

A red line drawing of a room. On the left is a tall, narrow structure, possibly a staircase or a wall with a door. In the center, there is a table covered with a white cloth, surrounded by chairs. A window is visible on the right wall. The floor is covered with a patterned rug. The drawing is done in a simple, sketchy style with red lines.

χωρικές μεταφράσεις του “συν-οικείν”

η περίπτωση των Ανωγείων Μυλοποτάμου

Κατσαράκη Ελένη -Μαρίνα
Πασπαράκης Μύρων

χωρικές μεταφράσεις
του “*συν-οικείν*”,
η περίπτωση των Ανωγείων Μυλοποτάμου

ΦΟΙΤΗΤΕΣ: ΚΑΤΣΑΡΑΚΗ ΕΛΕΝΗ ΜΑΡΙΝΑ | ΠΑΣΠΑΡΑΚΗΣ ΜΥΡΩΝ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΚΟΥΤΕΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Ευχαριστούμε θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μας κ. Σκουτέλη Νίκο για την καθοδήγηση και τη βοήθειά του, καθώς επίσης τις οικογένειες και τους φίλους μας, τη Μαίρη, τη Βάλια, την Εμμανουέλα, τον Νικηφόρο, για την αδιάκοπη υποστήριξη τους. Ένα ιδιαίτερο και μεγάλο ευχαριστώ στη Μαρία για την υπομονή, την κατανόηση και την πολύτιμη βοήθειά της όλους αυτούς τους μήνες.

Μαριλένα-Μύρων

Περιεχόμενα

_Εισαγωγή	8
_Σκοπός Μέθοδος	9
_Εστιάζοντας σ' έναν τόπο	10
_Δομή	12
 Κεφάλαιο 1 Η κρίση του “κατοικείν”	
1.1_Η κατοικία	17
1.2_Ο δημόσιος χώρος	19
1.3_Ο Κάτοικος	23
1.4_Ο ρόλος της αρχιτεκτονικής	25
1.5_Η διδακτική της παράδοσης	27
 Κεφάλαιο 2 Ο οικισμός των Ανωγείων Μυλοποτάμου	
2.1_Ο τόπος και οι άνθρωποι	37
2.2_Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη	40
2.3_Πολεοδομικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία	49
2.4_Κοινωνικό γίνεσθαι	55
 Κεφάλαιο 3 Ίχνη ενός συλλογικού “κατοικείν”	
3.1_Το χωριό	61
3.2_Ο δρόμος	67
3.3_Το κατώφλι	81
3.4_Το πρόσωπο	93
 _Συμπεράσματα	102
_Βιβλιογραφία	108

_Εισαγωγή

Η μεταβιομηχανική κοινωνία χαρακτηρίζεται από σημαντικές αλλαγές σε όλους τους τομείς της ζωής. Την εποχή που διανύουμε οι κοινωνίες μας υπόκεινται σε ευρύτατους μετασχηματισμούς που αγγίζουν τόσο την κοινωνική δομή και οργάνωση των πόλεων, όσο και τα ίδια τα άτομα. Το παγκόσμιο σκηνικό συντίθεται από την παγκοσμιοποίηση, την αστικοποίηση, την επικράτηση της νεοφιλελεύθερης οικονομίας και της ελεύθερης αγοράς αλλά και την επικράτηση ενός κλίματος ανασφάλειας και φόβου. Τα φαινόμενα αυτά έχουν οδηγήσει συνδυαστικά στην εμφάνιση κοινωνικών παθογενειών όπως η αποξένωση, η έξαρση του ατομικισμού, η αλλοτρίωση του ατόμου και η ρήξη των διαπροσωπικών, κοινωνικών σχέσεων. Μέσα σε αυτό το σύγχρονο πλαίσιο καταστάσεων η αρχιτεκτονική, ως κοινωνικό αγαθό, οφείλει να συμμετέχει στην επίλυση των προβλημάτων και στην ικανοποίηση των αναγκών της κοινωνίας, επινοώντας τα πρότυπα κατοίκησης του μέλλοντος. Οφείλει να σχεδιάσει χώρους που θα παρέχουν την αίσθηση του «συν-ανήκειν», θα προάγουν την κοινωνικοποίηση των ατόμων, θα προκαλούν και θα προτρέπουν την ανάπτυξη διαλεκτικών σχέσεων μεταξύ των κατοίκων. Αυτό το βρίσκουμε ακόμα ζωντανό στα χωριά, στους ανώνυμους, παραδοσιακούς μας οικισμούς. Ο ορεινός οικισμός των Ανωγείων Μυλοποτάμου αποτελεί από παράδειγμα μιας αρχιτεκτονικής που αναδεικνύει και ενισχύει την κοινωνική συμβίωση, που εκφράζει το απαραίτητο, το κοινό και το κύριο. Η μελέτη και κατανόηση του παραδοσιακού χώρου αποκαλύπτει, συνεγείρει, διδάσκει και πλουτίζει το παρόν. «Να χτίζεις με τη φωνή του τόπου σου, μας προτρέπει ο Άρης Κωνσταντινίδης. Να μαθητεύεις στο πνεύμα του τόπου σου. Ο άνθρωπος και η αρχιτεκτονική του έχουνε κοινές τις ρίζες τους μέσα στο ένα χώμα». Στις ρίζες μας αυτές υπάρχουν αξίες και ιδανικά, υπάρχουν τα θεμέλια που μπορούν να φτιάξουν νέες προοπτικές, αρκεί κανείς να τα προσεγγίσει κριτικά και ουσιαστικά. «Στον καιρό μας, λέει ο Μάνος Χατζιδάκις υπάρχει μια υπερβολική και αυθαίρετη χρήση της έννοιας παράδοση. Δημιουργούμε παραστάσεις και αποτυπώνουμε τις έγχρωμες φωτογραφίες στη μνήμη των προγόνων μας. Μπερδεύουμε τους Ήρωες και το περιεχόμενό τους και τους κάνουμε να ζουν δισδιάστατα όπως στον Καραγκιόζη ο Μέγας Αλέξανδρος με τον Βεζύρη. Και οι δυο μεγάλωπροι και συμπαθείς. Μας εκστασιάζει ο τσάμικος μέσα σε ντισκοτέκ. Είμαστε σε θέση λοιπόν να βρούμε την αληθινή ροή μας μες στους καιρούς που έρχονται, για να δεχθούμε κάποτε μια οδυνηρή πραγματικότητα σαν τη μόνη αλήθεια; Ποια είναι τα ηθικά στοιχεία μέσα απ' την παράδοση για να τα συλλέξουμε και πως θα επιτευχθεί η απόρριψη του γραφικού;»

_Σκοπός | Μέθοδος

Η παρούσα ερευνητική εργασία επιχειρεί να αναζητήσει, να καταγράψει και να ερμηνεύσει εκείνα τα χωρικά αποτυπώματα που μαρτυρούν τη συμμετοχή ή ακόμα και τη διάθεση για συμμετοχή των κατοίκων σ' έναν συλλογικό βίο και σε μία κοινή καθημερινή ζωή στα πλαίσια ενός δομημένου παραδοσιακού περιβάλλοντος. Ως πεδίο μελέτης και παρατήρησης χρησιμοποιούμε τον οικισμό των Ανωγείων Ρεθύμνου, όπου μέσα από βιβλιογραφική αλλά και επιτόπια έρευνα και προσωπική επαφή με τον χώρο και τους κατοίκους αναλύουμε πως η αρχιτεκτονική δομή επηρεάζει τις ανθρώπινες σχέσεις προάγοντας την κοινωνικοποίηση των ατόμων αλλά και πως οι κοινωνικές σχέσεις επηρεάζουν το χωρικό αποτύπωμα του περιβάλλοντος. Η κατανόηση του παραδοσιακού χώρου, θα δείξει ότι ορισμένα στοιχεία του παλιού είναι σε θέση να εμπνεύσουν τις σύγχρονες αρχιτεκτονικές αντιλήψεις και να διαμορφώσουν νέες σχεδιαστικές οπτικές.

Η μεθοδολογία η οποία ακολουθήθηκε χωρίζεται σε δύο βασικές κατευθύνσεις, τη θεωρητική έρευνα και την έρευνα πεδίου. Η δεύτερη βασίζεται στην περιπλάνηση μας στον οικισμό όπου πραγματοποιούνται, ταυτόχρονα, επί τόπου παρατηρήσεις για τον χώρο, τη δομή και τη σχέση του ιδιωτικού και δημόσιου χώρου και βίου και αποτυπώνονται στην εργασία μας με σχέδια, διαγράμματα και φωτογραφίες. Παράλληλα με την κατηγοριοποίηση των παρατηρήσεων μας και στην προσπάθεια ανεύρεσης των κομβικών χωρικών στοιχείων που απαντούν στους προβληματισμούς που θέσαμε παραπάνω, ακολουθείται βιβλιογραφική έρευνα για την ενίσχυση ή την απόρριψη των προσωπικών θέσεων και τον εμπλουτισμό τους με θεωρητικές προσεγγίσεις που έχουν αναπτυχθεί. Τέλος, η ερμηνευτική μέθοδος οδηγεί στην εξαγωγή συμπερασμάτων και περαιτέρω προβληματισμών.

_Εστιάζοντας σ' έναν τόπο

Παραδοσιακή αρχιτεκτονική για τον Γεώργιο Λάββα είναι ότι έχει κατασκευαστεί σε κάθε τόπο μέχρι τη βιομηχανική επανάσταση, την επικράτηση του μετρικού συστήματος, και τη χρήση νέων υλικών βιομηχανικής παραγωγής¹, για τον Amos Rapoport ο όρος παραδοσιακό υπονοεί τη συνεργασία πολλών ανθρώπων στη διάρκεια πολλών γενεών², ενώ ο Χαράλαμπος Μπούρας και ο Δημήτρης Φιλιππίδης υποστηρίζουν ότι παραδοσιακή είναι η αρχιτεκτονική των προβιομηχανικών κοινωνιών που προσαρμόζεται άριστα στις τοπικές γεωγραφικές και πολιτιστικές συνθήκες και βασίζεται στον χειρωνακτικό τρόπο κατασκευής και στη χρήση τοπικών υλικών³. Εξ' ορισμού επομένως ο οικισμός των Ανωγείων δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί παραδοσιακός, καθώς ανοικοδομήθηκε με τη χρήση νέων βιομηχανικών υλικών αμέσως μετά την ισοπεδωτική καταστροφή του, κατά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Ανοικοδομήθηκε, όμως, στην ίδια ακριβώς θέση, διατηρώντας τη δομή που ήδη είχε από τον 16ο αιώνα. Μπορούμε λοιπόν να μιλήσουμε για παραδοσιακή δομή, αλλά ταυτόχρονα όχι μορφή; Ή μήπως θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η παράδοση συνεχίζεται αφομοιώνοντας το νέο αυτό υλικό του μοντερνισμού, το οπλισμένο σκυρόδεμα; Διαμορφώνοντας το νέο της πρόσωπο, καταφέρνει να δώσει ένα είδος συνέχειας στο τοπικό τοπίο, καθώς και πάλι απαντά και αντικατοπτρίζει πραγματικές ανάγκες και αυθόρμητες εκφράσεις. Τελικά τι μπορούμε να χαρακτηρίσουμε παραδοσιακό και τι όχι;

Η ιδιαιτερότητα αυτή των Ανωγείων και οι προβληματισμοί-συλλογισμοί που μας δημιούργησε είναι που εξαρχής κέντρισε το ενδιαφέρον και την προσοχή μας.

«Την ιστορία του χωριού θα πω με λίγα λόγια, πως τρεις φορές το κάψανε μα πάλι είναι Ανώγεια»⁴, λέει με απλά, αλλά γεμάτα νόημα, λόγια μια τοπική μαντινάδα. Και πάλι είναι Ανώγεια. Ή όπως λέει μια άλλη *«Τα Ανώγεια μας τα χτίσανε πάνω στα αποκαΐδια, σκιάς τρεις φορές, άλλες γενιές, μα τα θεμέλια ίδια»⁵*.

Η υιοθέτηση νεωτερισμών μπορεί να συνέβαλε στην ανατροπή παλαιότερων προτύπων μορφολογικής ομοιογένειας, χωρίς όμως, ο οικισμός στο σύνολο του να αποξενωθεί από τον παραδοσιακό προπολεμικό χαρακτήρα του. «Κτίζω όπως ζω και ζω όπως κτίζω», έλεγε ο Άρης Κωνσταντινίδης. Οι Ανωγειανοί ξαναέχτισαν τη ζωή τους στον νέο οικισμό, μεταγράφοντας την ουσία του παραδοσιακού χώρου, αξίες και σχέσεις, το ουσιαστικό και το απαραίτητο, τον συλλογικό και συμμετοχικό τρόπο ζωής. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι που μας οδήγησαν τελικά στην επιλογή του ως πεδίο μελέτης και έρευνας.

1. Λάββας (1988), σελ. 11

2. Rapoport και Φιλιππίδης (2010), σελ. 17

3. Μπούρας και Φιλιππίδης (2013), σελ. 279

4. Μαντινάδα του Αριστείδη Χαιρέτη ή Γαλάφτη

5. Μαντινάδα του Λευτέρη Μπέρκη

εικ. 1 | Ο οικισμός των Ανωγείων από ψηλά

_Δομή

Η εργασία δομείται σε τρεις ενότητες.

Αναγνωρίζοντας το πρόβλημα της αποξένωσης και της ρήξης των κοινωνικών διαπροσωπικών σχέσεων στα πλαίσια της σύγχρονης κοινωνίας, θέτουμε αρχικά ως κύριους άξονες μελέτης την κατοικία, τον δημόσιο χώρο και τον κάτοικο και επιχειρούμε να εντοπίσουμε τις προβληματικές που έχουν δημιουργηθεί στις δομές τους και στις σχέσεις που αναπτύσσουν μεταξύ τους. Αναζητούμε και επαναπροσδιορίζουμε την ευθύνη και τον καταλυτικό ρόλο που μπορεί να έχει η αρχιτεκτονική, ως αγαθό με κοινωνικό προσανατολισμό, στην επίλυση κοινωνικών προβλημάτων και ανησυχιών και τέλος παρουσιάζουμε τη διδακτική φύση του παραδοσιακού χώρου, το «πως» και κυρίως το «γιατί» πρέπει να μας εμπνεύσει κατά τη σχεδίαση του μέλλοντος.

Η δεύτερη ενότητα αναφέρεται συγκεκριμένα στον οικισμό των Ανωγείων, σκιαγραφώντας το ευρύτερο γεωγραφικό, ιστορικό, και κοινωνικό πλαίσιο της περιοχής μελέτης και έρευνας της εργασίας. Γίνεται σύντομη περιγραφή της ιστορικής και πολεοδομικής εξέλιξης και αναλύονται τα ιδιαίτερα πολεοδομικά και αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά της περιοχής. Στη συνέχεια παρατίθενται οι προσωπικές μας παρατηρήσεις και γενικές περιγραφές για τις κατηγορίες κατοικιών που εντοπίσαμε και καταγράψαμε κατά τις επισκέψεις μας στον οικισμό, ενώ γίνεται και ιδιαίτερη αναφορά στα κοινωνικά χαρακτηριστικά των κατοίκων λόγω και της ιδιότητας του θέματος που εξετάζουμε.

Η τρίτη και μεγαλύτερη ενότητα της εργασίας, ούσα το απόσταγμα όλων των περιπλανήσεων μας στον οικισμό των Ανωγείων, αναζητά και εστιάζει στο πως απαντάται χωρικά αυτή η ιδιαίτερη διάθεση των κατοίκων για συμμετοχή στο δημόσιο χώρο και βίο, στο πως τελικά η δομή μπορεί να προάγει την κοινωνικοποίηση των ατόμων. Δομείται σε τέσσερις υποενότητες που προέκυψαν από την κατηγοριοποίηση των παρατηρήσεων μας και πλαισιώνονται, ενισχύονται μέσω βιβλιογραφικών αναφορών. Η πρώτη υποενότητα (3.1 «Το χωριό»), σ'ένα γενικότερο πλαίσιο, επιχειρεί αρχικά να εξηγήσει τη δύναμη που ασκούν οι κοινωνικοπολιτισμικοί παράγοντες στη δομή και στη μορφή της κατοικίας και εν γένει του οικισμού, ενώ στη συνέχεια παρουσιάζεται τη σημασία της έννοιας της κοινότητας και του κοινοτικού πνεύματος που θα επιτρέψουν στη δομή να ενισχύσει τις διαπροσωπικές σχέσεις. Η δεύτερη υποενότητα αναφέρεται, όπως υποδηλώνει και ο τίτλος της, 3.2 «Ο δρόμος», στη σημασία του δρόμου και του δημόσιου χώρου, ως τους κατεξοχήν τόπους όπου μπορούν να αναπτυχθούν κοινωνικές επαφές. Αναλύονται οι έννοιες «δημόσιο» και «ιδιωτικό», καθώς και οι ιδιωτικές διεκδικήσεις επί του δημοσίου και η οικειοποίηση αυτού. Ακόμα παρουσιάζεται ένα ιδιαίτερο είδος δημόσιου χώρου που παρατηρήθηκε στον οικισμό, οι κοινοί χώροι, ως η έξαρση του κοινοτικού πνεύματος και της ανάγκης δημιουργίας και συμμετοχής σε μία δημόσια, κοινή ζωή. Στη συνέχεια, η τρίτη

υποενότητα (3.3 «Το κατώφλι»), επικεντρώνεται στον ιδιωτικό χώρο του κατωφλιού. Αναδεικνύει τον κοινωνικό χαρακτήρα του, την αξία του ως ενδιάμεσου χώρου αλλά και τη σημασία των ορίων και της σχέσης που επιτρέπουν να δημιουργηθεί. Τέλος, η τέταρτη και τελευταία ενότητα (3.4 «Το πρόσωπο»), εστιάζει στις όψεις προς τον δημόσιο χώρο των κατοικιών, ως το πρόσωπο που επιθυμεί να προβάλλει ο κάτοικος στον δημόσιο κόσμο. Αναλύει το ρόλο τους ως τμήματα κοινωνικών προβολών και χώρων έκφρασης του εκάστοτε χρήστη αλλά και τη σημασία της διακόσμησης και της χρήσης του χρώματος σ'αυτές.

κεφάλαιο 1

η κρίση του “κατοικείν”

εικ. 2 | Αριστοτέλης Ρουφάνης_Along together

1.1_Η κατοικία

Η κατοίκηση κατά τον Heidegger είναι ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι «Είναι» πάνω στη γη. Η κατοίκηση προηγείται της κτήσης της γης και της κτίσης επί της γης, καθόσον αναφέρεται στον τρόπο που ο άνθρωπος υπάρχει, στο ζην επί της γης. Κτίζουμε, επειδή κατοικούμε, άρα υπάρχουμε ως κατοικούντες. Ο άνθρωπος κατοικεί λογιζόμενος περί των κοινών, που αποτελούν το θεμελιωδώς προκείμενο του κατοικείν. Η κατοίκηση δεν περιορίζεται στον γεωμετρικά όρια της κατοικίας, αν και το σπίτι οφείλει να εξασφαλίζει την κατοίκηση.⁶ Το ερώτημα που τίθεται από τον Heidegger είναι ότι παρόλο που «οι κατοικίες μπορούν πια σήμερα να είναι καλά σχεδιασμένες, εύκολες στο νοικοκυριό, όσο οικονομικές θέλουμε, μπορούν να εξασφαλίζουν καλό αερισμό, να είναι φωτεινές και να τις βλέπει ο ήλιος, αλλά κρύβουν αυτές οι κατοικίες μέσα τους εχέγγυα ότι θα συμβεί μια κατοίκηση;»⁷

Η κατοικία, σύμφωνα με τον Amos Rapoport, δεν είναι μια απλή κατασκευή μεταξύ άλλων, αλλά αποτελεί ένα θεσμό που ικανοποιεί ένα πολύπλοκο σύνολο αναγκών. Από πολύ νωρίς στην καταγεγραμμένη ιστορία το σπίτι κατέληξε να είναι κάτι παραπάνω από απλό καταφύγιο για τον πρωτόγονο άνθρωπο και σχεδόν εξαρχής η «λειτουργία» του απέκτησε μία έννοια πολύ πιο πλατιά από την υλική ή ωφελιμιστική.⁸ Έτσι, εκτός από το ρόλο που αναλαμβάνει ως ένα κλειστό και ιδιωτικό περίβλημα που προστατεύει το άτομο, η κατοικία αποκτά και μια κοινωνική λειτουργία μέσω της οποίας το άτομο συνενώνεται στα πλαίσια μιας πολιτείας και ενός συλλογικού, κοινού τρόπου ζωής. «Κατοικώ σημαίνει συμμετέχω σε μια κοινωνική ζωή, σε μια κοινότητα, χωριό ή πόλη», γράφει ο Henri Lefebvre. Αν η παροχή καταφυγίου, συνεχίζει ο Rapoport είναι η παθητική λειτουργία του σπιτιού, τότε ο θετικός σκοπός του είναι να δημιουργήσει ένα περιβάλλον που να ταιριάζει στον τρόπο ζωής ενός λαού, να δημιουργήσει, δηλαδή, μια κοινωνική μονάδα χώρου. Ο άνθρωπος ζει μέσα σε ολόκληρη την πόλη, της οποίας μέρος μόνο αποτελεί το σπίτι.⁹

Το πρόβλημα της σημερινής κατοικίας έγκειται στο γεγονός ότι οικοδομούμε οικίες χωρίς οίκο, οικίες που δεν αποτελούν οργανικά μέρη ενός κοινωνικού συνόλου, που είναι απομονωμένες από την πόλη και τον δημόσιο χώρο της, που δεν εντάσσονται στον συγκεκριμένο τόπο, χώρο και περιβάλλον, φυσικό και κοινωνικό.¹⁰ Στις σύγχρονες πόλεις, με την περιορισμένη αίσθηση ασφάλειας και τα έντονα αισθήματα ατομικότητας και αρκετές φορές αγοραφοβίας, η έννοια του “καταφυγίου” φαίνεται να λαμβάνει μια

6. Λέφας (2008), σελ.33

7. Heidegger (2009)

8. Rapoport και Φιλιππίδης (2010), σελ. 70-71

9. Rapoport και Φιλιππίδης (2010) ,σελ.101

10. Τερζόγλου (2008), σελ.66

νέα διάσταση με την αρχιτεκτονική της κατοικίας να ωθείται σε εσωστρεφείς διατάξεις με ισχυρά όρια απομονωμένες από τον παραδοσιακό δημόσιο χώρο της πόλης.¹¹ Αλλά ακόμα και σε νέες αστικές περιφέρειες ο σχεδιασμός των κατοικιών φαίνεται να ακολουθεί το μοντέλο των αμυντικών, με ψηλές μάντρες σαν οχυρωματικά τείχη κατασκευών, που απαγορεύουν οποιαδήποτε φυσική ή οπτική επαφή.

Το πρόβλημα, όμως, δεν εντοπίζεται μόνο στην αποσύνδεση της κατοικίας από το συνολικότερο κοινωνικό και αστικό σύστημα στο οποίο εντάσσεται αλλά και στην αποξένωσή της από τον ίδιο τον χρήστη-κάτοικο. Σήμερα, η κατοίκηση βιώνεται και νοείται ως μια απλή δραστηριότητα, ανάμεσα σε άλλες δραστηριότητες, και όχι ως θεμελιώδες γνώρισμα της ανθρωπίνης ύπαρξης.¹² Στο πνεύμα της νέας οικονομίας του 20ου αιώνα, της αστικοποίησης και της παγκοσμιοποίησης αλλάζει και το παραδοσιακό μοτίβο-μοντέλο κατοίκησης. Η μαζική παραγωγή σε συνδυασμό με την καθ' ύψος δόμηση διασπά τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής μορφής κατοίκησης και γενικεύει τις μεγάλες μάζες του πληθυσμού μεταβαίνοντας από τη μονοκατοικία στην πολυκατοικία και από την ιδιότητα στέγη στο ενοικιαζόμενο διαμέρισμα.¹³ Ο κάτοικος- «πελάτης» πια δεν φέρει κανένα λόγο πάνω στην ίδια του την κατοικία, καθώς δεν μπορεί να επέμβει και να προχωρήσει σε αλλαγές που θα συμβαδίζουν με τις προσωπικές του ανάγκες και τον μοναδικό τρόπο ζωής του. Ο τρόπος κατοικίας επιβάλλεται, δεν επιλέγεται. Τα εμπορευματοποιημένα-τυποποιημένα διαμερίσματα του σύγχρονου αστικού χώρου αναγκάζουν τον κάτοικο να προσαρμοστεί στο υπάρχον πλαίσιο αποκλείοντας το κατοικείν: την πλαστικότητα, δηλαδή, του χώρου, τη δυνατότητα διάπλασης αυτού, την προσαρμογή του από ομάδες ή άτομα στις συνθήκες ύπαρξης τους¹⁴ και την ικανοποίηση άλλων αναγκών πέραν της προστασίας. Ο κατεχόμενη οικείος χώρος μετατρέπεται για τους ενοίκους του σε χώρο ανοίκειο.

Οι κοινωνικό-οικονομικές συνθήκες, λοιπόν, η αστικοποίηση και η έξαρση του ατομικισμού έκαναν σχεδόν υποχρεωτική την ορθολογικοποίηση του πλαισίου ζωής των ανθρώπων, με αποτέλεσμα τη ρήξη των σχέσεων της κατοικίας τόσο με τον ίδιο τον κάτοικο-χρήστη, όσο και με τον δημόσιο χώρο του σύγχρονου αστικού ιστού. Αν αναλογιστούμε ότι η κατοικία είναι η προϋπόθεση και η συνθήκη της κοινής διαβίωσης, το πρωταρχικό πλαίσιο της οικειότητας και της επικοινωνίας των ανθρώπων, κατανοούμε τη σημασία που αποκτά η ανάγκη επαναδιατύπωσης των παραπάνω σχέσεων.

1.2_Ο δημόσιος χώρος

Είναι γενικά αποδεκτό ότι οι άνθρωποι και οι δραστηριότητες τους προσελκύουν άλλους ανθρώπους. Ο κόσμος προσελκύεται από το κόσμο. Η ανάγκη επικοινωνίας και επαφής μεταξύ ατόμων ή ομάδων με στόχο την αλληλεπίδραση μεταξύ τους, είτε αυτή είναι παθητική, (βλέπω- ακούω), είτε ενεργητική, (συμμετέχω), καθιστούν την πόλη και τους δημόσιους χώρους της σε κύτταρα της κοινωνικής ζωής και πεδία εκδήλωσης των κοινωνικών σχέσεων. Ένας συνδυασμός προσωπικών και συλλογικών ιστοριών και δράσεων που καλύπτουν τις αντιφατικές και συμπληρωματικές ανάγκες της κοινωνίας. Ανάγκες, όπως τις παρουσιάζει ο Henri Lefebvre, για «ασφάλεια και διαφυγή, σιγουριά και περιπέτεια, πρόβλεψη και απροόπτου, ενότητα και ποικιλία, απομόνωση και επαφή, για ανεξαρτησία (μοναξιάς) και επικοινωνία».¹⁵ Συνεχίζουν, όμως, μέχρι σήμερα οι δημόσιοι χώροι να είναι τόποι ζωής;

Η ανθρωπομορφική πόλη του παρελθόντος, υποστηρίζει ο Ιωάννης Δεσποτόπουλος, έχει αντικατασταθεί σήμερα με τη νέα γραφειοκρατική πόλη-μηχανή, τη «μη πόλη» με τη μηχανοκίνητη και καταναλωτική μάζα. Με την ταχεία και εκρηκτική βιομηχανοποίηση της κοινωνίας άρχισε η κενή σχηματοποίηση, ο γρήγορος αποπροσανατολισμός και η χαλάρωση των κοινωνικών και ιδεολογικών συναρμογών. Η απόλυτη εξαφάνιση της αρχαίας «πόλης» οδηγεί στους χαώδεις πολεοδομικούς σχηματισμούς της νεότερης εποχής.¹⁶ Παράλληλα, οι κανόνες της ελεύθερης αγοράς και η επίδραση του καπιταλισμού μετέτρεψαν την πόλη και τα κτήρια της σε άτυπες επιχειρήσεις και καθόρισαν τους όρους και τα πρότυπα μιας παγκοσμιοποιημένης και τυποποιημένης κατοίκησης. Στη νέα αυτή «μη-πόλη», η απαξίωση τη δημόσιας ζωής και, μέσω αυτής, και του δημόσιου χώρου είναι γεγονός.

«Η αποσύνδεση της προσωπικής ασφάλειας από τη συλλογική τύχη, η διάρρηξη των οικονομικών δεσμών των ατόμων με τον άμεσο περίγυρο τους και η κατάρρευση του τοπικού πολιτιστικού περιβάλλοντος ήταν τρεις διεργασίες που προκλήθηκαν από τις γενικότερες οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις και που έθεσαν σε νέες βάσεις τη σχέση των κατοίκων με τις πόλεις τους και τους δημόσιους χώρους αυτών».¹⁷ Η ζωή περιορίζεται εντός του γεωμετρικού χώρου της κατοικίας και οτιδήποτε έξω και πέραν από αυτή είναι ξένο και απωθητικό. Ο δημόσιος χώρος, που ιστορικά αποτελεί πυκνωτή του πολιτικού στοιχείου, της συμμετοχικής καθημερινότητας, των κοινωνικών σχέσεων και επαφών, κυριαρχείται όλο και περισσότερο από ιδιωτικές λειτουργίες και πρωτοβουλίες ή αποτυπώνει μια παγερή και ψυχρή εικόνα, μια αισθητική και ποιοτική υποβάθμιση που είναι αδύνατον κανείς να οικειοποιηθεί και να τη συμπεριλάβει στον καθημερινό του βίο.

11. Δραγώνας(2011)

12. Λέφας (2008), σελ. 31

13. Νικολαΐδου (1993), σελ.280

14. Lefebvre (2007), σελ. 42

15. Lefebvre (2007), σελ. 135

16. Δεσποτόπουλος (1997), σελ. 23

17. Λέφας και Siebel και Binde (2003), σελ.29

«...λίγο ενδιαφέρει εάν η πόλη είναι άσχημη, αν υποβιβάζει τους κατοίκους της, αν είναι αισθητικά, πνευματικά ή φυσικά υποφερτή. Αυτό που μετράει είναι αν οι οικονομικές επιχειρήσεις ακολουθούν μια τέτοια κλιμάκωση και γίνονται με τόση αποτελεσματικότητα, ώστε να ικανοποιούν το μόνο κριτήριο της μπουρζουάδικης επιβίωσης : την οικονομική ανάπτυξη».¹⁸

Η ιδιωτικοποίηση και εμπορευματοποίηση του δημόσιου χώρου, η εισβολή της μεγάλης κλίμακας, η κυριαρχία του Ι.Χ αυτοκινήτου και ο εξοστρακισμός του πεζού είναι παράγοντες που επηρέασαν και υποβάθμισαν τον δημόσιο χώρο της ελληνικής πόλης. Ο δημόσιος χώρος, αποτελεί απαγορευμένο έδαφος για τον κάτοικο σε τέτοιο βαθμό που τον αναγκάζει να αναζητά τις κοινωνικές επαφές του είτε σε ιδιωτικές περιοχές είτε σε περιοχές που υπόκεινται σε εμπορική εκμετάλλευση. Η πόλη παύει έτσι να είναι τόπος συνάντησης, επικοινωνίας και συναναστροφής των μελών της.

Ακόμα και στην κλίμακα της ίδιας της γειτονιάς, η σχέση και η σύνδεση του κατοίκου με το χώρο και μέσω αυτού με τον γείτονα είναι σχετικά περιορισμένη, λόγω αυτής της αδυναμίας και πολλές φορές αδιαφορίας άρθρωσης, συνομιλίας ή συναρμογής των πολυκατοικιών με τον άμεσο περίγυρο τους, το δρόμο και το δημόσιο χώρο. Έτσι, στις σύγχρονες «γειτονιές», κατ' όνομα μόνον πια, απουσιάζει κάθε είδος συλλογικότητας, η θεμελιώδης, δηλαδή, συνθήκη που τις πραγματώνει.

«Ο αστικός χώρος γράφει ο Richard Sennett, έγινε ένα περιβάλλον ξένων όπου πολλοί άνθρωποι όλο και περισσότερο μοιάζουν μεταξύ τους, αλλά δεν γνωρίζονται».¹⁹ Ο δημόσιος χώρος αδυνατεί να προκαλέσει το ενδιαφέρον για ενεργή κοινωνική επαφή και συμμετοχή, καθώς έχει μετατραπεί σ' ένα πεδίο κατανάλωσης και αποξένωσης όπου το άτομο, ως εσωστρεφές πλέον ον, οδηγείται μέσω της ανωνυμίας στην κοινωνική απομόνωση. Οι απρόσωποι, χωρίς ταυτότητα, εμπορευματοποιημένοι, αυτοί χώροι ενισχύουν ακόμα περισσότερο τις απρόσωπες σχέσεις που ήδη ταλαντεύουν τη σύγχρονη κοινωνία, οδηγώντας στην εμφάνιση βασικών κοινωνικών παθογενειών της σύγχρονης ζωής, την αποξένωση και την αλλοτρίωση του ατόμου.

Στις σημερινές λοιπόν πόλεις διαφαίνεται περισσότερο από ποτέ άλλοτε η ανάγκη επαναδιατύπωσης της σχέσης που αναπτύσσουν οι κάτοικοι με την ίδια τη δομή της πόλης και τους δημόσιους χώρους της και κατ' επέκταση μέσω αυτών με τους συμπολίτες και συνανθρώπους τους. Η επαναδιαπραγμάτευση των όρων σχεδιασμού των αστικών κενών με κατεύθυνση την επαναφορά της εξωστρέφειας των πολιτών πρέπει να αποτελεί πρωταρχικό διακύβευμα κάθε σύγχρονης πολεοδομικής και αστικής προσέγγισης.

εικ. 3 | André Kertész
Η απουσία στον δημόσιο χώρο

18. Bookchin (1979), σελ. 57

19. Sennett (1999), σελ.

1.3_Ο Κάτοικος

Το αληθινό ενδιαφέρον του ανθρώπου είναι να υπάρχει ολοκληρωμένος μέσα στην κοινωνία. Ο άνθρωπος της σύγχρονης πόλης, όμως, έχει χάσει τη θέση που παραδοσιακά κατείχε σ' αυτήν. Αποστασιοποιημένος από τη γη και τις αξίες της, από το περιβάλλον του φυσικό και κοινωνικό μεταλλάσσεται σε τεχνοκρατικό άνθρωπο, που μετρά κι υπολογίζει, που λογαριάζεται στο ζην, σα να είναι στοιχείο μηχανής και οικονομική μονάδα, και δε λογίζεται, δεν ονειρεύεται, δεν αισθάνεται.²⁰ Χάνοντας ο άνθρωπος τα νοήματα του τόπου, κατά το νέο τρόπο ζωής, τον γρήγορο, τον αγχώδη, τον μοναχικό, τον εγωκεντρικό, χάθηκε η αίσθηση του όλου, καθώς και οι αξίες που προκύπταν απ' αυτήν και ωθούσαν στη συλλογικότητα. Ζει μέσα στην απρόσωπη μάζα, ανώνυμος ανάμεσα σε πλήθη συνανθρώπων του και καταλήγει να αισθάνεται μόνος και αποξενωμένος.

Αν και ο καπιταλιστικός-βιομηχανικός πολιτισμός έφερε κάποιου είδους άνεση στη ζωή των ανθρώπων, ανέπτυξε νέες μορφές κοινωνικής ύπαρξης-ένα σύγχρονο πρότυπο αποστασιοποίησης από οτιδήποτε δε μας ανήκει και αδιαφορίας από οτιδήποτε δε μας προσφέρει. Ο τυποποιημένος και μαζικός τρόπος παραγωγής με τα προβλήματα που επέφερε στην πόλη και στην κατοικία, στα οποία έγινε αναφορά προηγουμένως, δεν κατάφερε να προάγει την κοινωνική αλληλεγγύη, αντιθέτως μάλιστα, αποδυνάμωσε ακόμα περισσότερο τις διαπροσωπικές σχέσεις. Γράφει ο Μπένγιαμιν Βάλτερ ήδη από το 1994, ότι «ο “πολιτισμένος” άνθρωπος των σύγχρονων πόλεων επιστρέφει σε μία νέα κατάσταση αγριότητας, εκείνη της απομόνωσης, αφού η άνεση της κοινωνικής μηχανικής, τον έκανε να χάσει το αίσθημα του δεσμού ανάγκης μεταξύ των ανθρώπων. Η τελειοποίηση των μηχανών κατέστησε ανώφελη τη δυνατότητα κοινής ζωής».²¹

«Πασχίσαμε να καταστήσουμε αυτοσκοπό την ιδιωτική διαβίωση, το να ζούμε μόνο με τον εαυτό μας, με την οικογένεια και τους στενούς μας φίλους. Το εγώ κάθε προσώπου έγινε το κυριότερο φορτίο του, το γνώθι σ' αυτόν έγινε σκοπός, αντί να είναι μέσο με το οποίο καθένας γνωρίζει τον κόσμο», αναφέρει ο Richard Sennett.²² Ενώ ο Georg Simmel από μία τυπολογική σκοπιά θα ορίσει ως επιφυλακτικότητα, την ψυχική αυτή στάση που χαρακτηρίζει τους κατοίκους των μεγαλουπόλεων στις αμοιβαίες σχέσεις τους. «Επιφυλακτικότητα, που το άμεσο αποτέλεσμα της είναι ότι πολλές φορές δεν γνωρίζουμε ούτε κατ' όψη εκείνους που υπήρξαν χρόνια ολόκληρα γείτονες μας».²³

20. Καπετάνιος (2016)

21. Walter (1994), σελ.149

22. Sennett (1999), σελ.16

23. Simmel (2009), σελ. 30

Ο φιλόσοφος Martin Buber αρκετά χρόνια πριν υποστήριξε ότι το πρόβλημα της σύγχρονης κοινωνίας είναι ότι συντελείται μονάχα από έναν κόσμο που ονομάζει «I-It»²⁴, στον οποίο τα άτομα αντιμετωπίζονται ως αντικείμενα. Εξηγεί ότι στον κόσμο αυτό λόγω της έλλειψης συνάντησης των μελών της, το άτομο συλλέγει απλώς δεδομένα και τα κατατάσσει, αλλά δεν αναζητά εμπλοκή με το αντικείμενο του. Η εμπειρία διαδραματίζεται αποκλειστικά μέσα στο I (Εγώ), όπου το άτομο είναι περισσότερο αντικειμενικός παρατηρητής παρά ενεργός συμμετέχων στον κόσμο και στην κοινωνία στην οποία ανήκει.²⁵

Εν κατακλείδι, η αποξένωση σήμερα είναι ένα σύνδρομο, μια ασθένεια του πολιτισμού. Στις παλαιότερες εποχές τα άτομα ήταν πιο δεμένα μεταξύ τους και τα στοιχεία της αλληλοβοήθειας και της συνεργασίας δημιουργούσαν το ένστικτο της κοινωνικότητας. Σήμερα, αυτή την κοινωνική αρμονική συμβίωση τη διακρίνει κανείς στις μικρότερες κοινωνίες, ενώ η απουσία της γίνεται εντόνως αντιληπτή στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις. Η σύγχρονη κοινωνία χρειάζεται και πρέπει να αναζητήσει τρόπους ανάπτυξης των διαπροσωπικών και κοινωνικών σχέσεων των μελών της, να προτάξει το «εμείς» αντί του «εγώ», να επαναδημιουργήσει το μίτο εκείνο που άυλα και αθόρυβα ενώνει τα μέλη της, ώστε να μπορεί να λειτουργήσει σωστά και προς όφελος τους.

24. Ο αντιθετικός κόσμος του «I-It», τον οποίο αποκαλεί «I-Thou», είναι σύμφωνα με τον Buber, ο κόσμος στον οποίο οι άνθρωποι μπορούν να συνδεθούν μεταξύ τους και να αναπτυχθούν κοινωνικές σχέσεις.

Buber (1937)

25. Buber (1937)

1.4_Ο ρόλος της αρχιτεκτονικής

«Κτίζω όπως ζω, ζω όπως κτίζω», μας υπενθύμιζε συχνά ο Άρης Κωνσταντινίδης. Η αρχιτεκτονική έχει ως πυρήνα τον βιωμένο χώρο, τον χώρο ζωής. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της είναι ότι ακολουθεί τη ζωή, την εκφράζει και αποτυπώνει με ακρίβεια την πραγματικότητα και τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα κατοικούν. Μπορεί να επηρεάσει τον τρόπο ζωής των ανθρώπων και επηρεάζεται από αυτόν. Οφείλει λοιπόν, να κοιτάξει πέρα από την τρέχουσα κρίση, να επινοήσει τα πρότυπα κατοίκησης του μέλλοντος, να προτείνει έναν τρόπο ζωής, να έχει ένα όραμα για τη ζωή.

«Η αρχιτεκτονική, υποστηρίζει ο Aaron Betsky, πρέπει να είναι ο συνδετικός ιστός του κόσμου που ενοικούμε. Ζούμε σε ένα περιβάλλον που είναι τόσο δύσκολο να ορίσουμε ή και να δούμε, που χρειαζόμαστε την αρχιτεκτονική για να μας το καταστήσει κατανοητό, να μας το καταστήσει οικείο, να μας βοηθήσει να μην καθόμαστε μέσα του. Πρέπει να είναι ένα σύστημα κατασκευής, σκηνοθεσίας και παρουσίας, που να αντιπροσωπεύει τις πολύπλοκες προσπάθειες μας να είμαστε σε έναν κόσμο που μας καθιστά ανθρώπους».²⁶ Να βασίζεται και να υπηρετεί ουσιαστικές ανάγκες που δεν είναι προκατασκευασμένες και πλασματικές, να θέτει στο επίκεντρο τον άνθρωπο και κατ' επέκταση την ίδια την κοινωνία, να στοχεύει και να οραματίζεται τη βέλτιστη εξέλιξή της. «Απέναντι στην εισαγόμενη και εγχώρια στιλπνή αρχιτεκτονική των μεγάλων έργων, πρέπει να αντιτάξουμε την αρχιτεκτονική της καθημερινότητάς μας, που υπηρετεί και εκφράζει τις πραγματικές και διαρκείς ανάγκες με τρόπο άμεσο και ουσιώδη, προτρέπει ο Τάσης Παπαϊωάννου. Αυτό που είναι δύσκολο, δεν είναι να προτείνουμε κάτι που θα προκαλεί και θα «ξεχωρίζει», αλλά πώς θα καταφέρουμε να εκφράσουμε ποιοτικά το απλό καθημερινό πρόβλημα, μετουσιώνοντάς το σε χώρο ζωής».²⁷ Η αρχιτεκτονική δεν είναι αυτοσκοπός του αρχιτέκτονα ή εικόνα εντυπωσιασμού, αλλά αγαθό στην υπηρεσία της κοινωνίας.

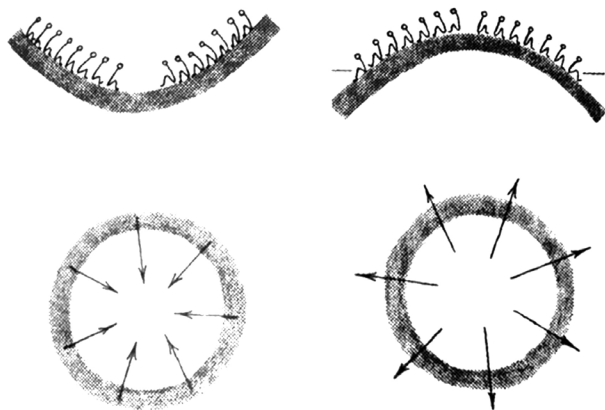
Σήμερα λοιπόν, όπου ο ατομικισμός ενθαρρύνεται κατάφορα, η αρχιτεκτονική οφείλει και μπορεί να δημιουργήσει τις κατάλληλες εκείνες χωρικές συνθήκες προκειμένου οι σχηματισμοί μέσα στους οποίους ζούμε (κτίρια-γειτονιές-πόλεις) να προάγουν την κοινωνικοποίηση του ατόμου. Χρειαζόμαστε πιο βιώσιμους χώρους, χώρους που θα παρέχουν την αίσθηση του «συν-ανήκουν». Ο αρχιτέκτονας, όταν σχεδιάζει ένα νέο κτίριο, και ειδικά όταν αυτό είναι κατοικία, πρέπει να λογίζεται την πόλη που πρόκειται να το φιλοξενήσει, οραματιζόμενος την συνολική εικόνα και λειτουργία αυτής. Η οικεία είναι η προϋπόθεση και η συνθήκη της κοινής διαβίωσης, το

26. Λέφας (2008), σελ. 203

27. Παπαϊωάννου (2006)

πρωταρχικό πλαίσιο της οικειότητας και της επικοινωνίας των ανθρώπων, συμβάλλει στην άρθρωση ενός ευρύτερου κοινωνικού συνόλου, συμμετέχει στη συγκρότηση μιας πολιτείας²⁸ και αποτελεί προϋπόθεση για την ανάδυση ενός κοινωνικού χώρου κατοίκησης και μιας δημόσιας σφαίρας αξιών. Κατανοεί κανείς λοιπόν, την ιδιαίτερη σημασία που έχει η κάθε κατοικία ξεχωριστά και όλες μαζί ως σύνολο. Δεν μπορεί να υπάρξει αυτόνομη μέσα στο χώρο απομονωμένη από τον κόσμο και την κοινωνία. Ο ρόλος και ο χαρακτήρας της είναι τέτοιος, ώστε να πρέπει να συσχετίζεται με την πόλη και το δημόσιο χώρο, ενώ ταυτόχρονα, να εντάσσεται στο συγκεκριμένο περιβάλλον, φυσικό και κοινωνικό. Η σχέση που θα αναπτύξει η κατοικία με τον άμεσο περίγυρο της και τον δημόσιο χώρο είναι καθοριστική για τη λειτουργία της γειτονιάς και κατ' επέκταση όλης της πόλης. Χρειαζόμαστε λοιπόν μια αρχιτεκτονική, που θα απαντά τις ανθρώπινες ανάγκες «με λογισμό και με όνειρο» μακριά από την εικονογραφία του εντυπωσιασμού και των μορφολογικών ακροβατισμών.

Ο αρχιτέκτονας λοιπόν, έχει πολύ μεγάλη ευθύνη στη βελτίωση της καθημερινότητας των ανθρώπων, διαθέτει το κατάλληλο γνωστικό υπόβαθρο αλλά και τις αντίστοιχες αρμοδιότητες που του επιτρέπουν να επηρεάζει τον τρόπο ζωής των ανθρώπων και τη λειτουργία της κοινωνίας. Είναι υπεύθυνος για την επανασύνδεση της αρχιτεκτονικής με τη πόλη σ όλα τα επίπεδα από τη μονάδα κατοίκησης έως τη συνολική οργάνωση αυτής. Είναι, λοιπόν, πια καιρός η αρχιτεκτονική να ανακτήσει το χαμένο της κοινωνικό προσανατολισμό, να αποβάλει τον άκρατο φορμαλισμό που στερείται ιδεολογικού περιεχομένου και να αποτελέσει ξανά κοινωνικό αγαθό.

εικ. 5 | Aldo Van Eyck, The wheels of Heaven, Team 10 primer, 1968
“Δύο είδη κεντρικότητων, δύο τρόποι να είμαστε μαζί - ή μόνοι”

1.5_Η διδακτική της παράδοσης

Η έλλειψη κατανόησης του παρόντος γεννιέται από την άγνοια του παρελθόντος, υποστηρίζει ο Le Goff. «Ίσως σήμερα που τα μεγάλα ερμηνευτικά σχήματα έχουν χάσει την αξιοπιστία τους, καθώς η πολυπλοκότητα και η πολυσημία τα υποσκάπτει συνεχώς, αισθανόμαστε περισσότερο από άλλες εποχές την ανάγκη της αναφοράς σε «σταθερές», θα τονίσει σε ομιλία της η Μπάμπαλου Μπούκν. Μία από αυτές μπορεί να θεωρηθεί ο παραδοσιακός χώρος, τόσο διαφορετικά προσδιορισμένος από τον σύγχρονο κόσμο».²⁹ Τι μπορεί να προσφέρει, όμως, στα δικά μας πολύπλοκα οικιστικά προβλήματα μια αρχιτεκτονική που γεννήθηκε από άλλες κοινωνικές και κλιματικές συνθήκες και διαμορφώθηκε με διαφορετικά οικοδομικά υλικά και τεχνική;³⁰ Γράφει στο ποίημα του «Παιδί το περιβόλι μου» ο Κωστής Παλαμάς,

*«Παιδί, το περιβόλι μου που θα κληρονομήσεις
Όπως το βρεις και όπως το δεις να μην το παρατήσεις.
Σκάψε το ακόμα πιο βαθιά και φράξε το πιο στέρεα
Και πλούτισε τη χλώρα του και πλάτυνε τη γη του
κι ακλόδευτο όπου μπλέκεται να το βεργολογήσεις».*

Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική, ως το περιβόλι που κληρονομούμε, δεν είναι μια γραφική εικόνα που αποτυπώνει την έλλειψη προόδου και δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται με απλή εικονογραφική μίμηση, με μηχανική μορφολογική επανάληψη, με την κατασκευή πανομοιότυπων κτισμάτων μεταμφιεσμένα απλώς με τον μανδύα της παράδοσης, αλλά πρέπει να τη σκάψουμε, να αναζητήσουμε τη βαθύτερη διδακτική της, να τη μετατρέψουμε σε εργαλείο κατανόησης του παρόντος και με τη σειρά μας να νοηματοδοτήσουμε νέες ιδέες και μορφές σχεδιάζοντας το μέλλον.³¹ Διότι, μελετώντας αυτήν την αρχιτεκτονική, μαθαίνουμε για την ουσία. Σχεδιάζουμε με ουσία. Μαθαίνουμε να κάνουμε αρχιτεκτονική για τον άνθρωπο. Δεν αφομοιώνουμε απλά νεωτεριστικές ιδέες από περιοδικά, μα αφουγκραζόμαστε τις ανάγκες του τόπου. Του κάθε τόπου ξεχωριστά, όπως αναφέρει ο Άρης Κωνσταντινίδης. Η παράδοση λοιπόν, μπορεί να αποτελέσει πηγή έγκυρων απαντήσεων σε διαρκή προβλήματα, τα οποία συνεχίζουν να απασχολούν τον σύγχρονο άνθρωπο, δίνοντας λύσεις, οι οποίες μπορούν να προσαρμοστούν στις τρέχουσες περιστάσεις.

Οι σημερινές μεγαλουπόλεις, με την πολυπλοκότητα και την πληθώρα των συγκρουόμενων αξιών που τις χαρακτηρίζει, έχουν φτάσει στο σημείο να μπορούν να λύνουν λιγότερα προβλήματα απ' όσα η ίδια η δομή τους συνεχώς δημιουργεί, με κοινωνικές παθογένειες όπως η αποξένωση και ο ακραίος ατομικισμός να πλήττουν τον σύγχρονο άνθρωπο. Η μελέτη των ανώνυμων οικισμών, παραδοσιακών και σύγχρονων, εξηγεί ο Ορέστης Δουμάνης είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς οι

28. Τερζόγλου (2008)

29. Μπάμπαλου (2008)

30. Λάββας (1972)

31. Gross (2003), σελ. 14-21

οικισμοί μας εκφράζουν την ανταπόκριση που υπάρχει ανάμεσα στην κοινωνική και την αρχιτεκτονική τους συγκρότηση.³² Εκφράζουν το ουσιαστικό, το απαραίτητο, την απλότητα μα πάνω απ' όλα εκφράζουν τον συλλογικό και κοινό τρόπο ζωής. «Ο χώρος δεν υπάρχει για το περιττό που είναι «εκ του πονηρού», εδώ όλα δουλεύουν εις το κοινό (το καθολικό) και το κύριο (το ουσιαστικό), και το ατομικό είναι ωσάν προαίσθηση του καθολικού»³³ Αποτελούν απτά παραδείγματα μιας αρχιτεκτονικής που αναδεικνύει έναν κοινωνικό χώρο κατοίκησης και μια δημόσια σφαίρα αξιών, όπου ο κάτοικος συνδέεται άρρηκτα με την κατοικία του, συσχετίζεται, συνομιλεί και αλληλοεπιδρά με τον δημόσιο χώρο και τη δημόσια ζωή.

Οι παραδοσιακές κοινωνίες λόγω του ότι είναι πολιτισμικά στεγανότερες και σταθερότερες από τις σύγχρονες βιομηχανικές, σχετικά στατικές και κλειστές καταφέρνουν να αφομοιώσουν αρκετά εύκολα τις όποιες επιρροές έχουν ακόμη και σε περιόδους μεγάλων αναστατώσεων.³⁴ Καταφέρνουν έτσι να διατηρήσουν αναλλοίωτες μέσα στη ροή του χρόνου αξίες και σχέσεις, διαμορφώνοντας συνεκτικά οργανικά σύνολα. Το οικιστικό τους περιβάλλον πλαισιώνει όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες, ενώ το κατασκευαστικό πλαίσιο, επιτρέπει την έκφραση των κατοίκων και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική ομάδα, γεγονός που απουσιάζει εντελώς από τα περισσότερα σύγχρονα αστικά κέντρα.³⁵

Οι οικισμοί μας είναι φορτισμένοι με τη δύναμη της κατοίκησης, καθώς συσσωρεύουν τόπους αναφοράς γεγονότων και βιωμάτων πολλών χρόνων. Η ποικιλία τους, συνεχίζει ο Δουμάνης, δείχνει τις άπειρες δυνατότητες και την πολλαπλότητα των λύσεων που προκύπτουν όταν η δομή του περιβάλλοντος εκφράζει τον τρόπο ζωής των κατοίκων και δεν είναι κάτι που τους έχει επιβληθεί. «Ο χώρος είναι τριπλά συμβολικός³⁶, συμβολίζει τη σχέση καθενός από τους χρήστες του με τον εαυτό του, με τους άλλους χρήστες και με την κοινή τους ιστορία. Ο χώρος είναι ταυτοποιητικός, σχεσιακός, ιστορικός».³⁷

Οι οικισμοί αποκτούν μια ιδιαίτερη αξία ως μοναδικές οάσεις ισορροπίας, ποικιλίας, ανθρώπινου μέτρου, κοινωνικότητας και παραγωγής ενός ομαδικού έργου μέσα στο σύγχρονο τεχνοκρατικό και απρόσωπο περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από μονοτονία, ανωνυμία και γιγαντισμό. Γι' αυτό χρειαζόμαστε τις συνεχείς επαναγνώσεις του παρελθόντος σε συνάρτηση με το παρόν. Για να μπορέσει ο παραδοσιακός χώρος να αποτελέσει πρότυπο για την κατασκευή ενός ανθρωπινότερου περιβάλλοντος στο μέλλον.

32. Δουμάνης (1979), σελ.78

33. Πικιώνης (2014), σελ. 162

34. Κονταράτος (1986), σελ. 70

35. Δουμάνης (1979), σελ.78

36. Εφόσον το σύμβολο εγκαθιδρύει μια σχέση συμπληρωματικότητας μεταξύ δύο όντων ή δύο πραγματικότητων

37. Μπάμπαλου (2008)

«Ελληνικός πολιτισμός δεν θα πει κάτι απομονωμένο, ξένο και αβοήθητο από κάθε ανθρώπινη προσπάθεια που γίνεται γύρω μας. Θα πει πρώτα απ' όλα να κρατήσουμε με κάθε τρόπο, ζωντανές και ανοιχτές τις ψυχές μας. Κι αν έχουμε αρκετή ζωντάνια (ή επειδή έχουμε αρκετή ζωντάνια) να φροντίσουμε ν' αναπτύξουμε ό,τι πολύτιμο διαφυλάχτηκε από τις περασμένες γενιές, είτε χωρίς να το φροντίσει κανένας, είτε μολονότι όλα τα στοιχεία βάλθηκαν να το χαλάσουν και δεν τα κατάφεραν, είτε γιατί βρέθηκαν άνθρωποι που πολέμησαν γι' αυτό. Αυτό το ιδιαίτερο στοιχείο του ελληνισμού ενσαρκώνεται κάθε τόσο σε διάφορες μορφές (που συμβαίνει να είναι και αντίθετες ή αντιφατικές) και δεν προσδιορίζεται».

Γιώργος Σεφέρης

εικ. 9 | Πλάτων Ριβέλλης

κεφάλαιο 2

ο οικισμός των Ανωγείων

«Υπάρχει και κάτι άλλο όμως στην Κρήτη, υπάρχει κάποια φλόγα -ας την πούμε ψυχή- κάτι πιο πάνω από τη ζωή και το θάνατο, που είναι δύσκολο να το ορίσεις, δηλαδή να το περιορίσεις. Υπάρχει αυτή η περηφάνια, το πείσμα, ανέκφραστο κι αστάθμητο, που σε κάνει να χαίρεσαι που είσαι άνθρωπος. Να χαίρεσαι, μα και συνάμα να σου δίνει μεγάλη ευθύνη».

Νίκος Καζαντζάκης

εικ. 11 | Joan Alvaro

2.1_Ο τόπος και οι άνθρωποι

«Απ' το χωριό μου, λέει ο Fernando Pessoa, βλέπω όσο σύμπαν φαίνεται απ' τη γη, γι' αυτό το χωριό μου είναι μεγάλο όσο οποιαδήποτε άλλο μέρος, γιατί εγώ έχω το μέγεθος αυτού που βλέπω και όχι το μέγεθος του αναστήματος μου». Τα Ανώγεια, η άνω Γη, η Γη στα ψηλά, η Βίγλα σου δίνει καλύτερα την αίσθηση του χώρου, την αίσθηση της ελευθερίας. Ένα χωριό γεμάτο εικόνες και ιστορίες. Εικόνες απόφεις, καθαρές, δυνατές, αγνές. Ιστορίες ζωής όλο ιδέα και νόημα, π' αποτυπώνουν κι αναδεικνύουν σε τέτοια έκταση και βάθος τις αξίες που πρεσβεύει ο κάθε χωριανός ξεχωριστά και όλοι μαζί ως ενότητα. Ένας λαός βαθιά ριζωμένος στον τόπο του, που πόνεσε για να υπάρξει, που πάλεψε για να σταθεί. Μία κοινωνία ενωμένη, ζωντανή, ανθρώπινη, ανοιχτή να σε υποδεχτεί και να σε φιλοξενήσει.

Χτισμένα σε υψόμετρο 700-790μ., στη ράχη του υψώματος Αρμί, τα Ανώγεια αναπτύσσουν μια ιδιαίτερη σχέση με το τοπίο και την περιβάλλουσα φύση. Στο βορρά, ξεδιπλώνεται η ομορφιά και η ποικιλία του κρητικού τοπίου. Το βλέμμα ταξιδεύει στους γειτονικούς οικισμούς, στις άγονες κορυφές των λόφων, στα τακτοποιημένα εν σειρά ελαιόδεντρα, για να σταματήσει στα βραχώδη Ταλαία όρη. Από την άλλη, στο νότο, ορθώνεται επιβλητικά ο Ψηλορείτης. Οικισμός και βουνό έχουν μια σχέση μορφής - φόντου ενός ζωγραφικού πίνακα, που δίνει στον οικισμό την ιδιαίτερη ταυτότητα του. Ο Ψηλορείτης για τους κατοίκους έχει μια ιδιαίτερη σημασία και είναι πολλά περισσότερα από ένα απλό βουνό. Οι στίχοι του Οδυσσέα Ελύτη εκφράζουν καλύτερα αυτό που προσπαθούμε να περιγράψουμε με λόγια:

*«Τα θεμέλια μου στα βουνά και τα βουνά
σηκώνουν οι λαοί στον ώμο τους
και πάνω τους η μνήμη καίει, άκαυτη βάτος»³⁸*

Πέραν των άλλων και η καθημερινή ζωή των Ανωγειανών είναι συνυφασμένη με το βουνό που τα περιβάλλει, καθώς οι περισσότεροι κάτοικοι ασχολούνται ακόμα με την κτηνοτροφία. Οι ορεσίβιοι κρητικοί συνεχίζουν ν' ανηφορίζουν καθημερινώς στον Ψηλορείτη ή και να μένουν μέρες ψηλά στο βουνό, να προσέχουν τα ζώα, να αρμέγουν, να τυροκομούν, να γιορτάζουν συλλογικά τη μέρα της «κουράς», όπως οι πρόγονοί τους, τους δίδασκαν από μικρά παιδιά. Η ζωή ακροβατεί μεταξύ της οικογενειακής κατοικίας και του μοναχικού μιτάτου, μεταξύ του γεμάτου από φωνές και ήχους οικισμού και της ατέρμονης ερημιάς του βουνού.

38. Οδυσσέας Ελύτης, Άξιον Εστί, 6, Ι -4

Η παράδοση, με όποια μορφή τη συναντάμε, μουσική, χορός, υφαντουργία, ντοπιολαλιά, ήθη και έθιμα, έχει ιδιαίτερη αξία για τους κατοίκους του χωριού. Είναι μνήμη, είναι διδαχή, είναι ουσία. Είναι δεσμός και συνέχεια, κληρονομιά κι ευθύνη. Ούσα από τη φύση της έννοια δυναμική, η παράδοση σ' αυτόν τον τόπο εξελίσσεται, συμπληρώνεται κι εμπλουτίζεται σύμφωνα με τις καταστάσεις της ζωής, με το βίο του εκάστοτε ανθρώπου, αφού συνεχώς νέες εμπειρίες και πράξεις αυτής την πλουτίζουν και την ανανεώνουν. Είναι λοιπόν, αυτές οι ρίζες, που εμπνέουν και εκκινούν την πνευματική δημιουργία. Γι' αυτό πασχίζουν οι Ανωγειανοί να τις κρατήσουν ζωντανές.

Η ανάλυση του τόπου δεν θα μπορούσε να μην αναφερθεί στον μυθολογικό απόηχο της περιοχής, καθώς ο μύθος πολλές φορές είναι μεγαλύτερος από τη χωρική ενότητα αυτής. Η ανατροφή του Δία, Πατέρα των θεών και των ανθρώπων, στο Ιδαίον Άντρον, η κατάποση λίθου σπαργανωμένου από τον Κρόνο αντ' αυτού, ο ζωηρός χορός³⁹ και η κρούση των ασπίδων από τους Κουρήτες για την προστασία του, καθώς και η τροφός αίγα Αμάθεια είναι σπουδαίο τμήμα της ελληνικής μυθολογίας και κατέχει σημαντική θέση στην προφορική παράδοση των Ανωγείων.

εικ. 12 | Νικηφόρος Νύκταρης_ Άνω Γη | Ο Ψηλορείτης ως φόντο του οικισμού

39. Ο ζωηρός, πηδηχτός χορός των Κουρητών, ο «πυρρίχιος» χορός όπως ονομάστηκε, θεωρείται ως η καταγωγή του ελληνικού χορού, και η εξέλιξη του σημερινού χορού των Κρητικών.

2.2_Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη

Η πρώτη εγκατάσταση στο χωριό είναι άγνωστη χρονολογικά και σίγουρα το μυθικό περίβλημα του Ψηλορείτη παίζει το δικό του ρόλο στο πότε μπήκε ο θεμέλιος λίθος στον οικισμό των Ανωγείων. Στο Ιδαίον Άντρο η ζωή αρχίζει στο τέλος της 4ης χιλιετίας π.Χ., στα ύστερα νεολιθικά χρόνια και συνεχίζεται από τότε αδιάσπαστη⁴⁰.

Το 1982, ο αρχαιολόγος Γιάννης Σακελλαράκης εντόπισε μια μοναδική μινωική εγκατάσταση, την Ζώμινθο, μόλις 9 χλμ. δυτικά του σημερινού οικισμού των Ανωγείων και σε υψόμετρο 1.187 μέτρων. Η ανασκαφή αποκάλυψε ένα τεράστιο μινωικό κτίριο (αποτελείται από περίπου 80 δωμάτια), που περιβάλλεται από έναν οικισμό με νεκροταφείο. Η Ζώμινθος πέραν από σταθμός προς το Ιδαίον Άντρον φαίνεται να ήταν ένα σημαντικό οικονομικό, θρησκευτικό και παραγωγικό κέντρο το πρώτο που είναι ανεπτυγμένο σε βουνό.

Η θέση των πρώτων κατοικιών στη σημερινή θέση του οικισμού πιθανολογείται μεταξύ του σημερινού Περαχωρίου και του Κατσαμπά (νότια του Δημαρχείου) λόγω των ευνοϊκότερων συνθηκών του φυσικού περιβάλλοντος. Η πρώτη γραπτή αναφορά εντοπίζεται σε έγγραφο που από πολλούς αποδίδεται στον αυτοκράτορα του Βυζαντίου Αλέξιο Κομνηνό, το οποίο συντάχθηκε το έτος 1182. Αναφέρεται στα δώδεκα αρχοντόπουλα που απεστάλησαν στην Κρήτη και στη διανομή του νησιού σε αυτά. Ονομάζει τα Ανώγεια «Τοξικά Ανώγεια» και τα τοποθετεί στο φέουδο των Φωκάδων των μετέπειτα Καλλέργηδων⁴¹. Εκείνη την περίοδο κατασκευάζονται και οι εκκλησίες του Αγίου Ιωάννη και Αγίου Γεωργίου ανάμεσα στις οποίες αναπτύσσεται και ο βασικός πυρήνας του οικισμού.

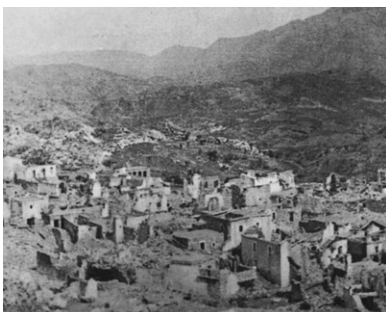
Το 1583 ο οικισμός θύμιζε ήδη τη σημερινή του μορφή σε ένταση και μέγεθος και ο πληθυσμός του ήταν 911 άτομα. Το 1648, τα Ανώγεια κυριεύθηκαν από τους

Οθωμανούς και αποτέλεσαν βακουφική περιοχή αφιερωμένη στα τεμένη της Βαλιδέ Σουλτάνας και ειδικότερα στο Βαλιδέ Τζαμί Ηρακλείου⁴², ενώ η μόνη γνωστή είδηση που έχουμε για τα Ανώγεια στην εποχή του Κρητικού Πολέμου (1645-1669) προέρχεται από τους στίχους ενός τραγουδιού του Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή.⁴³

Κατά την ιστορία το χωριό πυρπολήθηκε τρεις φορές, το 1822, το 1867 και η τελευταία στις 13 Αυγούστου του 1944 κατά τη γερμανική κατοχή. Και τα τρία ολοκαυτώματα ισοπεδώνουν το χωριό, το οποίο ανοικοδομείται και τις τρεις φορές στην ίδια ακριβώς θέση. Από τις καταστροφές διασώθηκαν οι εκκλησίες του Αγίου Ιωάννη και Αγίου Γεωργίου.

Ειδικότερα για το '44, το μέγεθος της καταστροφής μαρτυρά η έκθεση της επιτροπής καταγραφής ζημιών από τους Ναζί⁴⁴, που συστάθηκε μετά το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου από το Ελληνικό κράτος και αναδημοσιεύει ο Μανόλης Καρέλλης στο βιβλίο του «Ιστορικά Σημειώματα για την Κρήτη»⁴⁵:

«Το μεγαλύτερον χωρίον της Κρήτης, τα Ανώγεια, εις τα σύνορα των νομών Ηρακλείου και Ρεθύμνης, με 940 οικίας και 4000 κατοίκους έρχεται χρονολογικώς πρώτον των κατά την περίοδο ταύτην καταστραφέντων συνοικισμών της νήσου...Μετά την λεηλασίαν εκάστη οικία εκαίετο πρώτον και έπειτα ανετινάσσετο διά δυναμίτιδος...Το μέγεθος της λεηλασίας θα κατανοήση κανείς, όταν λάβη υπ'όψιν ότι αυτή διήρκεσεν από της 13 Αυγούστου μέχρι της 5 Σεπτεμβρίου...Σήμερα από τας 940 οικίας των Ανωγείων δεν έχει απομείνει ούτε μία. το νεοδόμητον σχολείον ανατινάχθει, αι 3 εκκλησίαι, τας οποίας οι Γερμανοί είχαν μεταβάλει εις σταύλους, έχουν επίσης υποστή ζημίας εκ των πέριξ ανατινάξεων. Η επίσημος κατάστασις της Νομαρχίας Ρεθύμνης αναφέρει 117 Ανωγειανούς εκτελεσθέντας κατά την περίοδον της κατοχής».

εικ. 13 | Το Ιδαίον Άντρον_ εικ. 14 | Η Ζώμινθος_ εικ. 15 | Η διαταγή του Στρατηγού Χ. Μίλλερ, 1944

εικ. 16-17-18 | Η καταστροφή των Ανωγείων

40. Όπως είναι φυσικό, η λατρεία έχει ξεχωριστές περιόδους ακμής στην υστερομινωική (ΥΜ Ι) περίοδο, τον 16ο αι. π.Χ., τα γεωμετρικά χρόνια, τον 8ο αι. π.Χ. και τα ρωμαϊκά χρόνια.
41. Σκουλάς (2016) , σελ. 23

42. Σμπώκος (2015),σελ. 11
43. “Στ’ανώγεια τα Βασιλικά, στη Νίδα ανεβαίνουν και τα κοπάδια παίρνουνσιν όλα και κατεβαίνουν κι’ήγυραν εκεί κι’επήρασι του Φώκιου το κοπάδι” . Μανούσος (2007), σελ. 27
44. Την επιτροπή για την Κρήτη αποτέλεσαν οι Ν.Καζαντζάκης, Ι.Κακριδής και Ι.Καλιτσούνακης
45. Καρέλλης (2005)

Μετά την απελευθέρωση και σε σύντομο σχετικά διάστημα πραγματοποιήθηκε η εκ θεμελίων ανοικοδόμηση των νέων Ανωγείων. Από τα παλιά Ανώγεια έμειναν, σποραδικά, μισοκατεστραμμένα τμήματα σπιτιών.⁴⁶ Η οικιστική συνέχεια, όμως, στα Ανώγεια αλλά και σε άλλα χωριά της Κρήτης, όπως αναφέρει η Μποζινέκη-Διδώνη Παρασκευή, παρόλες τις μεγάλες καταστροφές που γνώρισε το νησί δε σταμάτησε ποτέ. Οι πόλεμοι, οι επαναστάσεις αλλά κι η πείνα, οι επιδημίες, οι σεισμοί που αποδεκάτιζαν τον πληθυσμό δεν αποθάρρυναν τους κατοίκους που με πείσμα και με αξιοθαύμαστη ζωντάνια έχτιζαν και ξαναέχτιζαν τους οικισμούς τους στην ίδια σχεδόν θέση.⁴⁷

Παράλληλα με την ανοικοδόμηση, το Υπουργείο Υποδομών προτείνει και προχωρά στην κατασκευή αγροτικών πυρήνων για άμεση στέγαση του πληθυσμού στην περιοχή Συνοικισμός στο Μετόχι, έργο δυο βασικών συντελεστών της ανοικοδόμησης της Ελλάδας μετά την Κατοχή, των Πικιώνη και Δοξιάδη. Έτσι, εμφανίζεται στα Ανώγεια η κοινωνική κατοικία με παραλλαγές που αφορούν είτε την μορφή και την ογκοπλασία είτε τη διάρθρωση του χώρου στο εσωτερικό των κατοικιών. Οι πυρήνες δεν κατοικούνται από τους Ανωγειανούς οι οποίοι θεωρούν ότι ο σχεδιασμός τους δε μπορεί να καλύψει βασικές ανάγκες της αγροτικής οικογένειας όπως μαρτυρά και η επιστολή του δήμου προς τον τότε πρωθυπουργό κ.Πλαστήρα.(εικ.)

Το 1946 εγκρίθηκε με βασιλικό διάταγμα και ισχύει μέχρι σήμερα το ρυμοτομικό σχέδιο πόλεως Ανωγείων που μαζί με το γενικό πολεοδομικό σχέδιο καθορίζει τους ειδικούς όρους δόμησης, τους κοινόχρηστους, κοινωφελείς και δομήσιμους χώρους, καθώς και τις επιτρεπόμενες χρήσεις στις ζώνες του οικισμού.⁴⁸ Λόγω της μη απόλυτης ταύτισης του με την πραγματικότητα, γίνονται κατά περίπτωση και υπόθεση τροποποιήσεις αυτού, ενώ μελετάται η γενική αναθεώρηση του σχεδίου χωρίς ακόμα να υπάρχει κάποια έγκριση.

Ο οικισμός σήμερα αποτελεί επέκταση της μορφής που είχε ήδη από τον 16ο αιώνα και είναι άτυπα διαιρεμένος στις περιοχές Μετόχι, Μουλιανά, Μεσοχωριά, Καβαλαριά και Περαχώρι. Παρατηρείται μια συνεχής και αδιάκοπη ανάπτυξη του, ενώ χωρικά τείνει να επεκταθεί προς το Μετόχι στα ανατολικά και προς το Περαχώρι στα νότια.

Μέσα από ολοκληρωτικές καταστροφές κι εξοντώσεις του πληθυσμού τους, τα Ανώγεια πεισματικά κατόρθωσαν να διατηρήσουν την οικιστική τους συνέχεια, να γίνουν κέντρο έντονης πολιτιστικής ακτινοβολίας και σήμερα να αποτελούν ένα από τα μεγαλύτερα και ιδιαίτερα χωριά της Κρήτης.

46. Σμπώκος (2006),σελ. 17

47. Μποζινέκη-Διδώνη (1985), σελ. 18

48. Ρυμοτομικό σχέδιο πόλεως Ανωγείων Β.Δ. 30-10-46 (Φ.Ε.Κ. 332/Α/5-11-46)

Γενικό πολεοδομικό σχέδιο οικισμού Ανωγείων Κ.Υ.Α 104848/7601/30-12-1991 (Φ.Ε.Κ. 278/Δ/1992)

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 2 ΙΟΥΝΙΟΥ 1950
ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΑΝΩΓΕΙΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΝ
Κ.ΠΛΑΣΤΗΡΑΝ

Εξοχώτατε Κύριε Πρόεδρε,

Η Κωμόπολις μας Ανώγεια Ρεθύμνης Κρήτης κειμένη εις τας αντηρίδας του Ψηλορείτου, αριθμεί πλέον 4 χιλιάδων κατοίκων και επυρπολήθη, και κατεδαφίσθη υπό των βαρβάρων Γερμανών τον Αύγουστον του 1944, δια τας προσφερθείσας υπηρεσίας των γενναίων κατοίκων της εις τον Συμμαχικόν Αγώνα και την Απελευθέρωσιν της Ελλάδος. (...)

Μετά την ολοσχερή καταστροφήν των Ανωγείων και την αποχώρησιν των Γερμανών, άπαντες σχεδόν οι κάτοικοι επανήλθον εκ της μαρτυρικής προσφυγιάς και επεδόθησαν εις την ανοικοδόμησιν επί των ερείπίων της πατρικής οικίας έκαστος, ενός δωματίου ένθα διαμένει η πολυμελής οικογένειά του μετά των οικοσίων ζώων.

Το Κράτος κατά την μεταπελευθερωτικήν περίοδον εβοήθησεν εκάστην οικογένειαν μόνον διά 30-50 χιλιάδων δραχμών και δ'ελαχίστης ξυλείας χρήστου, άπασα δε η λοιπή δαπάνη αντιμετώπισθη διά σκληράς εργασίας και εκ του υστερήματος έκαστου.

Το διατεθέν ποσόν, ενός περίπου δισεκατομμυρίου δραχμών, δια την ανοικοδομηκήν εξυπηρέτησιν, μόνον διά την κατασκευήν 40 πυρήνων (οικημάτων) εντελώς ακαταλλήλων διά στέγασιν αγροτικής οικογενείας ως μη διαθετόντων χώρον διά σταύλον, αποθήκην, αυλήν, και λοιπά χρειώδη και απαραίτητα βοηθητικά διαμερίσματα. Μέχρι σήμερον ουδεμία οικογένεια έχει εγκατασταθή εις τας εν λόγω οικίας καθότι είναι ημιτελείς και διότι οι κάτοικοι ουδεμίαν προθυμία δεικνύουν να εγκατασταθούν εις αυτάς κρινομένας ανθυγιεινάς.

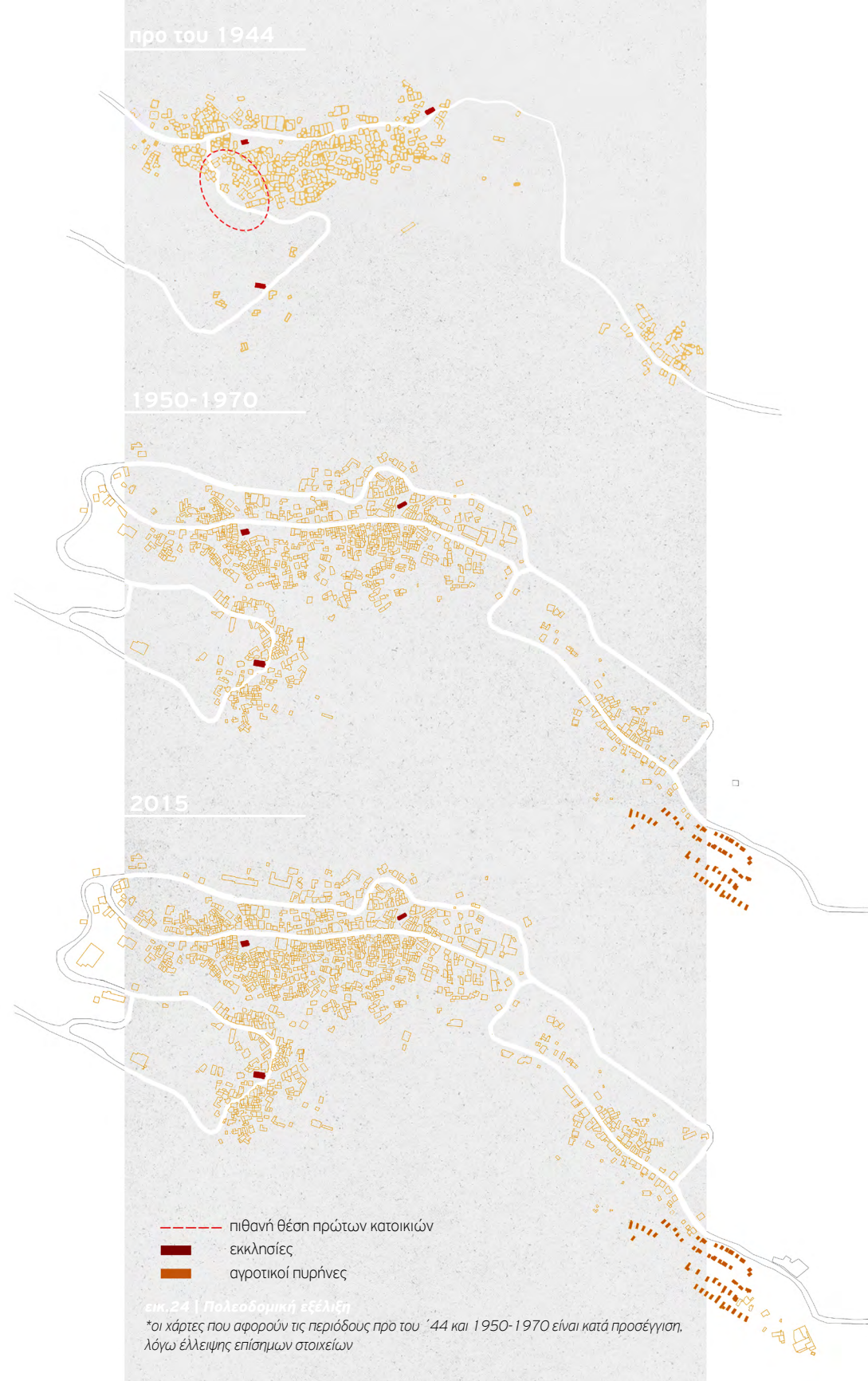

εικ. 19-20-21 | Οι αγροτικοί πυρήνες

εικ. 22 | αεροφωτογραφία 1945

εικ. 23 | αεροφωτογραφία 2015

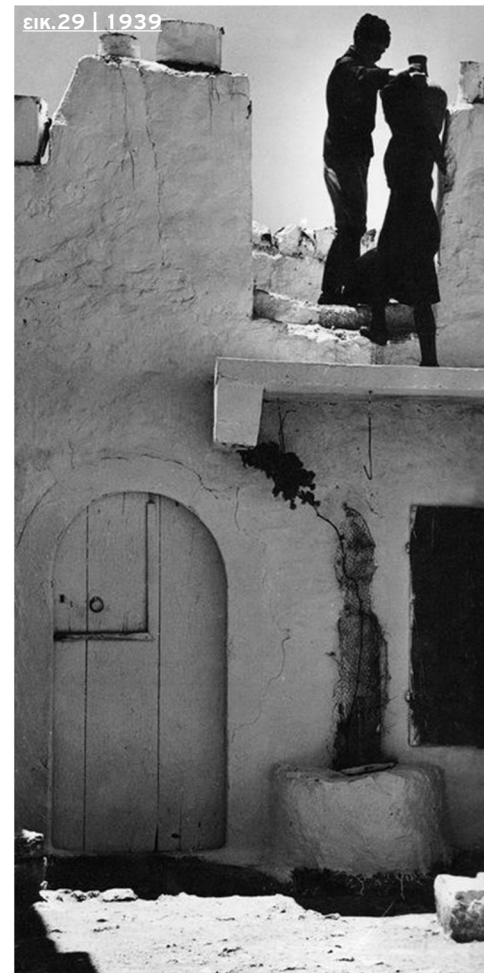
ΕΙΚ. 25 | 1939

ΕΙΚ. 28 | 1927

ΕΙΚ. 29 | 1939

ΕΙΚ. 26 | 1945

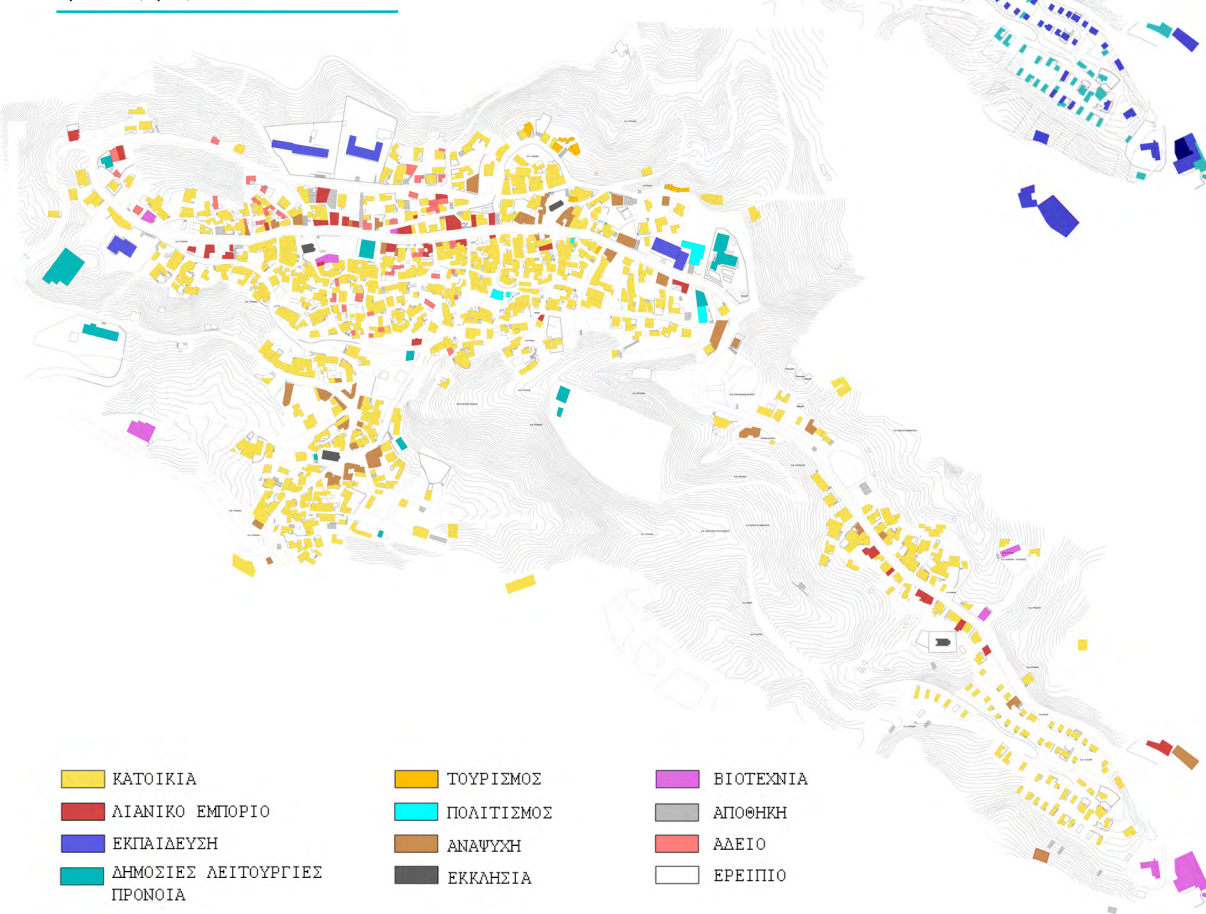
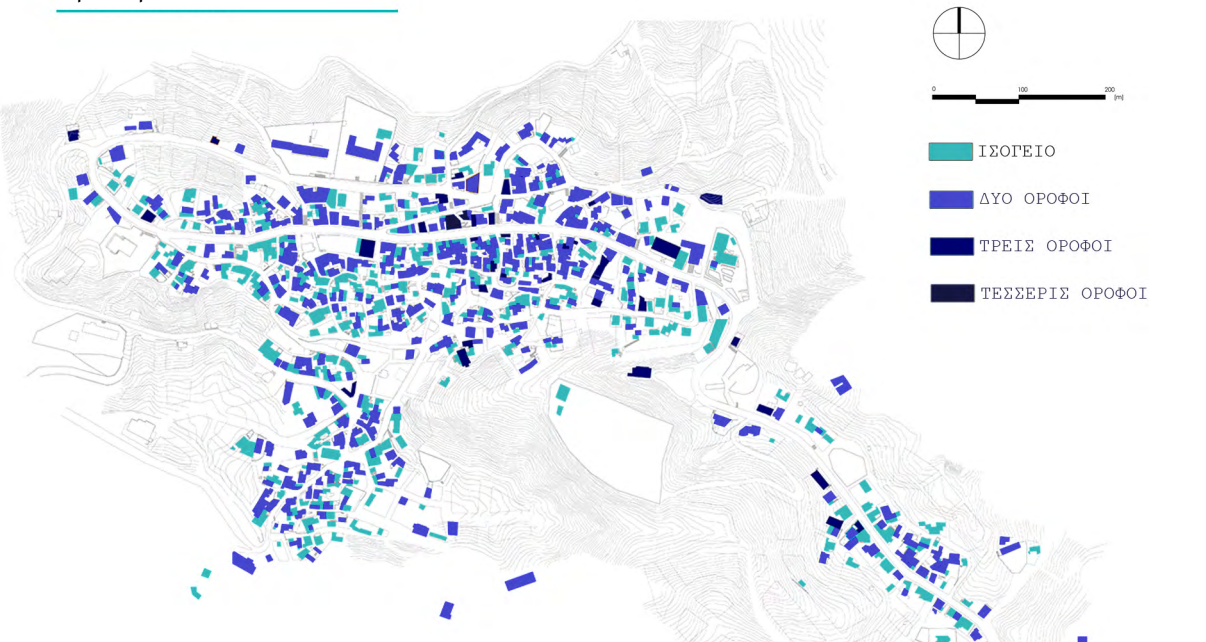
ΕΙΚ. 27 | 1945

ΕΙΚ. 30 | 1945

ΕΙΚ. 31 | 1945

2.3_Πολεοδομικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία

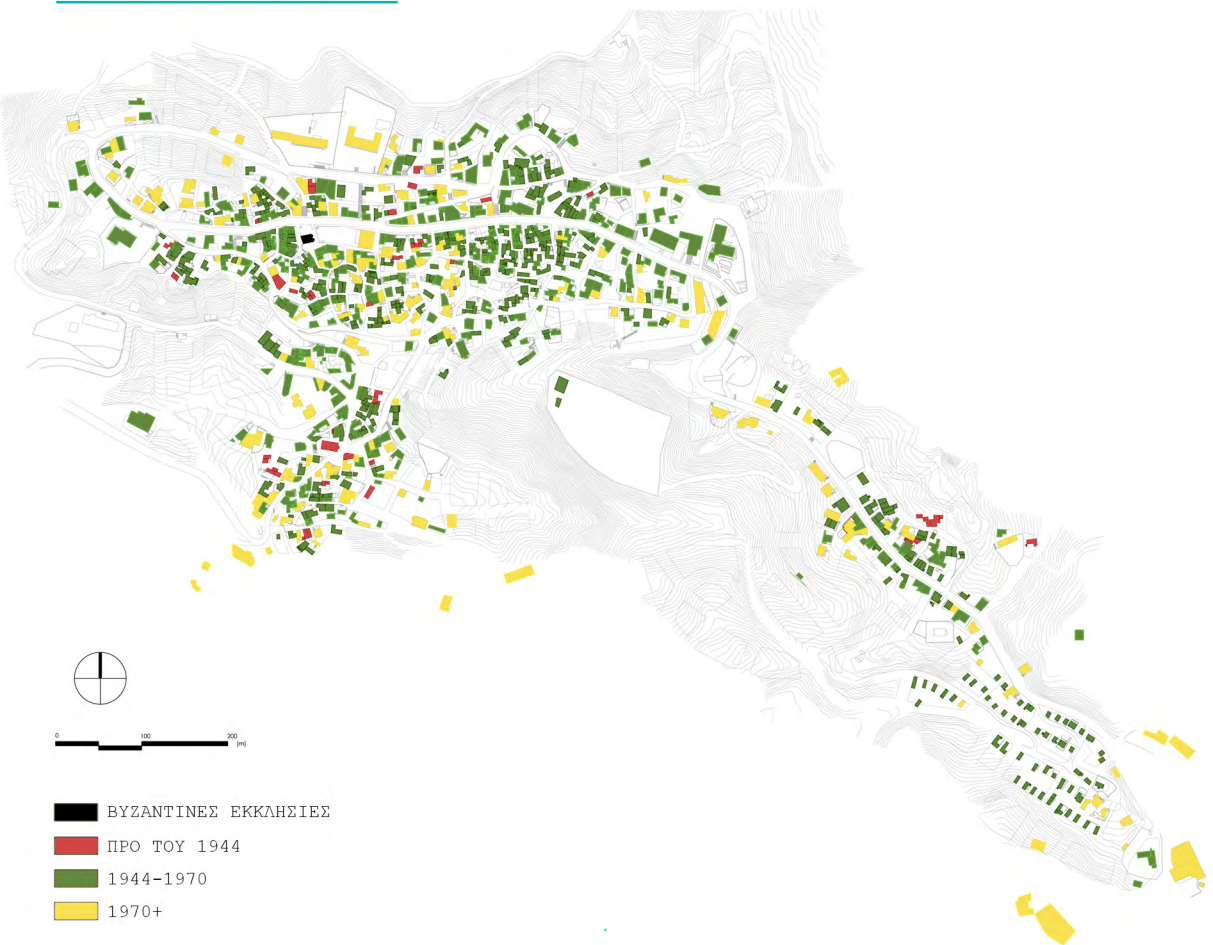
Η δόμηση του οικισμού είναι πυκνή και συνεχής στο κέντρο του, ενώ πιο έξω, στα μετόχια, συναντάμε πιο ελεύθερη και αραιή δόμηση. Το εμπόριο, τα καφενεία, οι εκκλησίες, οι δημόσιες χρήσεις και οι πλατείες είναι συγκεντρωμένες εκατέρωθεν του κεντρικού δρόμου. Ο οικισμός δεν είναι συμπαγής, αλλά αποτελείται από ένα σύνολο γειτονιών που καθορίζονται από το ιδιαίτερο ανάγλυφο της περιοχής. Οι κατοικίες είναι, κατά κύριο λόγο, μονώροφες ή διώροφες, με δώματα ή στέγες και με μικρές σχετικά επιφάνειες όψεων.

Η μορφολογία της περιοχής επηρεάστηκε και διαμορφώθηκε με βάση τον φυσικό παράγοντα και με γνώμονα το έντονο ανάγλυφο του εδάφους. Η διάταξη των ελεύθερων χώρων του οικισμού και των κτισμάτων υπαγορεύεται ουσιαστικά από την έντονη κλίση αυτού, με τους δρόμους, τα μονοπάτια, τους άξονες κίνησης που κατά πλειοψηφία είναι σκάλες και τους δημόσιους χώρους να μην ακολουθούν αυστηρά γεωμετρικές χαράξεις, αλλά να προσαρμόζονται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής. Οι περισσότεροι δρόμοι είναι παράλληλοι στις υψομετρικές καμπύλες, ενώ στις περιοχές με συνεχή δόμηση, σχηματίζεται ένα πυκνό πλέγμα δρόμων κάθετων σ'αυτές, δημιουργώντας οικοδομικά τετράγωνα πυκνά και ακανόνιστου σχήματος. Όπως γενικά παρατηρείται στους ορεινούς οικισμούς, έτσι και τα Ανώγεια έχουν μια σχέση αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον, τη μοναδικότητα και τις αρχές του οποίου ακολουθούν και εντάσσουν στη διάρθρωση τους.

Το κλίμα του γεωφυσικού χώρου επιδρούσε σημαντικά στη διαμόρφωση των οικισμών. Στις ορεινές περιοχές όπου το κρύο και το χιόνι κυριαρχούν το χειμώνα τα σπίτια κτίζονταν το ένα δίπλα στο άλλο. Έχουν πολλούς τοίχους κοινούς, τους λεγόμενους μεσότοιχους και έναν ή δύο μόνο εκτεθειμένους στην ατμόσφαιρα. Οι στέγες είναι συνέχεια η μία της άλλης σε τέτοιο σημείο, ώστε να μην αναγνωρίζονται τα όρια των κατοικιών που στεγάζουν.

Οι περισσότεροι κάτοικοι των Ανωγείων ζουν σε ιδιόκτητες κατοικίες που έχουν κατασκευάσει οι ίδιοι ή η οικογένειά τους, καθώς είτε είναι γεννημένοι στο χωριό και κατοικούν εκεί από τη μέρα που γεννήθηκαν, είτε έχουν επιστρέψει και εγκατασταθεί σ' αυτό τα τελευταία περίπου πενήντα χρόνια. Λίγα είναι τα οικήματα που δεν κατοικούνται καθόλου, ενώ υπάρχουν και κάποια τουριστικά καταλύματα λόγω της μερικής τουριστικοποίησης του χωριού.

Το σπίτι του πατέρα στα Ανώγεια αποτελούσε συνήθως τη βάση προέκτασης για το σπίτι του γιου και της κόρης. Ο πρώτος γιος που παντρευόταν έκτιζε δίπλα και κολλητά στο σπίτι του πατέρα του, κερδίζοντας ένα τοίχο. Έτσι δημιουργούνταν με το πέρασμα του χρόνου οι περίφημες γειτονιές όπως τα «Βρετζανά», τα «Χαιρεθιανά», τα «Ξυλουριανά», τα «Σκουλαδιανά» κ.τ.λ. Ιδιαίτερο στοιχείο της κατοικίας τους αποτελεί η λεγόμενη θυρίδα, ή «Ξετρύπι», που άφηναν στον μεσότοιχο αρκετά μεγάλη, ώστε να χωρά να περάσει οριζόντια ένας μέσος άνθρωπος. Η θυρίδα αυτή λειτουργούσε ως

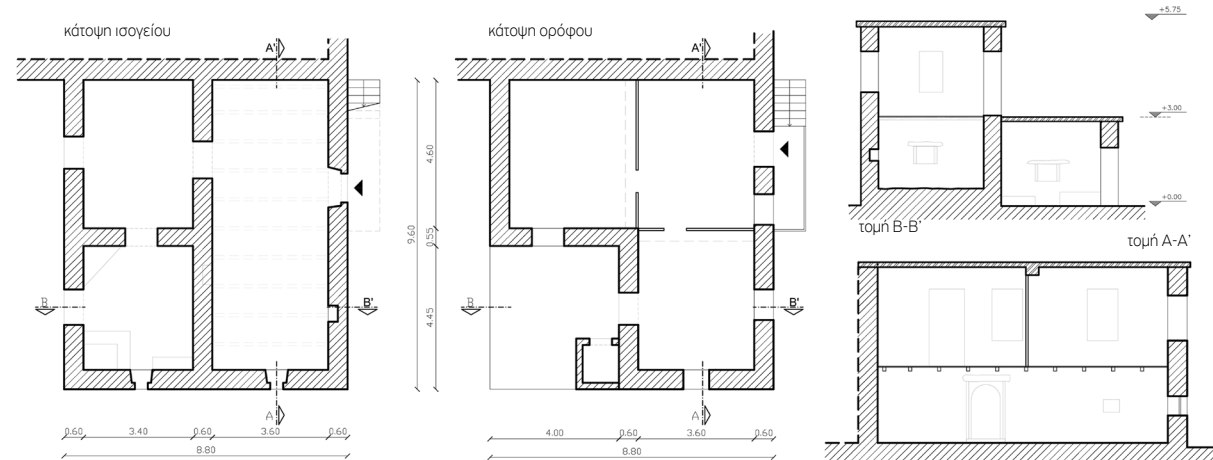

μέσο επικοινωνίας κυρίως το χειμώνα , που λόγω του κρύου και του χιονιού, οι κάτοικοι δεν μπορούσαν να βγουν εύκολα από το σπίτι και τους επέτρεπε να συνομιλούν και να ανταλλάσσουν αγαθά.

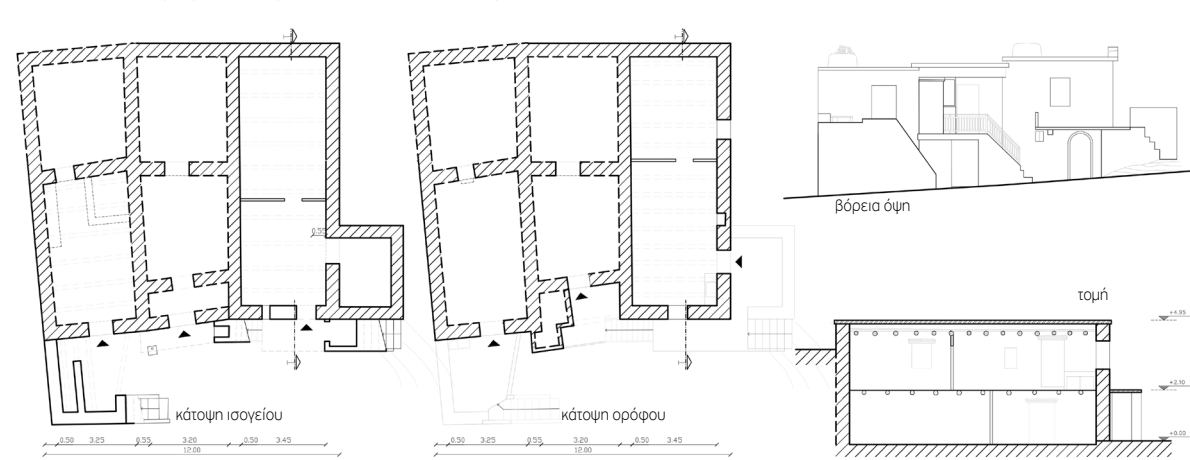
Στον οικισμό των Ανωγείων παρατηρήσαμε και καταγράψαμε τη συνύπαρξη τριών κατηγοριών κατοικίας. Η κατηγοριοποίηση αυτή των κτισμάτων προκύπτει με βάση τα μορφολογικά τους χαρακτηριστικά και τα χρησιμοποιηθέντα δομικά υλικά, που έχουν άμεση σχέση βέβαια με τον χρονικό παράγοντα και την περίοδο κατασκευής.

Η πρώτη κατηγορία αφορά τα κτίσματα που κατάφεραν να διατηρήσουν κάποια από τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του Ανωγειανού σπιτιού της προ του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου περιόδου. Τα κτίρια διατηρούν καθαρούς ορθογωνικούς πέτρινους όγκους με μονώροφα και διώροφα τμήματα, πλατυμέτωπα ή στενομέτωπα, ως την εξέλιξη του κρητικού σπιτιού από τον απλό μονόχωρο δωματοσκέπαστο τύπο στον σύνθετο διώροφο. Η εξέλιξη του μονόχωρου παρ’ όλη τη λειτουργικότητα του, αποσκοπεί στη βελτίωση του τρόπου ζωής και πραγματοποιείται με την προσθήκη ορόφου στον οποίο οδηγεί εξωτερική σκάλα. Στον οικισμό απαντάται και ο τύπος διώροφης κατοικίας σε τυπολογία Γ με συμπληρωματικούς βοηθητικούς χώρους στην αυλή, που είναι από τους πιο διαδεδομένους τύπους στην Κρήτη. Είναι μια αρχιτεκτονική καθαρή, με βασικά γεωμετρικά στοιχεία, τοπικά υλικά, μακριά από τεχνολογικές συζητήσεις και φινιρίσματα με τεχνογνωσία, που χαρακτηρίζεται από την απλότητα των συμπαγών όγκων, τη λιτότητα της διάρθρωσης των λειτουργιών και την αυστηρή απουσία διακόσμου. Το κρητικό σπίτι, όπως αναφέρει ο Δ. Βασιλειάδης, «ήταν ανάγκη να μείνει απλό, γυμνό, χωρίς πολυτέλειες και ανέσεις, για να μην επαναπαύεται ο λαός και υποχωρεί στον εχθρό. Έπρεπε να μπορεί να θυσιάζεται και να το αποχωρίζονται εύκολα οι ιδιοκτήτες του, για χάρη του αγώνα και των επαναστάσεων με στόχο την ελευθερία». Κατοικίες αυτής της κατηγορίας συναντά κανείς στο Μετόχι και στα Μεσοχωριά, λίγες σε αριθμό λόγω του ολοκαυτώματος του ‘44.

Διώροφη πλατυμέτωπη κατοικία

Διώροφες στενομέτωπες κατοικίες εν σειρά

Στη δεύτερη κατηγορία, εντάσσονται όλα εκείνα τα κτίσματα που ενσωματώνουν στον αρχικό τους όγκο μεταγενέστερες προσθήκες ή κτίζονται εξ 'ολοκλήρου με τη χρήση νέων υλικών αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Τα κτίρια κτίζονται μεταπολεμικά, κατά τη γενική ανοικοδόμηση του χωριού, κάνοντας χρήση πλέον του σκυροδέματος που είχε κάνει την εμφάνιση του στην Κρήτη ήδη από τη δεκαετία του '20 και αποτέλεσε τον επικρατέστερο τρόπο κατασκευής από τη δεκαετία του '50 μέχρι σήμερα. Μπετονένιες πλάκες, δοκάρια, κολώνες και οπτοπλινθοδομές ως πλήρωση θα αντικαταστήσουν την πέτρα και το ξύλο. Οι καινούριες κατασκευές δεν είναι άλλο παρά προσαρμογές στην κλίμακα των αναγκών του κατοίκου. Κατά πλειοψηφία διατηρούν την ορθογωνική κάτοψη και σύνηθες είναι να διαθέτουν κατά μήκος της πρόσοψης συνεχές μπαλκόνι. Σε μεταγενέστερη φάση στον χώρο αυτό του μπαλκονιού ενσωματώνεται εξωτερική χαμηλοτάβανη τουαλέτα. Και πάλι η αρχιτεκτονική αυτής της περιόδου είναι το χωρικό αποτύπωμα των απλών αναγκών του ανθρώπου και της ανάγκης άμεσης στέγασης λόγω της μεγάλης καταστροφής που υπέστη ο οικισμός, υπηρετώντας, όμως, πάντα τα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του τόπου. Είναι μια αρχιτεκτονική με κατασκευές λιτές, αλλά ευφάνταστες, φθηνές, αλλά λειτουργικές με λίγες τεχνικές γνώσεις, που

θέτουν ως προτεραιότητα την αίσθηση του μέτρου, της ανθρώπινης κλίμακας και τις πραγματικές ανάγκες των κατοίκων. Πρόκειται για την απλότητα ως τρόπο ζωής, ως τακτοποίηση και ορισμό των καθημερινών τελετουργιών και των αναγκών της ύπαρξης, εκφράζοντας και συγκεντρώνοντας όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής των κατοίκων. Σε αυτή την κατηγορία συγκαταλέγεται το μεγαλύτερο ποσοστό των κτιρίων του οικισμού και ειδικά αυτών στο συνεκτικό και πυκνό κομμάτι του.

Η τρίτη και τελευταία κατηγορία συγκεντρώνει όλες τις σύγχρονες πια κατασκευές που υπακούν τους όρους δόμησης του πολεοδομικού σχεδίου και είναι σχεδιασμένες και υπολογισμένες από μηχανικούς. Εκτός μικρών εξαιρέσεων, η πλειοψηφία αυτών βρίσκεται εκατέρωθεν των κύριων οδικών αξόνων του οικισμού και σε πολλές περιπτώσεις φτάνουν και τους 3 ορόφους. Η αρχιτεκτονική τους προσέγγιση είναι σαφώς επηρεασμένη από τις σύγχρονες τάσεις, με κάποια από τα κτίρια να μην διαφέρουν σε τίποτα από εκείνα που θα συναντήσει κανείς σε αστικά κέντρα. Τα τοπικά χαρακτηριστικά τα συναντάται πλέον σε στοιχεία επένδυσης ή εσωτερικής διακόσμησης, ενώ παρατηρείται και διαφορετική αντιμετώπιση του δημόσιου χώρου και βίου κατά τη αρχιτεκτονική σύνθεση. Κάθε νέο κτίσμα είναι μια μοναδική και ανεπανάληπτη χωρική οντότητα που λειτουργεί εν κενώ, χωρίς δηλαδή να συνδιαλέγεται με τα γειτνιάζοντα κτίρια.

εικ. 32-33 | Παραδείγματα πρώτης κατηγορίας κατοικιών_ εικ.34| Παράδειγμα δεύτερης κατηγορίας

εικ. 35 | Παραδείγματα δεύτερης κατηγορίας κατοικιών_ εικ.36-37| Παράδειγμα τρίτης κατηγορίας

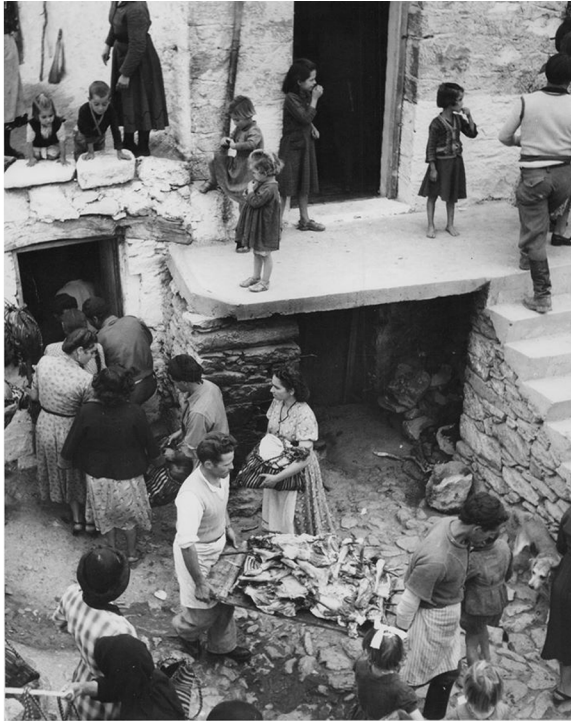
2.4_Κοινωνικό γίγνεσθαι

Η μουσική, τα ήθη και έθιμα, οι χοροί, η υφαντουργία είναι το καταπίστευμα της ψυχής του χωριού. Οι γιορτές και ιδιαίτερα οι θρησκευτικές και εθνικές, οι χαρές, οι αρραβώνες, οι γάμοι, τα βαφτίσια, αλλά και οι λύπες, οι κηδείες, τα μνημόσυνα είναι τελετουργίες που φτιάχνουν την εθιμοτυπία του τόπου, μεταλαμπαδεύονται από γενιά σε γενιά και συμβάλλουν στη συγκρότηση της συλλογικής ταυτότητας των κατοίκων. Υπάρχει ευλάβεια στην τήρησή τους, αποδεικνύοντας το αλληλέγγυο δέσιμο του χωριού επ' αφορμή του γεγονότος, την κοινωνική συνοχή και το κοινοτικό ήθος που υπάρχει.

Η κοινωνική μέθεξη και η συμμετοχική, κοινή ζωή χαρακτηρίζουν τους ανθρώπους του χωριού και τον οικισμό. Οι απογευματινές συνάξεις των γειτόνων στις αυλές, στα κατώφλια, στα πλατύσκαλα, στον δρόμο επαναλαμβάνονται καθημερινώς. Επαναλαμβάνονται με την ίδια θερμή και το ίδιο πάθος, σαν κάποιο είδος τελετουργίας. Η «γειτονία» πρεσβεύει κάτι το υψηλό, που δεν το νιώθει εξαρχής με την απλή και ταπεινή μεταμφίεση της. Η σημασία της συνίσταται στο ότι χρησιμοποιεί τα εργαλεία της ζωής για την υποστήριξή της, την επαφή, τη συμμετοχή, τη συναναστροφή, τη συμπράσταση, τη σύμπραξη, την έγνοια για τα κοινά, τη συντροφιά. Το «όλον» και το μαζί αποτελεί άμεσο παράγωγο της και σε τούτο φαίνεται να βρίσκεται και η αξία της, στο γεγονός, δηλαδή, ότι προκύπτει πηγαία, αβίαστα -όχι μεθοδευμένα και κατευθυντικά.

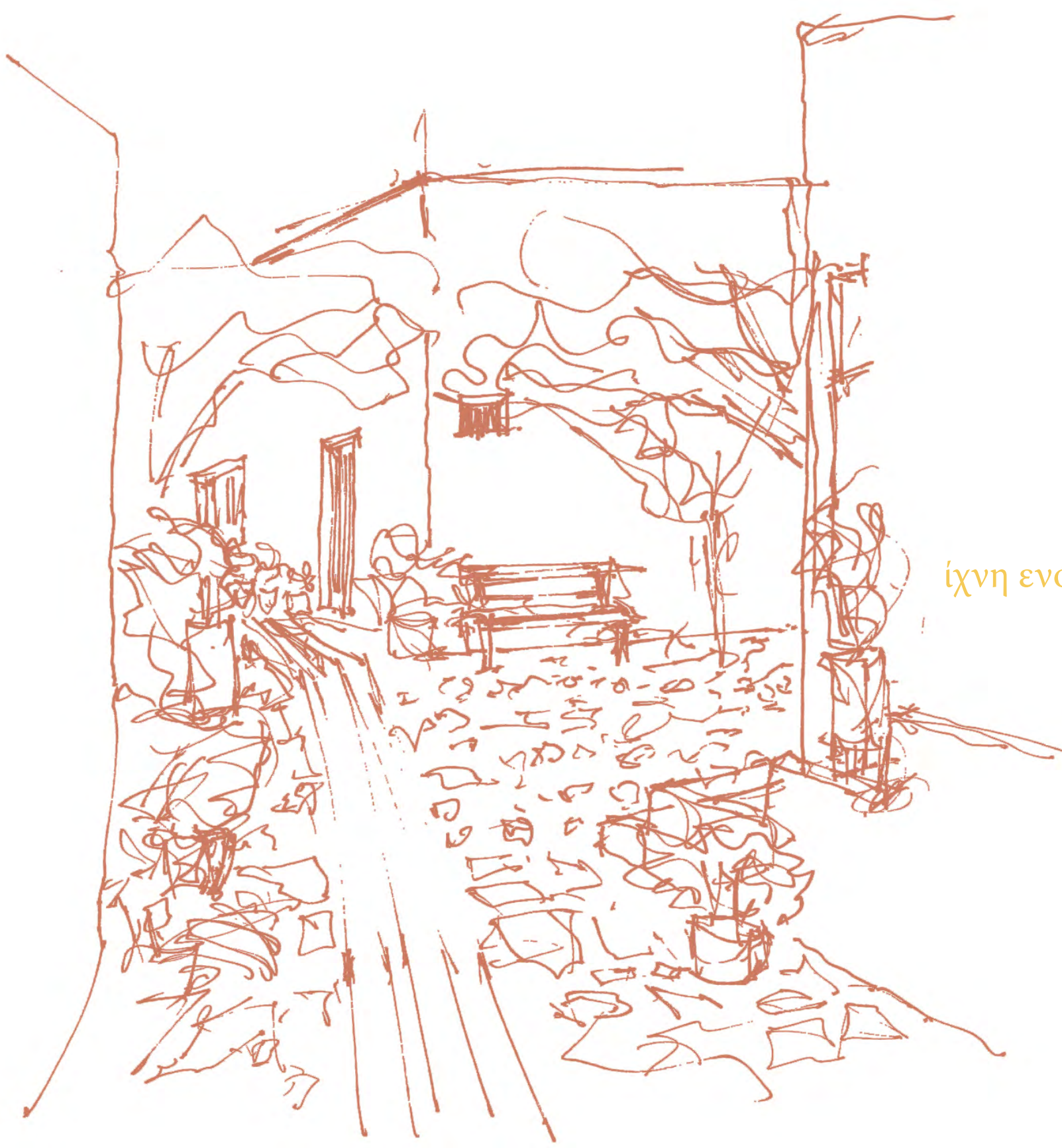
Τα άτομα συνδέονται με την κοινωνία σε τέτοιο βαθμό, ώστε το ατομικό πράττειν να μεταφράζεται αυτόματα και ως κοινωνικό. Αυτό φυσικά, δεν καταργεί τον άνθρωπο ως δημιουργική οντότητα, το αντίθετο μάλιστα, του δίνει τη δυνατότητα να εκφραστεί μέσα από την κοινωνία, ούσα το πεδίο του, αναδεικνύοντας δι' αυτού και εκείνη. Η προσωπική επιτυχία μετατρέπεται σε συλλογική χαρά και τιμή, καθώς η τοπική κοινωνία πιστώνεται, πέραν της καταγωγής, και μέρος της ανατροφής και της παιδείας, που συνέτειναν σ' αυτήν. Είναι μια άλλην οικογένεια, διευρυμένη, κοινή, υπερήφανη για τα παιδιά της και τα καμώματα τους.

Στα πλαίσια αυτής της κοινωνικής ζωής, οι Ανωγειανοί διατηρούν και ένα ισχυρό κοινωνικό δίκτυο αλληλοβοήθειας και υποστήριξης, γεγονός το οποίο ενισχύει ακόμα περισσότερο τη συνοχή της κοινότητας και το οποίο επεκτείνεται πέραν των στενών ορίων της οικογένειας και των φιλικών γνωριμιών. Η αλληλοβοήθεια είναι δύναμη του καθενός και της κοινότητας όλης. Το χωριό είναι πρόθυμο να βοηθήσει ουσιαστικά οποιονδήποτε βρίσκεται σε ανάγκη, γεγονός που αποδεικνύει και η ίδρυση στο χωριό του Κέντρου Φιλοξενίας Ανήλικων Προσφύγων το 2000, όπου παρέχεται σίτιση, στέγαση, κοινωνική, ψυχολογική και νομική στήριξη αλλά και εκμάθηση της Ελληνικής γλώσσας σε ασυνόδευτα προσφυγόπουλα. Ο «ξένος», ο επισκέπτης, ο περαστικός είναι πάντα καλοδεχούμενος και προστατευόμενος ως φιλοξενούμενος.

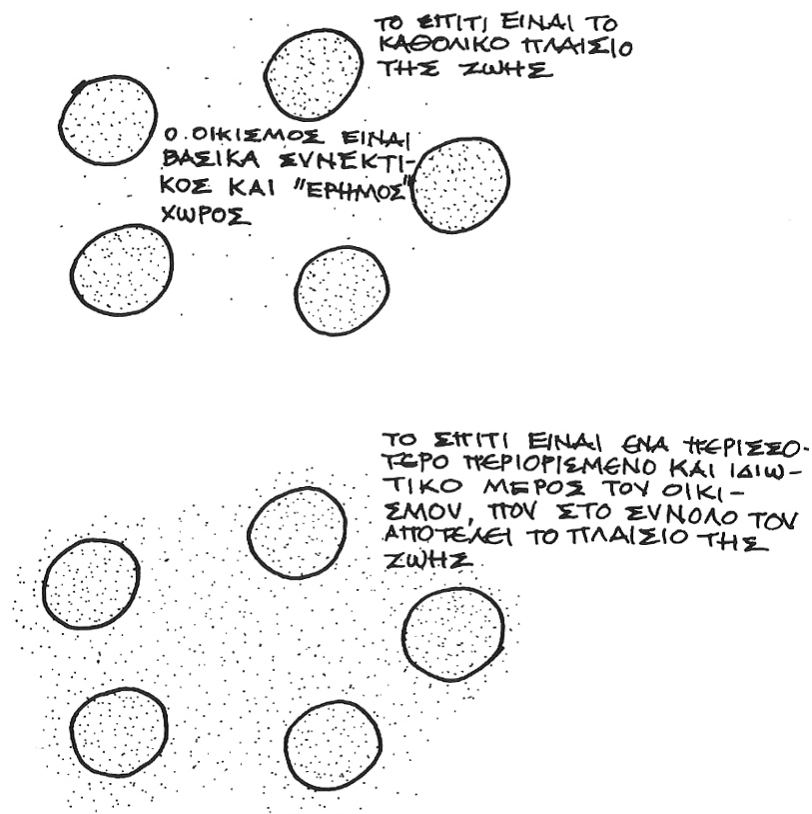
Τα Ανώγεια, πέραν των άλλων, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και ως ηγεμονική κοινότητα. Η ορεινή και οριακή θέση του οικισμού, δημιουργεί ένα αίσθημα υπεροχής στους κατοίκους που πολλές φορές μετουσιώνεται σε ανάγκη μεταφορικής επιβολής και ηγεμονίας έναντι των γύρω χωριών και συμπολιτών. Ο ορεσίβιος τρόπος ύπαρξης με την έλλειψη επιτήδευσης, η καλλιέργεια ηρωικών προτύπων και αξιών, όπως της ανδροπρέπειας, αποτελούν χαρακτηριστικά των κατοίκων.

Για τους κατακτητές πόλη, για την επικράτεια κωμόπολη, για εμάς χωριό, τα Ανώγεια σίγουρα έχουν ένα δικό τους τρόπο και ένα στίγμα κουλτούρας που μιλάει μέσω των μνημείων, της επαφής με τον κόσμο και το ανάγλυφο της φύσης. Στον καθένα αφήνει και κάτι διαφορετικό το σίγουρο, όμως, είναι πως σε τούτο τον τόπο η πέτρα, ο χρόνος και ο άνθρωπος με το αόρατο νήμα που τους δένει σε προτρέπουν αβίαστα να τον ανακαλύψεις.⁴⁹

κεφάλαιο 3

ίχνη ενός συλλογικού “κατοικείν”

εικ. 45 | Amos Rapoport_Τα δύο συστήματα ένταξης της κατοικίας στον οικισμό

«Η κοινότητα δεν υπάρχει απλά, φτιάχνεται. Δεν είναι δομή, ούτε καν οργάνωση, αλλά ένας τρόπος να δημιουργήσει κανείς συνδέσεις ανάμεσα σε ανθρώπους⁵⁰».

3.1_Το χωριό

Σκοπός της συγκεκριμένης εργασίας όπως έχει ήδη αναφερθεί είναι να εξετάσει αν και πως η αρχιτεκτονική δομή μπορεί να επηρεάσει τις ανθρώπινες σχέσεις. Θα ξεκινήσουμε τη μελέτη μας ερευνώντας το, αντίστροφα. Μπορούν οι κοινωνικοί παράγοντες και εν μέρει οι κοινωνικές σχέσεις να επηρεάσουν τη δομή και τη μορφή της κατοικίας και του οικισμού;

Η τελική μορφή και δομή ενός κτίσματος δεν μπορεί προφανώς να αποδοθεί σ'ένα και μόνο αίτιο. Όσο καθοριστικός και αν είναι ένας παράγοντας, στο τέλος είναι το πολύπλοκο αποτέλεσμα ποικίλων μεταβλητών και των αλληλοεπιδράσεων τους. Παράγοντες που είναι ευρέως αποδεκτοί ότι τις επηρεάζουν είναι το άμεσο φυσικό περιβάλλον, το κλίμα του εκάστοτε τόπου, οι περιορισμοί που επιβάλλει το εκάστοτε τοπίο, τα διαθέσιμα υλικά, οι τεχνολογικές γνώσεις, η οικονομία, αλλά, και μάλλον πάνω απ' όλα, οι διάφοροι κοινωνικοί και πολιτιστικοί παράγοντες. Το κλίμα, τα υλικά, η τεχνολογία, η κατασκευή διευκολύνουν ορισμένες καταστάσεις και κάνουν δυνατές ή αδύνατες ορισμένες αποφάσεις, αλλά σχεδόν ποτέ δεν είναι καθοριστικοί παράγοντες. Δεν ορίζουν τι θα χτιστεί και ποια θα είναι η μορφή του, αλλά παρέχουν τις δυνατότητες για την κατασκευή του.

Όπως αναφέρει ο Amos Rapoport, η μορφή και η δομή του σπιτιού δεν είναι αποτέλεσμα απλώς υλικών δυνάμεων ή μιας οποιασδήποτε άλλης αιτίας, αλλά η απόρροια μιας ολόκληρης σειράς κοινωνικοπολιτισμικών παραγόντων με την ευρύτερη έννοια του όρου. Κοινωνικοπολιτισμικές δυνάμεις τις οποίες εκείνος θεωρεί και αποκαλεί πρωταρχικές σε σχέση με τις υπόλοιπες, που αναφέρει ως δευτερεύουσες ή τροποποιητικές. Συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός πολιτισμού-οι παραδεκτοί τρόποι δράσης, οι κοινωνικά απαράδεκτοι τρόποι και τα ιδανικά που εξυπονούνται- επηρεάζουν τη μορφή της κατοικίας και του οικισμού και σ' αυτά περιλαμβάνονται τόσο οι λεπτομέρειες όσο και τα πιο προφανή ή ωφελιμιστικά χαρακτηριστικά. Οι δεδομένες λύσεις ή προσαρμογές δεν υιοθετούνται πάντα επειδή είναι δυνατές. Το φυσικό περιβάλλον προσφέρει τις δυνατότητες από τις οποίες γίνεται μια επιλογή με βάση τα ταμπού, τα έθιμα και τους παραδοσιακούς τρόπους του πολιτισμού. Καταλήγει έτσι στο συμπέρασμα ότι «με δεδομένα ένα ορισμένο κλίμα, τη διαθεσιμότητα των υλικών, τους περιορισμούς και τις δυνατότητες ενός ορισμένου επιπέδου τεχνολογίας, αυτό που τελικά καθορίζει ποια θα είναι η μορφή και η δομή μιας κατοικίας και διαμορφώνει τους χώρους και τις μεταξύ τους σχέσεις είναι το όραμα που έχουν οι άνθρωποι για την ιδανική ζωή». ⁵¹

50. Σταυρίδης (2015)

51. Rapoport και Φιλιππίδης (2010) σελ. 71

Η ανώνυμη αρχιτεκτονική αποτυπώνει χωρικά όλες τις ανάγκες των ανθρώπων βιοτικές και κοινωνικές. Μπορούμε να πούμε πως οι κατοικίες και οι οικισμοί αντικατοπτρίζουν πολλές κοινωνικοπολιτισμικές δυνάμεις και είναι η υλική έκφραση του ιδανικού τρόπου ζωής των χρηστών και των ιδανικών κοινωνικών σχέσεων όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, που επιθυμούν να αναπτύξουν με τα υπόλοιπα άτομα.⁵² Τα λαϊκά σπίτια της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής αποκρυσταλλώνουν τα καθημερινά προβλήματα και τις πραγματικές ανάγκες των ατόμων, τις ομαδικές αναζητήσεις και απαντήσεις που δόθηκαν, τη γενική φιλοσοφία ενός λαού που ζει και δρα ως σύνολο. Το σπίτι, το χωριό, εκφράζουν το γεγονός ότι οι κοινωνίες συμμερίζονται ορισμένες κοινά αποδεκτές επιδιώξεις και αξίες ζωής και τα άτομα από κοινού βρίσκουν λύσεις και ικανοποιούν τις ανάγκες τους. Οι μορφές των ανώνυμων κτισμάτων προκύπτουν όχι τόσο από ατομικές επιθυμίες όσο από τους στόχους και τις επιθυμίες της ενοποιημένης ομάδας για ένα ιδανικό περιβάλλον και συγκεντρώνουν όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής των ατόμων που ζουν σε αυτά. Τα κτίσματα και οι οικισμοί, λοιπόν είναι η ορατή απόδειξη της πρωταρχικής σπουδαιότητας που έχουν οι κοινωνικές δυνάμεις για τον συσχετισμό του τρόπου ζωής του ανθρώπου με το περιβάλλον φυσικό και κοινωνικό.

Η ισχύς των δυνάμεων αυτών δεν αφορά καθαρά και μόνο τη μορφή της κατοικίας. Καθοριστικές είναι και για τα δίπολα κατοικία-δρόμος, μέσα-έξω, ιδιωτικό-δημόσιο και τη σχέση που τελικά αυτά θα αναπτύξουν. Οι δυνατότητες είναι πολυάριθμες, αλλά η πολιτισμική μήτρα είναι αυτή που θα καθορίσει εν τέλει τη σχέση που θέλουν οι κάτοικοι να αποκτήσουν με τον γείτονα, τον συμπολίτη, τον περαστικό, τον δημόσιο χώρο και τη δημόσια ζωή.

Καταλήγοντας σχεδόν εύκολα στο συμπέρασμα ότι οι κοινωνικές σχέσεις και οι κοινωνικοί παράγοντες είναι καθοριστικοί για τη μορφή της κατοικίας και τη δομή του οικισμού επιστρέφουμε στο αρχικό μας ερώτημα και στο αν η προϋπάρχουσα δομή μπορεί να επηρεάσει τις κοινωνικές σχέσεις.

Η δομή μπορεί να επιδράσει ευνοϊκά στην ανάπτυξη δυνάμεων γειτονιάς, γνωριμιών και γενικότερα τοπικής κοινωνικότητας μεταξύ των κατοίκων. Δεν είναι ικανή να καθορίσει και να παγιώσει μια σχέση, αλλά μπορεί να προκαλέσει και να προτρέψει για τη δημιουργία μίας. Στον οικισμό των Ανωγείων, που αποτελεί και το πεδίο μελέτης μας, το περιβάλλον, διαμορφωμένο από ένα ιστορικό παρελθόν, δημιουργεί ισχυρούς δεσμούς επικοινωνίας, γνωριμιών, και συναλλαγής. Όπως αναφέρει στο βιβλίο «Οικισμοί της Ελλάδας» ο Ορέστης Δουμάνης για τη Σάμο⁵³, έτσι και στα Ανώγεια, βοηθούν σ' αυτό οι μικρές διαστάσεις του δημόσιου χώρου, οι μικρές πλατείες, η κίνηση με τα πόδια, οι συναντήσεις στα πλατύσκαλα, στο δρόμο, στα κατώφλια και στις αυλές. Τόσο η διάρθρωση της οικογένειας όσο και η ίδια η δομή της γειτονιάς επιτρέπουν τη δημιουργία ενός αριθμού μικροδράσεων στον δημόσιο χώρο. Η ζωή μεταφέρεται πολύ εύκολα έξω από το σπίτι, στο κατώφλι της πόρτας του γείτονα, στον δρόμο, στην πλατεία, δημιουργώντας γόνιμο έδαφος και κλίμα για την ανάπτυξη κοινωνικών επαφών. Την ιδιαίτερη φυσιογνωμία και αξία των στοιχείων του δρόμου, των μικρών πλατειών, των κατωφλιών και του προσώπου της κατοικίας προς τον δημόσιο χώρο θα τα αναλύσουμε εκτενέστερα στις ενότητες που ακολουθούν.

Η δημιουργία και η ανάπτυξη μιας κοινότητας προϋποθέτει τα άτομα να αισθάνονται ότι έχουν κάτι κοινό, κι αυτό μεταξύ άλλων μπορεί να είναι ο τόπος ή και ο χώρος. Αυτό που χαρακτηρίζει μία κοινότητα είναι η συνεχής αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων που την αποτελούν, ή αλλιώς το κοινοτικό πνεύμα. Συμμετέχοντας τα άτομα στον ίδιο χώρο μοιράζονται την αίσθηση του συν-οικείν, της κοινής καθημερινότητας, των συλλογικών δραστηριοτήτων. Τα άτομα αποκτούν μια διακριτική συλλογική ταυτότητα, η οποία συντηρείται και αναπτύσσεται ακόμα περισσότερο με τη συμμετοχή στη δημόσια ζωή. Η δομή λοιπόν του οικισμού και επομένως οι κατοικίες που αποτελούν τα συνθετικά του στοιχεία μπορούν να επηρεάσουν λίγο ή πολύ την ανθρώπινη συμπεριφορά, χωρίς όμως, να την καθορίζουν. Ο χώρος μπορεί να

εικ. 46-47-48

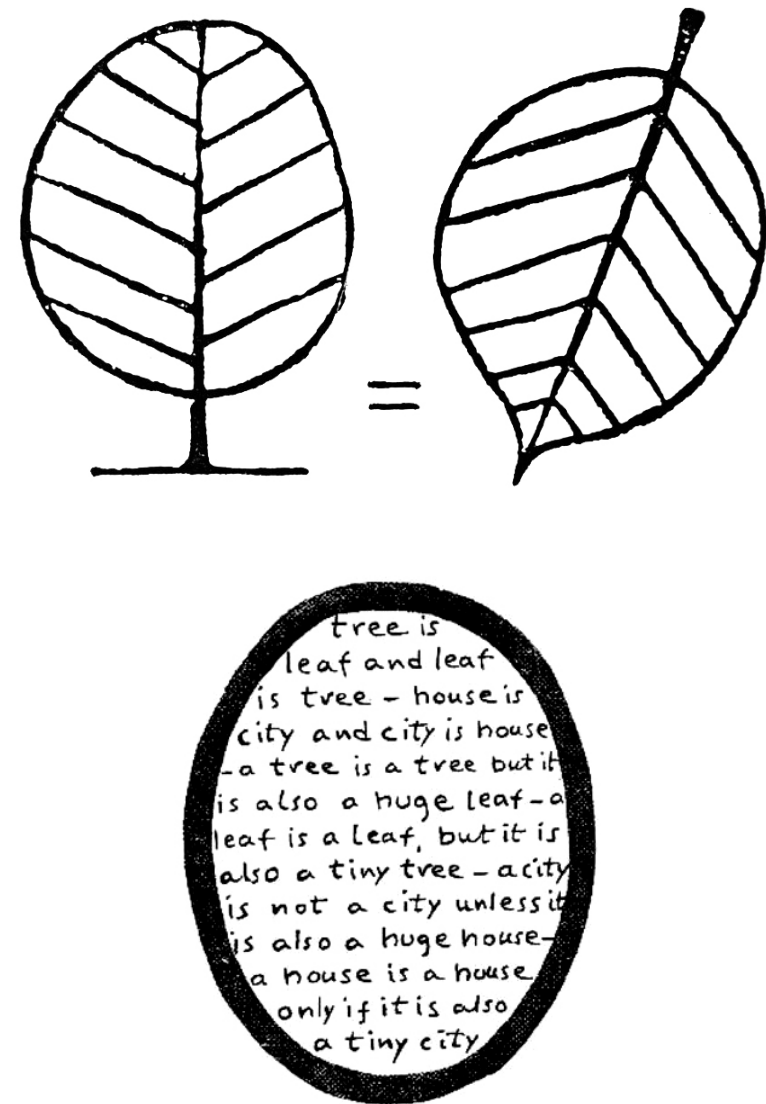
εικ. 49-50-51

52. Rapoport και Φιλιππίδης (2010) σελ. 72

53. Δουμάνης (1979) σελ. 93

διευκολύνει τις κοινές ανθρώπινες δραστηριότητες, αλλά η απόφαση για τη συμμετοχή αφορά προσωπικά το άτομο.

Στον οικισμό των Ανωγείων το κοινοτικό πνεύμα είναι από τα πιο ευδιάκριτα χαρακτηριστικά των κατοίκων. Οι Ανωγειανοί διατηρούν ένα ισχυρό κοινωνικό δίκτυο αλληλοβοήθειας, υποστήριξης και σύμπνοιας, γεγονός το οποίο ενισχύει τη κοινωνική συνοχή της κοινότητας. Οι σχέσεις αυτές συνιστούν τον κοινωνικό κόσμο των κατοίκων και στηρίζονται σε ένα διευρυμένο κύκλο υλικών και συμβολικών ανταλλαγών που δεν εξαντλείται στο πλαίσιο των σχέσεων συγγένειας ή συνεργασίας κατά τις επαγγελματικές δραστηριότητες και εκδηλώνεται με την επιδίωξη συνεύρεσης σε δημόσιους χώρους και συγκεντρώσεις, σε σπίτια για φαγητό και οίνοποσία, σε πλατύσκαλα και πεζούλια για κουβέντα και χαλαρές συζητήσεις.⁵⁴ Οι έντονες αυτές κοινωνικές σχέσεις των κατοίκων και η φιλική αυτή διάθεση προς την κοινότητα αντανακλάται στις δομές του οικισμού, και στη μορφή τη κατοικίας. Ο δρόμος, οι κοινόχρηστοι χώροι, οι αυλές και τα κατώφλια αποτελούν από τους σημαντικότερους χώρους για την καθημερινή ζωή των ατόμων δημιουργώντας και τις προϋποθέσεις για μια κοινωνία με υψηλή κοινωνικότητα και αλληλεγγύη μεταξύ των μελών.

εικ. 52 | Aldo Van Eyck_Leaf-tree, House-city

54. Χρυσού (2011)

εικ. 53
Herman Hertzberger_ οικιστικό συγκρότημα Haarlemmer Houttunen | ο δρόμος ως κατοικημένος χώρος

«Θαμπός ο δρόμος την αυγή, χωρίς σκιές· λαμπρός σαν ήχος κίτρινος πνευστών το μεσημέρι με τον ήλιο. Τα αντικείμενα, τα κτίσματα σιληπνά και η πλάσις όλη με πανηγύρι μοιάζει, χαρούμενη μέσα στο φως, σαν πετεινός που σ' έναν φράχτη αλαλάζει.

Αμέριμνος ο δρόμος εξακολουθεί, σαν κάποιος που σφυρίζοντας (αέρας της ανοίξεως σε καλαμιές) αμέριμνος διαβαίνει, και όσο εντείνεται το φως, η κίνηση των διαβατών, πεζών και εποχουμένων, στον δρόμο αυξάνει και πληθαίνει».

Απόσπασμα ποιήματος, «Ο δρόμος»

Ανδρέας Εμπειρίκος

3.2_Ο δρόμος

Ο δρόμος, ως ενδιάμεση χωρική συγκρότηση, αναλαμβάνει τη διανομή των κινήσεων σε παρακείμενους σε αυτόν χώρους. Έτσι, κατά το μήκος του συναντάει κανείς αλληλοτεμνόμενες κινήσεις, διασταυρώσεις, αντίθετες κατευθύνσεις, παράλληλα βήματα. Είναι χώρος τυχαίας συνάντησης, στιγμιαίας επαφής.

Είναι ο τόπος όπου είναι δυνατόν να υπάρξει κοινωνική επαφή μεταξύ των κατοίκων, ως το κοινόχρηστο καθιστικό της γειτονιάς, ως κοινόχρηστη επέκταση των κατοικιών. Ένας δρόμος στον οποίο μετέχουν οι ίδιοι οι κάτοικοι, όπου έχουν καταθέσει τα προσωπικά τους σημάδια για τον εαυτό τους και τους άλλους, γίνεται κτήμα όλων και μετατρέπεται έτσι σε πραγματικό κοινόχρηστο χώρο, σε σκηνικό για συλλογικές δραστηριότητες, όπως ο εορτασμός ειδικών γεγονότων που αφορούν όλους τους κατοίκους μιας περιοχής.⁵⁵

Στο σημείο αυτό και προτού προχωρήσουμε θα πρέπει να αναφερθούμε στις έννοιες «δημόσιο» και «ιδιωτικό». Το δημόσιο και ιδιωτικό μπορούν να ερμηνευτούν ως απόδοση σε χωρικούς όρους του «συλλογικού» και του «ατομικού»⁵⁶. Θα μπορούσαμε να πούμε πιο συγκεκριμένα:

Δημόσιο: Η περιοχή που είναι προσπελάσιμη από όλους ανά πάσα στιγμή και η ευθύνη για τη συντήρηση της βαρύνει τις αρμόδιες αρχές.

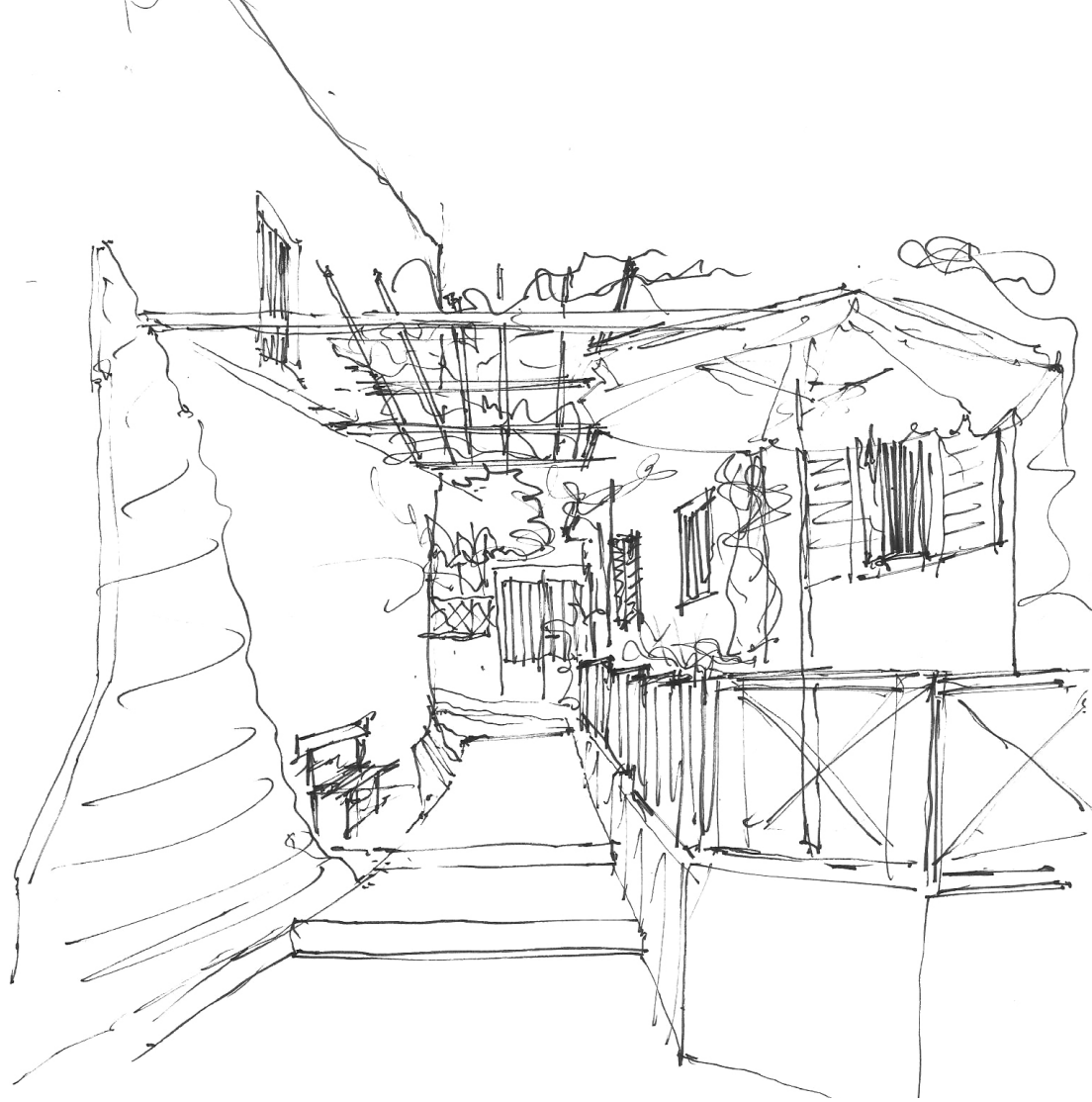
Ιδιωτικό: Η περιοχή της οποίας η προσπέλαση είναι δυνατή από μία μικρή ομάδα ή ένα άτομο, που έχει και την ευθύνη της συντήρησής της.

Οι έννοιες αυτές μπορούν να γίνουν κατανοητές ως μια σειρά χωρικών ποιοτήτων και σχέσεων, οι οποίες καθώς διαφοροποιούνται σταδιακά, αναφέρονται στην προσπελασιμότητα⁵⁷, την ευθύνη και τη σχέση με την ιδιοκτησία, καθώς και με την εποπτεία συγκεκριμένων χωρικών ενοτήτων.

55. Hertzberger (2002), σελ. 43-49

56. Hertzberger (2002), σελ. 12

57. Λόγω του πλήθους και του πρίσματος, κάτω από το οποίο ο εκάστοτε ερευνητής εξετάζει την έννοια της προσπελασιμότητας είναι αδύνατο να της αποδοθεί ένας και μόνο ορισμός. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους εξής: «Η προσπελασιμότητα εκφράζει την ευκολία ενός ατόμου στο να φθάσει σε μια περιοχή, ώστε να πάρει μέρος σε μια ειδική δραστηριότητα. Αποτελεί, το μέτρο χωρικού διαχωρισμού μεταξύ ανθρώπινων δραστηριοτήτων και δηλώνει την ευκολία με την οποία προσεγγίζονται οι δραστηριότητες μιας δεδομένης περιοχής» (Παρατηρητήριο Εγνατίας Οδού, 2005). Ενώ ο Hansen το 1959 την ορίζει ως ένα μέτρο για πιθανές ευκαιρίες αλληλεπίδρασης, «Accessibility is defined as the potential of opportunities for interaction» Hansen, W. (1959). *Accessibility and residential growth*. [ebook] Massachusetts: Department of City and Regional Planning, σελ. 4

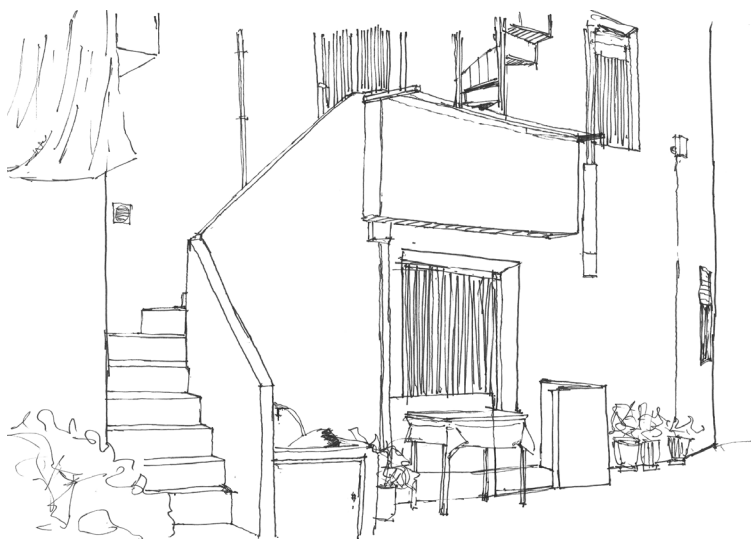

Στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική συναντώνται πολλές περιπτώσεις ιδιωτικών διεκδικήσεων στον δημόσιο χώρο, οι οποίες αναγνωρίζονται ως πράξεις οικειοποίησης του από μία ομάδα ατόμων. Οι μικρές στοές, οι εξωτερικές σκάλες, τα περάσματα πάνω από το δρόμο, οι ανοικτοί προθάλαμοι και πολλές άλλες παρόμοιες περιπτώσεις που συναντώνται πολύ συχνά στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική, αποτελούν σαφή παραδείγματα επέκτασης της σφαίρας επιρροής των κατοίκων στον κοινόχρηστο χώρο, περιπλέκοντας τα όρια επαφής μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού. Τέτοιου είδους χώροι, ωθούν το διερχόμενο άτομο να αναπτύξει μια ιδιαίτερη διαλεκτική με την ιδιωτική ζωή των κατοίκων, ενώ παράλληλα βοηθούν, προκαλούν ή τουλάχιστον δεν εμποδίζουν την ανάπτυξη επικοινωνίας.⁵⁸

58. Ψυλλίδης (2006)

Τα όρια μεταξύ του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου στον οικισμό των Ανωγείων, αλλά και γενικότερα θα μπορούσαμε να πούμε στην ανώνυμη αρχιτεκτονική, είναι ιδιαίτερα δυσδιάκριτα. Η έλλειψη σαφούς διαχωρισμού των ιδιωτικών ελεύθερων χώρων από τους δημόσιους δημιουργεί μια πλούσια εντύπωση πολεοδομικού χώρου μέσα στον οικισμό. Τα σπίτια δεν έχουν ψηλές μάντρες, και άλλα αυστηρά όρια. Τα μόνα όρια που εμφανίζονται στην περιοχή είναι αυτά του κατωφλιού, που χωρίζουν τις αυλές από τους δρόμους, τα οποία είναι περισσότερο ή λιγότερο ευδιάκριτα, επηρεαζόμενα κάθε φορά από την ποιότητα του δημόσιου δρόμου, πεζοδρομίου ή κλίμακας μέσα στα οποία εντάσσονται. Στην ιδιαίτερη σημασία του κατωφλιού και των ορίων αυτού θα αναφερθούμε εκτενώς στην επόμενη ενότητα.

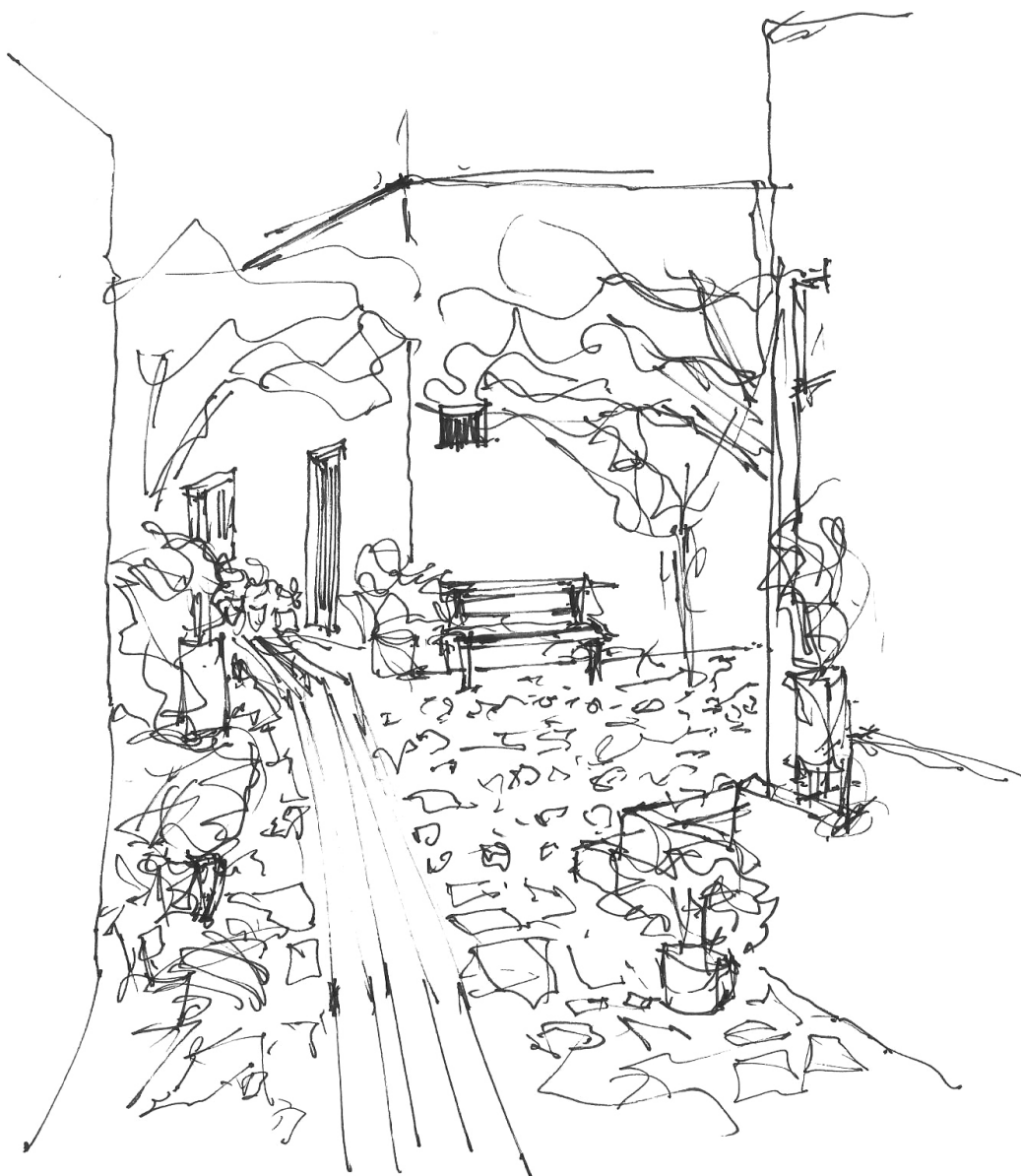

Ο ασαφής και δυσδιάκριτος συνήθως διαχωρισμός των δύο αυτών περιοχών επιτρέπει και συχνά προτρέπει τους κατοίκους να ανοικτούν προς το δημόσιο κόσμο πρακτικά και συμβολικά, με την επέκταση του ιδιωτικού ανοικτού χώρου εις βάρος των πεζοδρομίων, των κλιμάκων και των πεζόδρομων μεταφέροντας βασικές καθημερινές δραστηριότητες στο δημόσιο χώρο μπροστά από την κατοικία τους. Η οικειοποίηση του δημόσιου αυτού χώρου έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ενδιάμεσου, που αν και τυπικά αποτελεί κομμάτι της δημόσιας σφαίρας, μεταφέρεται η ευθύνη για τη φροντίδα, την καθαριότητα και τον καλλωπισμό του στους ίδιους τους χρήστες. Οι κάτοικοι χρησιμοποιούν και φροντίζουν τον κοινόχρηστο χώρο σα να τους ανήκει, χωρίς όμως, να έχουν δικαίωμα ιδιοκτησίας.

Έτσι, ο δρόμος πέραν της κίνησης σημαίνει στάση, αναμονή, παιχνίδι, παρατήρηση. Τα σημάδια, τα αποτυπώματα, δηλαδή τα προσωπικά στίγματα του κάθε ατόμου στο χώρο είναι η ένδειξη της ανθρώπινης παρουσίας που τις περισσότερες φορές επιφέρει και υλική παρέμβαση. Στις περισσότερες εκφάνσεις της κίνησης αυτής των κατοίκων, η οικειοποιημένη δημόσια περιοχή ορίζεται με διακριτικά και εύπλαστα όρια είτε μέσω ορισμένων αντικειμένων όπως τραπέζια, καρέκλες, ομπρέλες ή γλάστρες, είτε λόγω της μορφής του εδάφους με μικρές υψομετρικές αλλαγές. Σε σημεία παρατηρήθηκε και η πιο άμεση διεκδίκηση του χώρου με την επέκταση των ιδιωτικών δαπέδων στον δημόσιο πεζόδρομο. Έτσι απαντώνται συχνά στον οικισμό δημόσια περάσματα με την ίδια πλακόστρωση ή τον ίδιο χρωματισμό με τη συνορεύουσα κατοικία.

Ο δρόμος πέραν της πρωταρχικής του λειτουργίας ως κύρια κυκλοφοριακή αρτηρία του οικισμού, αποτελεί πολλές φορές και την προέκταση της κατοικίας με τις διάφορες μικροχρήσεις που αναπτύσσονται σε αυτόν, αποτελώντας ένα χώρο για συχνές συναντήσεις των κατοίκων. Δημιουργούνται σχέσεις μεταξύ της κατοικίας με τον ελεύθερο χώρο και τις μικροπεριοχές δημόσιας χρήσης. Δεν έχουμε κατοικία ανεξάρτητη και απομονωμένη, αλλά κατοικία που συνομιλεί με τον δημόσιο χώρο και συμμετέχει στον δημόσιο βίο. Κατοικία και δρόμος βρίσκονται σε συνεχή κατάσταση ανταλλαγής στοιχείων, είτε προς την ιδιωτικοποίηση του δρόμου είτε προς τη δημοσιοποίηση της κατοικίας. Η οικειοποίηση του δημόσιου χώρου μπροστά από το σπίτι, ενισχύει την αίσθηση του συν-οικείν και της κοινόχρηστης καθημερινότητας. Ο δρόμος γίνεται τόπος ανθρώπινης επικοινωνίας και συμβίωσης.

Κατά την περιήγηση μας στο χωριό διαπιστώσαμε κι άλλες κινήσεις οικειοποίησης του δημόσιου χώρου, όχι μόνο από ατομικές αλλά και από συλλογικές πρωτοβουλίες. Λόγω της έλλειψης ρυμοτομικού σχεδίου έχουν προκύψει μέσα στον οικισμό ακανόνιστου σχήματος «κενοί χώροι»-πλατώματα, μεταξύ των κατοικιών και των διάφορων στοιχείων κυρίως του δικτύου των πεζών, στα οποία έχει αναπτυχθεί αυθόρμητα περιβάλλον δημόσιας πλατείας και λειτουργούν ως σημείο εκτόνωσης των πολυάριθμων κλιμάκων και στενών πεζόδρομων του οικισμού. Κοινοί χώροι οι οποίοι μέσα στο συγκεκριμένο περιβάλλον αντιλαμβάνονται ως πλατώματα ικανά να φιλοξενήσουν συλλογικές δραστηριότητες της καθημερινότητας, που χρησιμεύουν

ως χώρος συνάντησης και συγκέντρωσης των κατοίκων είτε μπορούν να καλύψουν απόλυτα τις ανάγκες που έχουν τέτοιου είδους δραστηριότητες είτε όχι.

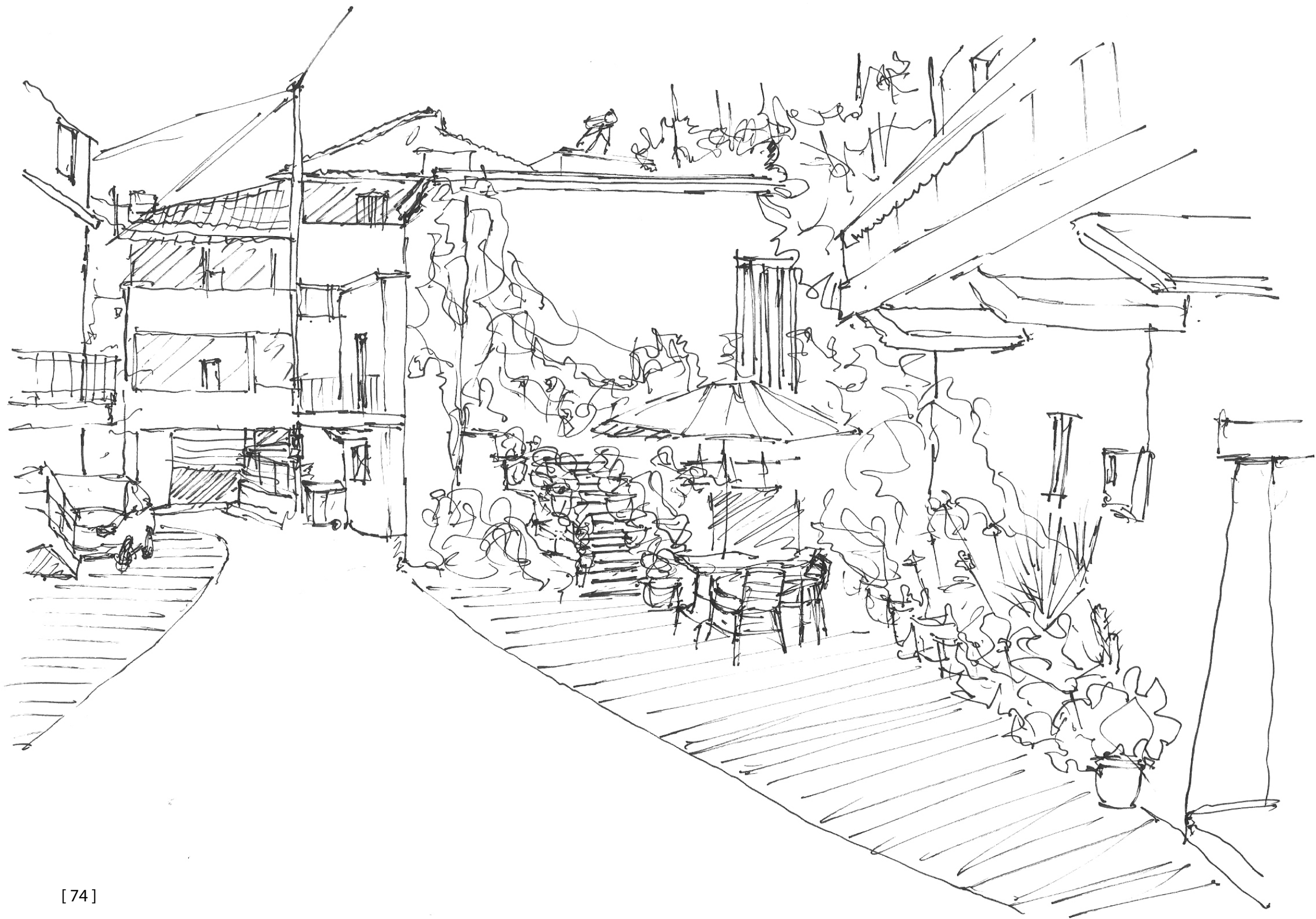
Ουσιαστικά, αποτελούν ανοιχτούς δημόσιους χώρους που δεν έχουν σχεδιαστεί ως πλατείες και δεν φέρουν κανένα εξοπλισμό πλατείας, αλλά λειτουργούν ως τέτοια, και την ευθύνη για τη συντήρησή τους φέρει συλλογικά ολόκληρη η γειτονιά. Αυτές οι αυθόρμητες, οι - επινοημένες από τους κατοίκους - πλατείες οφείλουν το χαρακτήρα τους και την ταυτότητά τους στους χρήστες τους. Τα χρηστικά αντικείμενα, τα φυτεμένα παρτέρια και η συντήρησή τους, ακόμα και τα διακοσμητικά στοιχεία εξωραϊσμού είναι στοιχεία που έχουν τοποθετηθεί με περίσσια φροντίδα από τους κατοίκους, να αποτελούσαν μέρος της δικιάς τους ιδιωτικής αυλής. Έτσι, έχει δημιουργηθεί μια σειρά, ένα δίκτυο, από πλατείες προκειμένου να καλύψουν τις κοινωνικές τους ανάγκες, δίνοντας ζωή σε σημεία συνέχειας ή ασυνέχειας χώρων και δραστηριοτήτων του οικισμού.

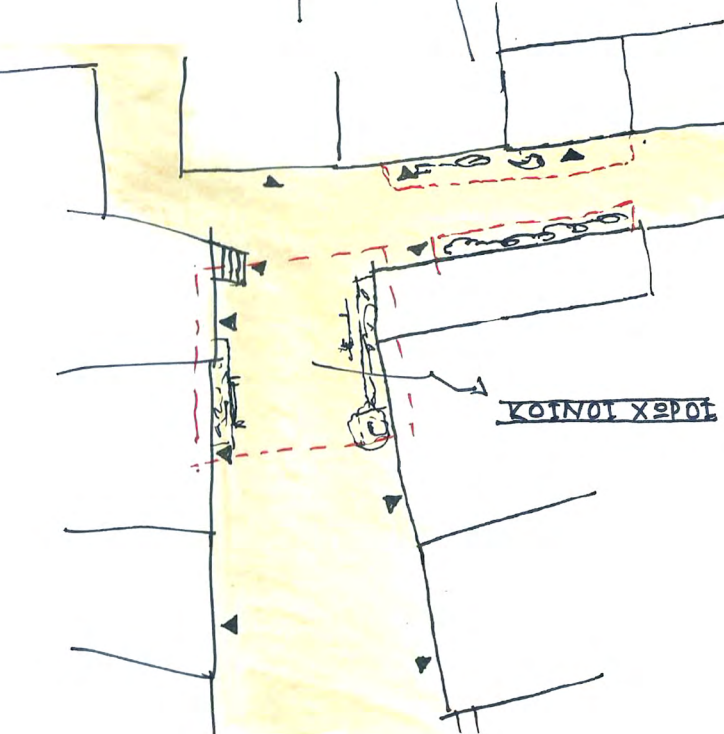
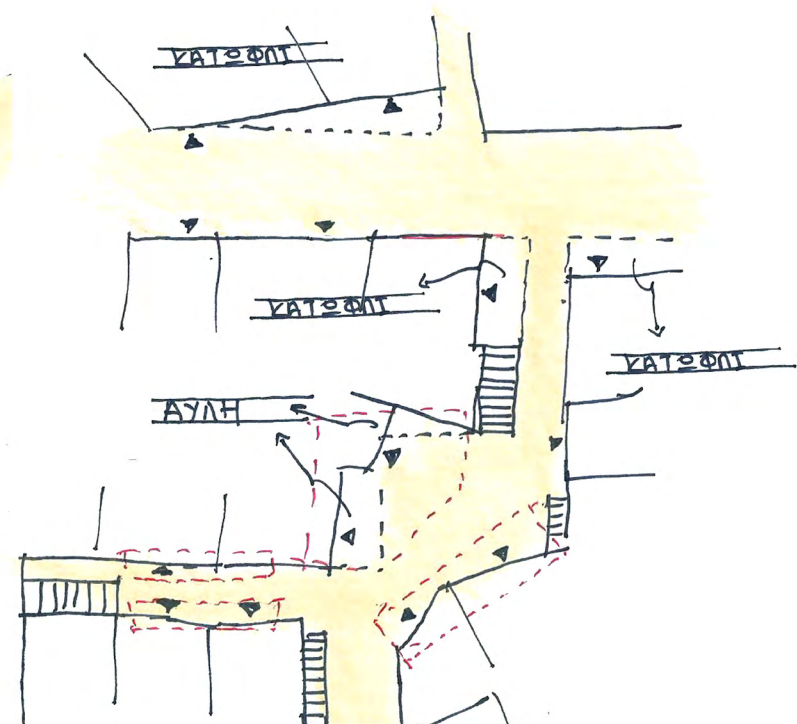
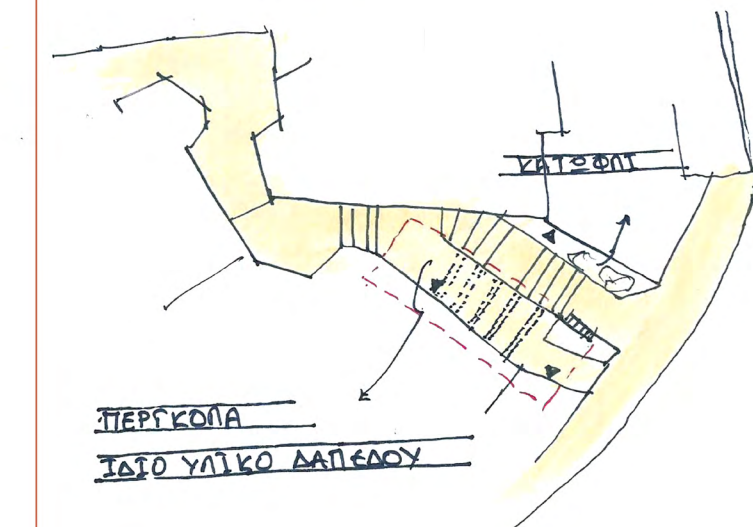
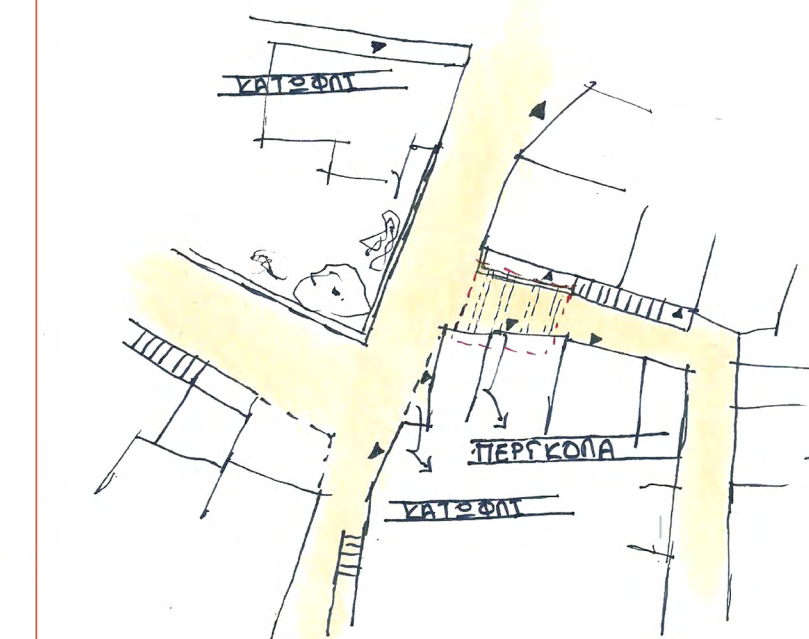
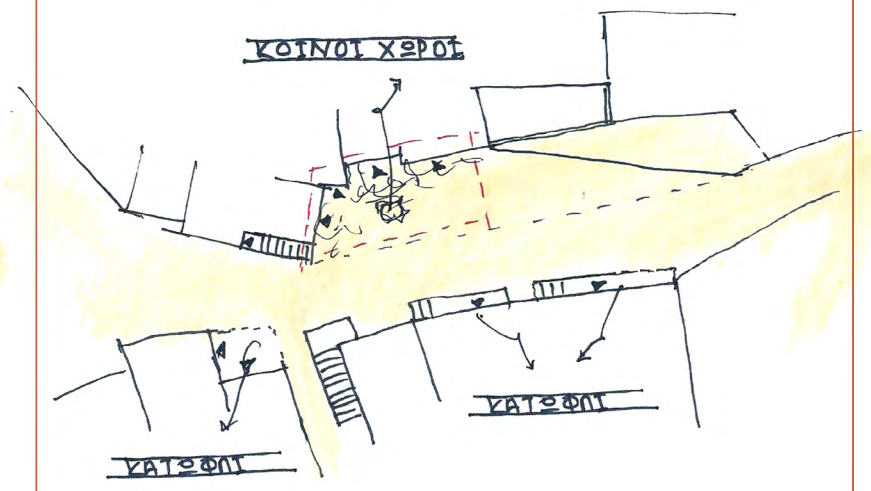
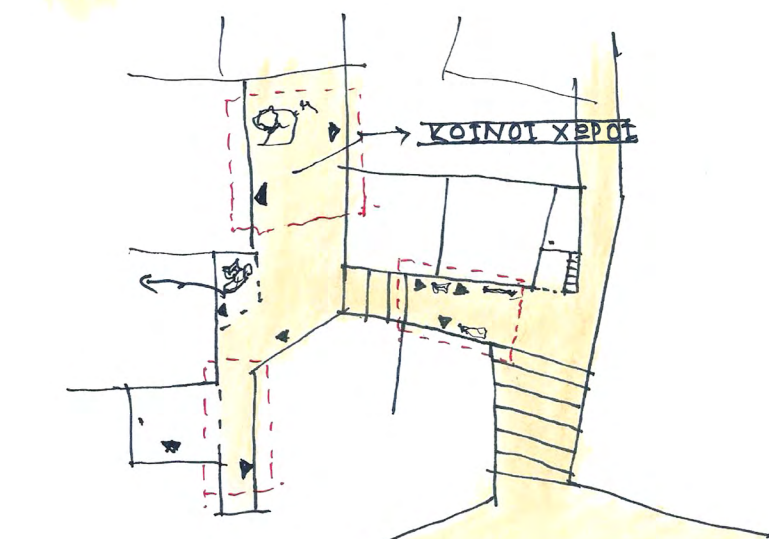
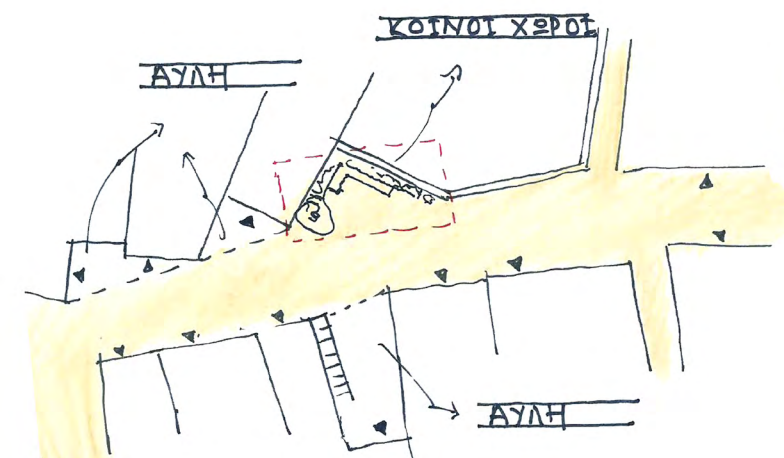
Οι κοινοί χώροι, οι εν δυνάμει πλατείες είναι εκείνοι οι χώροι που παράγονται από ανθρώπους στην προσπάθειά τους να εγκαθιδρύσουν έναν κοινό κόσμο που να στεγάζει, να υποστηρίζει και να εκφράζει την κοινότητα στην οποία συμμετέχουν. Έτσι λοιπόν, οι κοινοί χώροι πρέπει να διαχωρίζονται από τους ιδιωτικούς αλλά και από τις δημόσιες πλατείες. Οι δημόσιες πλατείες είναι κυρίως διαμορφωμένες από μια συγκεκριμένη αρχή (τοπική, περιφερειακή ή κρατική), που τις ελέγχει, καθορίζει κανόνες υπό τους οποίους τα άτομα μπορούν να τις χρησιμοποιούν και συνήθως περιβάλλονται από δημόσιες χρήσεις και χώρους αναψυχής, ενώ οι ιδιωτικοί ανήκουν και ελέγχονται από πολύ συγκεκριμένα άτομα.⁵⁹ Οι κοινοί χώροι, αντιθέτως αφηγούνται μια ιστορία συμμετοχικής καθημερινότητας, όπου οι κάτοικοι, ως πρωταγωνιστές βιώνουν μαζί τον χώρο και το χρόνο τους.

Ο δημόσιος χώρος, μέρος του οποίου μεταξύ άλλων αποτελεί, ο δρόμος, ο πεζόδρομος, οι κλίμακες ακόμα και τα εκ παραδρομής πλατώματα, οι κοινοί χώροι, αφορά το σύνολο των ανθρώπων. Από τη συνεχή αναγνώριση ερεθισμάτων του χώρου έως την κατανόηση αυτού, το άτομο (κάτοικος, παιδί, περιπατητής, επισκέπτης) αποκτά εμπειρία στο περιβάλλον και επικοινωνεί με τον οικισμό. Η εμπειρία καλλιεργείται στο «κενό».⁶⁰ Με τον όρο κενό, δεν ορίζουμε αυτό που στερείται νοήματος ή περιεχομένου, αλλά το χωρικό κενό, την απουσία και την έλλειψη, δηλαδή, του δομημένου, προκαθορισμένου και αυστηρώς διαμορφωμένου περιβάλλοντος. Το κενό είναι ένας χώρος δυναμικός, ένας χώρος για άπειρους συνδυασμούς νοημάτων και περιεχομένων όπου με τα ίδια δεδομένα μπορεί να παραχθεί πλήθος διαφορετικών αναγνώσεων. Χώρος ανοικτός για κοινωνικές σχέσεις και οικειοποιήσεις κάθε είδους. Χώρος συνάντησης και συνάθροισης, ξεκούρασης και αναψυχής, κοινωνικής επαφής και αλληλεγγύης. Χώρος διαλόγου. Είναι ο δρόμος, η πλατεία, ο κοινός χώρος.

59. Σταυρίδης (2015)

60. Αγγελίδου (2011)

3.3_Το κατώφλι

κατώφλι (το) [ETYM <μεσν. κατώφλιον<κάτω+-φλιον<αρχ. φλια «παραστάδα της πόρτας»]

1. ολόσωμο στοιχείο από ξύλο ή πέτρα στη βάση μιας πόρτας ή γενικά ανοίγματος σε οικοδόμημα, πολλές φορές σε υψηλότερη στάθμη από τις εκατέρωθεν στρώσεις.

2.(μτφ.) το οριακό σημείο, εκεί όπου αρχίζει μια καινούρια φάση⁶¹

Η έννοια του κατωφλιού παρουσιάστηκε επίσημα για πρώτη φορά στο 9^ο συνέδριο των CIAM στην Aix-en-Provence της Γαλλίας το 1953 από τους Alison και Peter Smithson, οι οποίοι υποστήριξαν ότι η βασική σχέση μεταξύ των ανθρώπων και της ζωής ξεκινά με την επαφή στο κατώφλι ανάμεσα στο σπίτι και το δρόμο. Στη φιλοσοφία αυτή του κατωφλιού έδωσε ιδιαίτερη σημασία η ομάδα Team 10, που συγκροτήθηκε από τα νεότερα μέλη των CIAM κατά τα τελευταία συνέδρια.⁶² Αντιμαχόμενη τη λειτουργική πόλη του Μοντερνισμού, στοχεύει στον εξανθρωπισμό της αρχιτεκτονικής σύνθεσης έχοντας ως κύριο μέλημα τον σχεδιασμό με επίκεντρο τον άνθρωπο και τις ζωτικές ανθρώπινες σχέσεις. Το κατώφλι, αποτελώντας την τρίτη ενότητα του «Team 10 Primer»⁶³ ανάγεται σε ουσιαστικής σημασίας στοιχείο ως ο χώρος που μπορεί να φιλοξενήσει όλες τις ιδέες για μια αρχιτεκτονική που σχεδιάζει για τον άνθρωπο και σέβεται τις ανάγκες του, ως το πεδίο που είναι ικανό να προσφέρει το έδαφος για χώρους ευέλικτους και δυναμικούς ως προς τη χρήση και τη λειτουργία τους αλλά και ως ο τόπος συνάντησης και διαλόγου με την ετερότητα που μπορεί εύκολα να προσαρμοστεί στη συνεχώς μεταβαλλόμενη ανθρώπινη πραγματικότητα.

Υποστηρίζοντας τις ίδιες απόψεις και ως περιστασιακό μέλος της Team 10, ο Herman Hertzberger, υποστηρίζει ότι το κατώφλι αποτελεί το κλειδί στη μετάβαση και σύνδεση μεταξύ περιοχών με διαφοροποιημένες διεκδικήσεις και, ως τόπος από μόνο του, συνιστά κατά βάση τη χωρική συνθήκη για συνάντηση και διάλογο μεταξύ περιοχών διαφορετικού τύπου.

εικ. 55-56

Herman Hertzberger_ οικιστικό συγκρότημα Haarlemmer Houttunen

*«Μου συμβαίνει να ορίζω το κατώφλι σαν τον γεωμετρικό τόπο αφίξεων και αναχωρήσεων στον οίκο του Πατέρα»
Jean-Michel Barrault, Dominicales I*

61. Μπαμπινιώτης (2002)

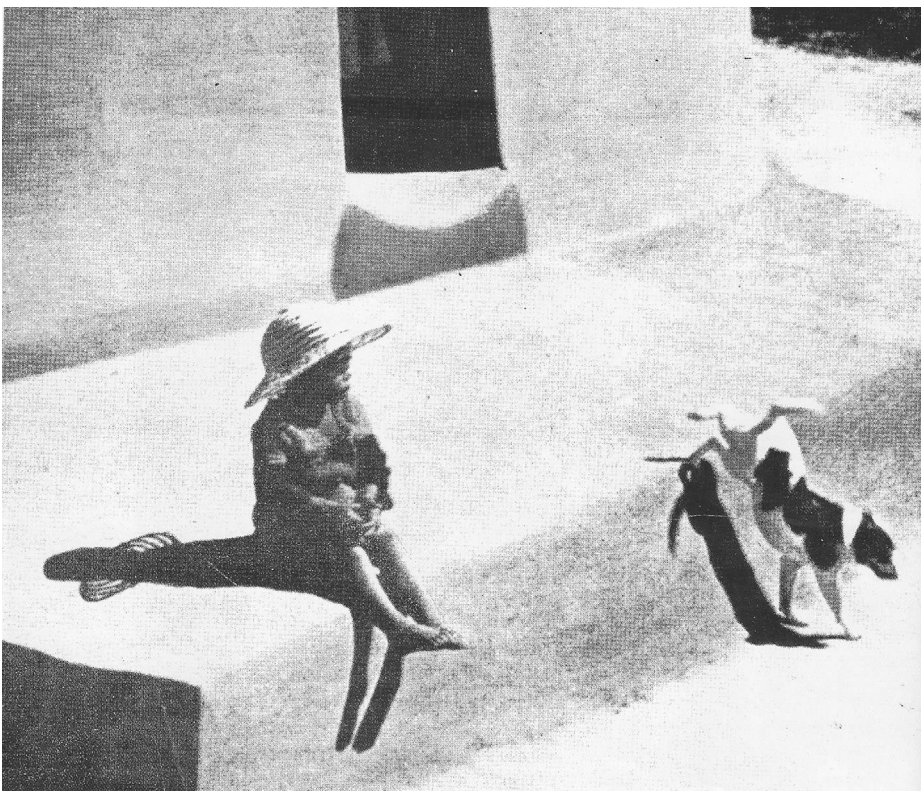
62. Κεντρικές μορφές της Team 10 αποτελούν οι Jacob Bakema, Aldo van Eyck, George Candilis, Alison και Peter Smithson, Shadrach Woods και Giancarlo de Carlo. Συχνά συμμετείχαν επίσης μεταξύ άλλων και οι Josi Coderch, Stefan Wewerka, Oskar Hansen, Herman Hertzberger, Alexis Josic, Ralph Erskine, Reima Pietila.

63. Το «Team 10 Primer», με επιμέλεια της Alison Smithson για την Team 10, αποτελεί μία συλλογή κειμένων, άρθρων, εισηγήσεων και διαγραμμάτων των διαφόρων μελών της που εκθέτει με σαφήνεια τους στόχους που ανέπτυξε η ομάδα. Το υλικό κατηγοριοποιήθηκε σε τρεις ενότητες διαφορετικής κλίμακας, τις 'αστικές υποδομές', τις 'ομάδες κατοικιών' και το 'κατώφλι'.

Smithson, A. (1968), *Team 10 Primer*, Λονδίνο: Studio Vista

Η αξία αυτής της έννοιας είναι πιο σαφής στο κατεξοχήν κατώφλι, την είσοδο ενός σπιτιού.⁶⁴ Η περιοχή αυτή της κύριας εισόδου, αποτελεί πραγματικό και συμβολικό σημείο σύναψης δύο κόσμων, του μέσα και του έξω, του ιδιωτικού και του δημόσιου. Εκεί γίνεται η συνάντηση, η συμφιλίωση, η ένωση ή η αντιπαράθεση αυτών. Η χωρική πραγματικότητα του κατωφλιού λειτουργεί ως πλατύσκαλο, ως τόπος επαφής και αλληλοεπικοινωνίας δύο κόσμων, μάλλον, παρά ως διαχωριστικής γραμμής. Είναι αυτό που θα καθορίσει εν τέλει τη σχέση μεταξύ του δρόμου αφενός και μιας ιδιωτικής επικράτειας αφετέρου.

Το κατώφλι βρίσκεται στο μεθόριο του μέσα και του έξω, του οικείου και του ξένου, του προσδιορίσιμου και του απέραντου. Ως πυκνωτής της μετάβασης και ως στοιχείο άρθρωσης, όπως αναφέρει η Σουζάνα Αντωνακάκη⁶⁵, παραλαμβάνει στοιχεία από τις εκατέρωθεν περιοχές, ειδοποιεί και προετοιμάζει για την είσοδο. Είναι ένας μεταβατικός ενδιάμεσος τόπος και ένας μεταβατικός ενδιάμεσος χρόνος ανάμεσα σε ένα πριν και ένα μετά. Είναι το ενδιάμεσο σημείο που σύμφωνα με τον Norberg-Schulz τα πράγματα εμφανίζονται μέσα σε διαυγή λάμψη.⁶⁶

εικ. 57 | Η ασφάλεια του κατωφλιού. Μέρος του δρόμου αλλά και ταυτόχρονα μέρος του σπιτιού

64. Hertzberger (2002), σελ. 32

65. Αντωνακάκη (2008)

66. Norberg-Schulz (2009)

Ο ενδιάμεσος αυτός χώρος, καταφέρνει να εξαλείψει την απότομη διαίρεση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού. Παρότι σε διαχειριστικό επίπεδο ανήκει είτε στη σφαίρα του ιδιωτικού είτε του δημοσίου, είναι εξίσου προσπελάσιμος και από τις δύο πλευρές. Η μετάβαση από τη μία πλευρά στην άλλη προϋποθέτει το πέρασμα από την ενδιάμεση ζώνη. Έτσι, το ενδιάμεσο αποκτά δική του χωρική υπόσταση και μάλιστα αρκετά σημαντική, εφόσον ελέγχει και καθορίζει τον τρόπο μετάβασης, αν θα λειτουργήσει, δηλαδή, συνδετικά ή διαχωριστικά για τις δύο περιοχές. Ανάλογα επομένως με τον τρόπο που έχει επιλεχθεί, η ενδιάμεση περιοχή προτίθεται να ενώνει τις δύο πλευρές, να προετοιμάζει την είσοδο ή να διανέμει τις κινήσεις κατά μήκος ενός άξονα είτε, τέλος, μέσω ενός «διακόπτη», να επεκτείνει τη μία μεριά στην περιοχή της άλλης.

Σύμφωνα με τον φιλόσοφο Martin Buber, ο οποίος μελετά στο βιβλίο του “I and Thou”⁶⁷ την έννοια του ενδιάμεσου χώρου από ανθρωπολογική σκοπιά, το «Μεταξύ» όπως το κατονομάζει, είναι ο κατεξοχήν τόπος όπου μπορεί να αναπτυχθεί σχέση μεταξύ δύο ανθρώπων και να υπάρξει διάλογος. Ο ενδιάμεσος χώρος στον οποίο αναφέρεται, δεν είναι απλώς μια βοηθητική κατασκευή, αλλά ένας πραγματικός τόπος που δημιουργεί ανθρώπινα συμβάντα και ανθρώπινη επαφή, που καταφέρνει να δημιουργήσει ένα περιβάλλον που προκαλεί και προσκαλεί τη συνάντηση και κάνει την κοινωνία πιο ανθρώπινη.

Το κατώφλι, όμως, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σταύρος Σταυρίδης, δεν αποτελεί έναν ουδέτερο ενδιάμεσο χώρο. Δεν αποτελεί καν ένα απλό σημείο μετάβασης από το μέσα στο έξω ή από το ιδιωτικό στο δημόσιο. Η λειτουργία του είναι πιο σύνθετη και εντάσσεται σε ένα δίκτυο συμβολικών σχέσεων που του δίνουν τη συμβολική του αξία. Ως μηχανισμός μετατροπής νοήματος στο συμβολικό σύμπαν που συνιστούν το σπίτι και ο έξω κόσμος του, το κατώφλι, βρίσκεται σε μια διαρκή σχέση αλληλεπίδρασης με τις κοινωνικά σημαίνουσες πρακτικές. Είναι γέννημα συγκεκριμένων πρακτικών και γεννά και υποστηρίζει πρακτικές που επιβεβαιώνουν και ενσωματώνουν τον κοινωνικό του ρόλο. Δεν είναι τελικά μόνο τόπος, ούτε καν ένας τόπος με διαφορετικούς χρόνους. Είναι μια εμπειρία διάβασης με προσδιορισμένο κάθε φορά κοινωνικό συμβολικό νόημα.⁶⁸

Η μορφή και τα όρια⁶⁹ του κατωφλιού, είναι σε θέση να αποκαλύψουν την ποιότητα των σχέσεων του ιδιωτικού με το δημόσιο, του μέσα με το έξω, του κατοίκου με τον δημόσιο χώρο και βίο, που μια κοινωνία ρυθμίζει. Παραδείγματος χάρη, χώροι που με έναν οριακό, δύσκαμπτο και αυστηρό τρόπο εμποδίζουν και δυσκολεύουν τη διέλευση, οριοθετούν μια απόλυτη εχθρότητα και μια απόλυτη διαφορά του μέσα με το έξω. Αντιθέτως, η υλοποίηση του κατωφλιού ως ενός ενδιάμεσου σημαίνει, πρώτον

67. Buber(1937)

68. Σταυρίδης (1999), σελ. 111-112

69. “Το όριο δεν είναι αυτό στο οποίο κάτι σταματά, αλλά, όπως το είχαν ήδη αναγνωρίσει οι Έλληνες, το όριο είναι εκείνο από όπου κάτι αρχίζει να εκδιπλώνει την ουσία του.”

Heidegger Martin, «Κτίζειν Κατοικείν Σκέπτεσθαι».

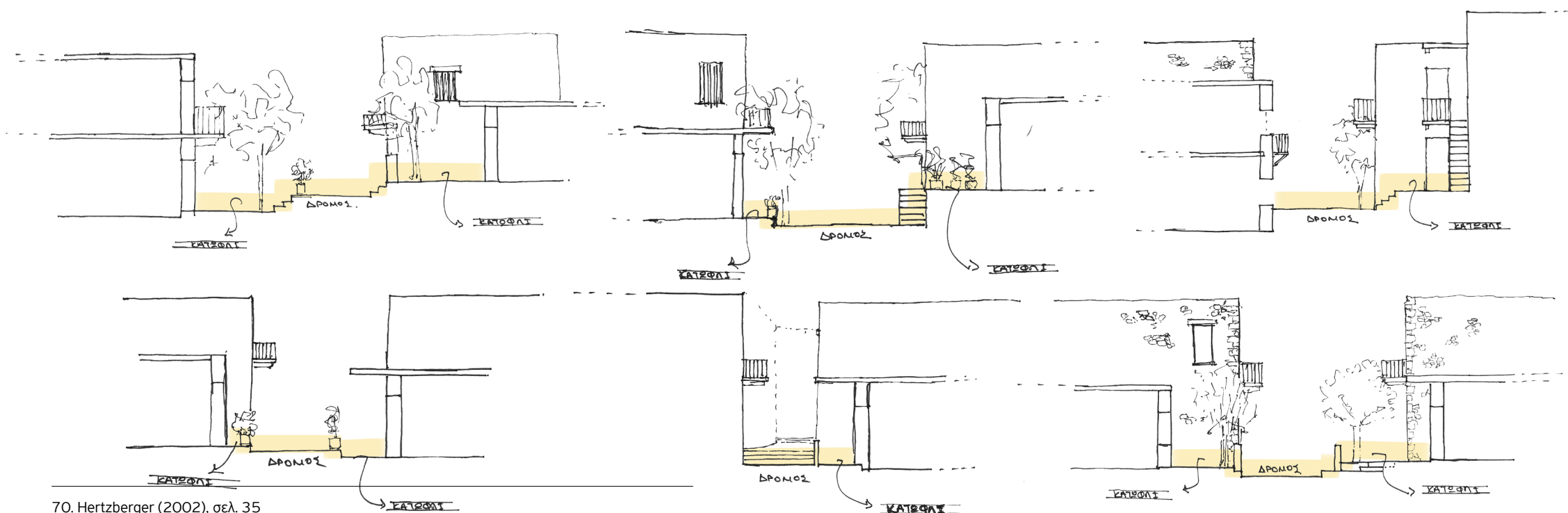
και κύριον, να δημιουργείς ένα σκηνικό για υποδοχές και αποχαιρετισμούς, για αφίξεις και αναχωρήσεις και κατά συνέπεια αποτελεί απόδοση σε αρχιτεκτονικούς όρους, της έννοιας της φιλοξενίας.⁷⁰ Με το σχεδιασμό του κατωφλιού, η είσοδος σε ένα χώρο χάνει τη σημασία της ως μεμονωμένη και απότομη στιγμή και επεκτείνεται, δημιουργώντας μια αλληλουχία περιοχών, οι οποίες δεν ανήκουν ξεκάθαρα στο εσωτερικό, αλλά είναι σαφώς λιγότερο δημόσιες. Αυτό που προσφέρει ο χώρος γύρω από την εξώπορτα στο δρόμο και στον δημόσιο χώρο και αντίστροφα, συμβάλλει στη διατήρηση της κοινωνικής επαφής και καθορίζει τελικά το πόσο καλά ή κακά θα μπορέσουν να λειτουργήσουν και τα δύο.

Στον οικισμό των Ανωγείων, λόγω της δομής και της έλλειψης ρυμοτομικού σχεδίου και φυσικά λόγω του ότι οι κατοικίες είναι ιδιόκτητες, οι κάτοικοι σχεδιάζουν οι ίδιοι το κατώφλι της κατοικίας τους καθαρά με βάση την αισθητική και τις επιθυμίες τους. Η σχέση και η οποιαδήποτε επαφή του ιδιωτικού με το δημόσιο είτε σε οπτικό είτε σε χωρικό επίπεδο είναι προσωπική επιλογή του εκάστοτε χρήστη. Ο ίδιος επιλέγει τη μορφή των ορίων, το βαθμό προσπελασιμότητας, το πόσο «ανοιχτή» στον δημόσιο κόσμο θα είναι η ιδιωτική του ζωή.

Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να κατηγοριοποιήσουμε τα κατώφλια που απαντώνται στον οικισμό με βάση τα χωρικά στοιχεία και τις χωρικές παραμέτρους που ορίζουν κάθε φορά τη σχέση και την επαφή του δημόσιου με τον ιδιωτικό χώρο. Οι κύριοι παράγοντες που αναγνωρίσαμε κατά την ανάλυση μας ως καθοριστικά στοιχεία

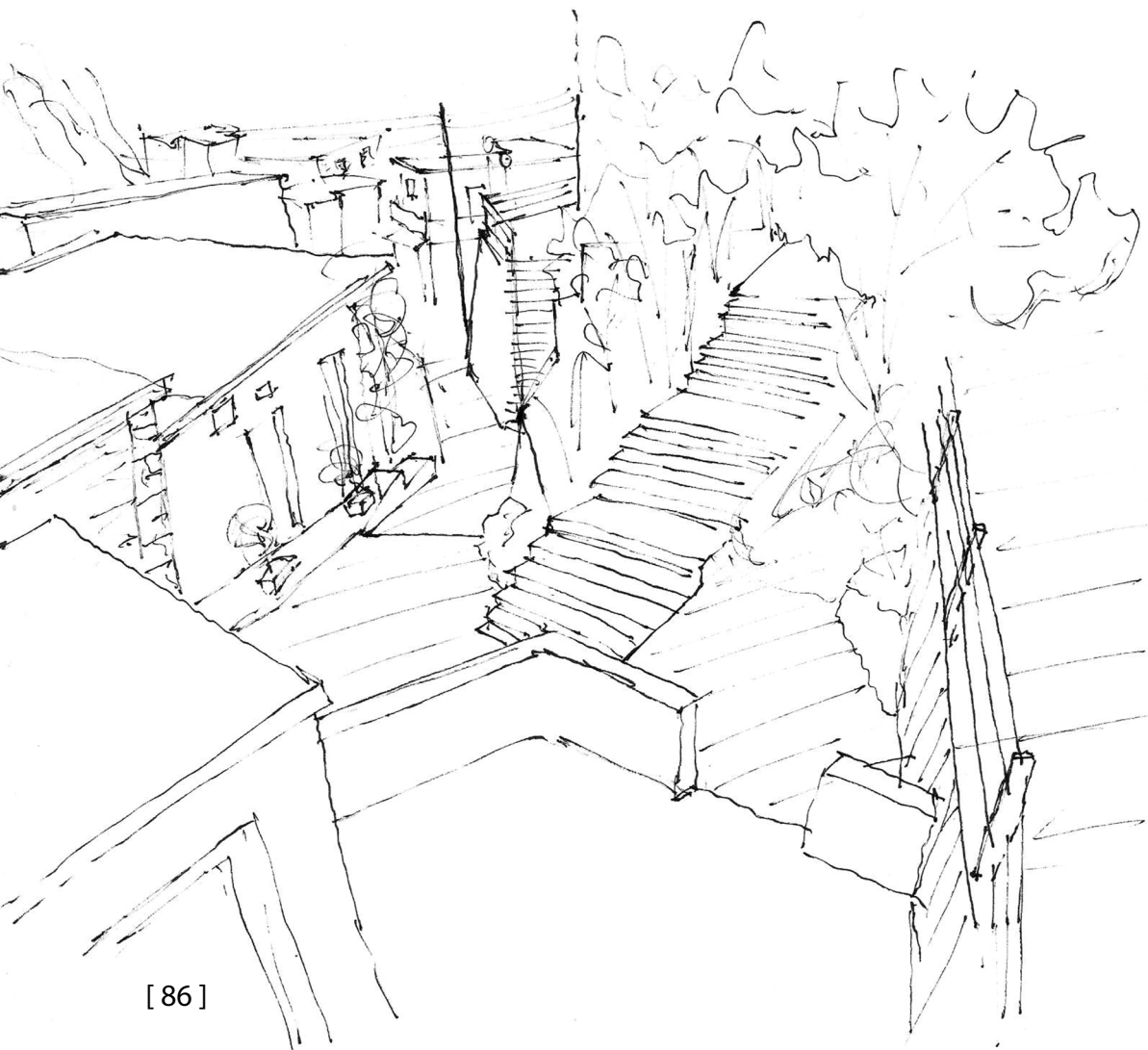
στη σχέση αυτή και θα αποτελέσουν τις δύο κατηγορίες διαχωρισμού, είναι το είδος και η μορφή των ορίων και το μέγεθος, η διάρκεια του κατωφλιού.

Ως όρια αναγνωρίζουμε την ύπαρξη κάποιου είδους διαχωριστικού, φράχτη, στηθαίου κτλ. και την υψομετρική διαφορά. Συναντάμε επομένως κατώφλια με αυστηρά και ευδιάκριτα όρια και κατώφλια με διακριτικά ίχνη ορίων, περισσότερο ανοιχτά στον δημόσιο χώρο. Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, οι κάτοικοι του οικισμού χαρακτηρίζονται έντονα από το κοινοτικό πνεύμα και από την επιθυμία για κοινωνική επαφή και συμμετοχή στη δημόσια ζωή. Ως εκ τούτου, ακόμα και τα όρια που ορίσαμε ως αυστηρά, δεν εμφανίζονται με ακραία παραδείγματα υψηλών τοίχων και μαντρών, αλλά με κάγκελα, πλέγματα συρμάτων, στηθαία και υψομετρικές διαφορές μέχρι 1μ., που ναι μεν αποτρέπουν την είσοδο, αλλά δεν διακόπτουν εξολοκλήρου τις οπτικές φυγές και την οπτική επαφή. Η οριοθέτηση της ιδιοκτησίας τους δίνει την αίσθηση της αποστασιοποίησης που οι κάτοικοι χρειάζονται, χωρίς να τους απομονώνει από την κοινότητα. Τα πιο συνήθη όρια στον οικισμό είναι εκείνα που γίνονται αντιληπτά έμμεσα, βάσει στοιχείων που είναι περισσότερο ή λιγότερο εμφανή. Οριοθέτηση με χαμηλή φύτευση με τη χρήση γλαστρών, υψομετρικές διαφορές μικρότερες των τριών σκαλοπατιών, απλή ισόπεδη αλλαγή του υλικού δαπέδου. Όρια που απλώς έμμεσα διαχωρίζουν τον ιδιωτικό χώρο επιτρέποντας, όμως, οποιαδήποτε πρόσβαση και επαφή με τον δημόσιο κόσμο. Έχοντας μεταφέρει πολλές από τις καθημερινές δραστηριότητες στο επίπεδο του δρόμου, οι κάτοικοι ταυτίζουν την 'υπαίθρια' ζωή τους με τη συλλογική ζωή του οικισμού.

70. Hertzberger (2002), σελ. 35

Τη δεύτερη κατηγορία την ορίσαμε με βάση το μέγεθος και τη διάρκεια παραμονής σ' αυτό. Ένα πλατύσκαλο μπροστά στην πόρτα είναι εύκολα προσπελάσιμο και άρα σύντομο, ενώ αντίθετα, η αυλή είναι ένα κατώφλι μεγαλύτερης διάρκειας. Ο ανοιχτός προς τον δημόσιο βίο, ημιυπαίθριος χώρος μπροστά από την κατοικία, ακόμα κι αν το μέγεθος του είναι ικανό να χωρέσει μόνο μια καρέκλα και ένα τραπέζι υποδεικνύει την ανάγκη του χρήστη για κοινωνική επαφή και αποτελεί κέντρο για συνάντηση με τους γείτονες και φίλους, για σύντομες συζητήσεις με περαστικούς και μη. Όπως αναφέραμε και στην προηγούμενη ενότητα, σε πολλές περιπτώσεις που κατώφλι της κατοικίας είναι ένα μόνο πλατύσκαλο, ο χρήστης ικανοποιεί την ανάγκη συμμετοχής του στη δημόσια ζωή διεκδικώντας επιπλέον χώρο από το πεζοδρόμιο, τις κλίμακες, τα πεζούλια ή τον πεζόδρομο τοποθετώντας σ' αυτά διάφορα χρηστικά αντικείμενα και μικροέπιπλα. Οι πρωτοβουλίες αυτές μας υποδεικνύουν το πόσο σημαντικός για την κοινωνική ζωή είναι ο ενδιάμεσος χώρος του κατωφλιού, η διάρκεια παραμονής σ' αυτό και ο χρόνος μετάβασης.

Στον οικισμό φαίνεται να έχει δημιουργηθεί μια συνθήκη κοινής δημόσιας ζωής χωρίς έντονο αίσθημα προστασίας της ιδιωτικότητας. Αυτή η έντονη φιλική διάθεση προς το δημόσιο ανάγει το κατώφλι σε έναν από τους πιο σημαντικούς χώρους της κατοικίας, ως το δημόσιο καθιστικό στο οποίο ο χρήστης ζει το μεγαλύτερο μέρος της καθημερινότητας του. Εάν το κατώφλι είναι η εικόνα που θέτει το άτομο προς το δημόσιο, το μέσο επικοινωνίας με το εξωτερικό περιβάλλον, τότε με σιγουριά μπορούμε να πούμε ότι ο κατωφλικός χώρος στον οικισμό, είναι ένας χώρος φιλόξενος, ανοιχτός προς τη δημόσια ζωή, καθώς έχει όλες τις χωρικές προϋποθέσεις για γόνιμη επικοινωνία.

«Είναι τελικά το κατώφλι μία διάβαση αλλά και το σημάδι της; Ένας τόπος και ένας χρόνος μεταβατικός ανάμεσα σε ένα πριν κι ένα μετά, ένα εδώ κι ένα εκεί; Ή μήπως, ταυτόχρονα, είναι το κατώφλι μια συνολική εμπειρία κοινωνικά νοηματοδοτημένη, εμπειρία συμβολικής και πραγματικής μετάβασης, εμπειρία αλλαγής;».⁷¹

εικ. 59

Πρόσοψη σπιτιών με «ξυστά» στον οικισμό Πυργί της Χίου

«Το σπίτι, περισσότερο κι από το τοπίο ακόμα, είναι μια «κατάσταση της ψυχής». Ακόμα κι όταν το ξαναφτιάχνουμε μόνο από την εξωτερική όψη του, μας μιλάει για μια οικειότητα».

Gaston Bachelard, Η ποιητική του χώρου

3.4_Το πρόσωπο

Ο χώρος αποκτά υπόσταση, νόημα και ιδεολογικό περιεχόμενο από τη στιγμή που κατοικείται, γίνεται δηλαδή χώρος ζωής. Τον αρχιτεκτονικό χώρο τον κάνει να υπάρχει ο άνθρωπος που κινείται ελεύθερα και μπορεί να τον βιώνει με τον δικό του, προσωπικό τρόπο. Η κατοικία λοιπόν, πέρα από το να καλύπτει βασικές ανάγκες ενός ατόμου πρέπει να είναι και ένας χώρος, στον οποίο μπορεί να ζήσει και να οικειοποιηθεί προσδίδοντας του μεταξύ άλλων και τα χαρακτηριστικά εκείνα που ικανοποιούν και εκφράζουν τις αντιλήψεις του για την καλαισθησία, για το «ωραίο».

Η όψη και ειδικότερα εκείνη του προσώπου της κατοικίας αποδίδει τον τρόπο με τον οποίο ο χρήστης κατοικεί την πόλη ή τον οικισμό, και με τον όρο «κατοικείν» δεν νοείται μόνο η «υλική προστασία» αλλά και η ανάγκη «χωρικής έκφρασης» και κοινωνικής συμμετοχής. Ως το χωρικό εκείνο στοιχείο που διαχωρίζει τον ιδιωτικό από τον δημόσιο χώρο, μπορεί εύκολα να αποτελέσει για τον χρήστη τμήμα κοινωνικών προβολών, το μέσο για να εκφράσει, αποτυπώσει, προβάλλει προσωπικές ποιότητες και αντιλήψεις. Το χρώμα, οι τοιχογραφίες, τα σκαλίσματα στο σοβά, τα διακοσμητικά μοτίβα από πλακάκια και ψηφίδες, αλλά και τα διάφορα διακοσμητικά αντικείμενα αποτελούν το μέσο για να δημιουργήσει εν τέλει ένα περιβάλλον που απαντά σε ότι ο ίδιος επιθυμεί.

Διακοσμή σημαίνει στολίζω έναν χώρο, τον εξωραίζω. «Διακόσμηση»⁷² επομένως είναι η διαδικασία στολισμού ενός χώρου, ο τρόπος διατάξεως των διαφόρων στοιχείων του για τη δημιουργία ενός αισθητικά αρμονικού συνόλου, ή ακόμα το σύνολο των στοιχείων που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη τού αισθητικού αποτελέσματος.²³ Ο στολισμός, ο διάκοσμος, δεν ταυτίζεται με την τέχνη, αλλά από μια άποψη είναι τέχνη. Ο διάκοσμος πράγματι ομορφαίνει⁷³. Η ομορφιά είναι το αποτέλεσμα της φροντίδας του κτηρίου και ούσα υποκειμενική μας αποκαλύπτει στοιχεία του χαρακτήρα του ατόμου, παίρνει ουσία από την ουσία του και εκφράζει με τρόπο απόλυτο και καθολικό εκείνον που έζησε στο κτίριο.

72. Σήμερα η διακόσμηση είναι αποτέλεσμα της όλο και πιο βαθμιαίας εξειδικευμένης εργασίας, και της διαφοροποίησης των ρόλων, χειροτεχνίας και τέχνης μέσα στην κοινωνία. Οι παραπάνω αλλαγές, ήρθαν με την Βιομηχανική Επανάσταση, άρα μπορούμε να θεωρήσουμε ότι διακόσμηση για τον τόπο που εξετάζουμε, είναι η τέχνη που αναφέρεται στην «προβιομηχανική κοινωνία» ή την «παραδοσιακή κοινωνία». Φιλιππίδης (1998), σελ 26

73. Το ωραίο για τον Georg Simmel είναι μια αξία που δεν μπορεί με ακρίβεια να αντιστοιχηθεί με κάποια άλλη κι αυτό την καθιστά μη ανταλλάξιμη και αναλώσιμη. Ονομάζοντας ωραίο ένα πράγμα, εξηγεί, η ποιότητα και η σημασία του είναι με τελείως διαφορετικό τρόπο ανεξάρτητες από τις διαθέσεις και τις ανάγκες του υποκειμένου απ' ότι όταν αυτό είναι απλά χρήσιμο. Όταν τα πράγματα είναι όμορφα έχουν μια μοναδική ατομική υπόσταση.

Λέφας (2008),σελ. 110-111

εικ. 60

Τα διάφορα διακοσμητικά στοιχεία πηγάζουν συχνά από την ανάγκη για κοινωνική προβολή και τοπική αναγνώριση μέσω της επίδειξης πλούτου, κύρους και δύναμης, ή ακόμα οφείλονται, όπως αναφέρει ο Δημήτρης Φιλιππίδης στην ιδιαίτερη «φιλοκαλία» (μεράκι) του ιδιοκτήτη.⁷⁴ Απλή καλλιτεχνική διάθεση του λαού, έμφυτο «καλλιτεχνικό διακοσμητικό συναίσθημα» όπως το χαρακτήρισε η Αγγελική Χατζημιχάλη⁷⁵, αισθητική έκφραση, αναζήτηση, ενστικτώδης ανάγκη του ανθρώπου να σηματοδοτήσει το χώρο μέσα στον οποίο ζει και κινείται. Στον οικισμό μελέτης μας, όπως και στους περισσότερους θα λέγαμε οικισμούς, πέραν των παραπάνω, αυτή η ιδιαίτερη φροντίδα των εισόδων και των προσώπων των κατοικιών πηγάζει και από μια ιδιαίτερη ανάγκη απόδειξης της καθαριότητας και της νοικοκυροσύνης.

Στον οικισμό των Ανωγείων το χρώμα αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του διακόσμου των κατοικιών. Γίνεται σημείο, γραμμή, επιφάνεια, όγκος. Πολλές φορές ξεχειλίζει και έξω από τα περιγράμματα και δεν σταματά μόνο στον κατακόρυφο τοίχο, αλλά περνά πάνω από ολόκληρες επιφάνειες ή και μεμονωμένα στοιχεία. Έτσι, κατά την περιήγηση μας στο χωριό πέρα από χρωματισμένους τοίχους, συναντήσαμε χρώμα στις πόρτες, στα στηθαία, στα σκαλοπάτια αλλά ακόμα και στις υδρορροές, τα παγκάκια, τα ρολόγια ΔΕΗς και τις γλάστρες που κοσμούν το πρόσωπο της κατοικίας. Για τους ανώνυμους χρήστες δεν υπάρχει διαχωρισμός μορφής και δομής, διακόσμου και λειτουργίας. Δρουν με έναν τρόπο ενστικτώδη και αυθόρμητο, προκειμένου να επαναπροσδιορίσουν τον χώρο τους και να τον κάνουν περισσότερο οικείο και προσωπικό.

Το χρώμα πάντοτε έπαιξε σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονταν το χώρο, στην αίσθηση που είχαν για τις τρεις διαστάσεις του, τη σχέση του με το φως ή τη σκιά, την ιδιότητα του να τονίζει και να σηματοδοτεί τον αρχιτεκτονικό χώρο. Σύμφωνα με τον George Sempier, το χρώμα είναι μια από τις αρχαιότερες επινοήσεις που έκανε ο άνθρωπος, αποζητώντας ενστικτωδώς την τέρψη και ότι η τέρψη αυτή προηγείται της τέρψης που γεννάται από τη θέαση της μορφής. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «το χρώμα είναι το πιο εκλεπτυσμένο και το πιο ασώματο ένδυμα. Είναι το τελειότερο μέσο παραμερισμού της πραγματικότητας, γιατί και το ίδιο, ενδύοντας την ύλη, γίνεται άυλο».⁷⁶ Στη λαϊκή αρχιτεκτονική, το βάψιμο του σπιτιού που γινόταν κάθε χρόνο πριν από τις σημαντικές εορτές, συμβόλιζε τη γιορτινή ατμόσφαιρα των ημερών, την καθαριότητα, την ανακαίνιση, την ανανέωση. Μια διαδικασία άμεσα συνδεδεμένη με τη ζωή της οικογένειας⁷⁷.

Το χρώμα στην είσοδο της κατοικίας έχει μεγαλύτερη αξία από εκείνη που αρχικά φανταζόμαστε. Πρώτον και κύριον, καταφέρνει να δημιουργήσει ένα φιλόξενο

74. Φιλιππίδης (1998), σελ. 87

75. Χατζημιχάλη (1984), σελ. 9

76. Γεωργιάδης (2005), σελ.233

77. Παπαϊωάννου (2005), σελ. 49

ΕΙΚ. 61-62

κλίμα, μια ευχάριστη ατμόσφαιρα και μια ζεστή υποδοχή για τους άγνωστους περαστικούς και τους φίλους συγχωριανούς. Ακόμα και η χρωματική παλέτα με τις έντονες αποχρώσεις του μπλε, του γαλάζιου, του πράσινου, του ροζ ενισχύει αυτή την αίσθηση της φιλοξενίας και προδιαθέτει ευχάριστα για την είσοδο. Όπως δηλώνει ο Semper, «παντού όπου υπάρχει ζωή, υπάρχει και το ζωντανό χρώμα».⁷⁸ Η ενέργεια αυτή, που εκ πρώτης όψεως μπορεί να θεωρηθεί επιπόλαιη και αμήχανη, καταφέρνει να συνδυάσει το χαμηλό κόστος συντήρησης με μια μορφή προσωπικής αισθητικής, αφού καταφέρνει να καλύψει τις υπάρχουσες φθορές δίνοντας ταυτόχρονα ζωή στα αντικείμενα ή στα χωρικά στοιχεία. Ακόμα, και σύμφωνα με τον Τάση Παπαϊωάννου, αυτή η ηθελημένη και ελεύθερη από κανόνες διαρροή του χρώματος έξω από τα όρια της μάζας του κτιρίου, που περνάει ακόμα και πάνω πέτρες, βράχια, κορμούς δέντρων και ότι άλλο υπάρχει στον περίγυρο του σπιτιού, σου δίνει την εντύπωση ενός χώρου που πάλλεται, ενός χώρου μη στατικού⁷⁹. Η κατοικία μοιάζει να επεκτείνεται και να συνδέεται μέσω της χρωματικής επιφάνειας με τα γειτονικά κτίσματα, ή και τον δημόσιο δρόμο και χώρο δημιουργώντας ένα ενιαίο οικιστικό σύνολο.

Οι υπόλοιπες διακοσμητικές επεμβάσεις στις όψεις των κατοικιών έχουν τις ίδιες προθέσεις με εκείνη των χρωματισμένων εισόδων. Συναντήσαμε περιπτώσεις όπου στην προσπάθεια ανάδειξης του προσωπικού χαρακτήρα και της ιδιαιτερότητας τους οι κάτοικοι με μια συγκινητική ειλικρίνεια, επέλεξαν να ζωγραφίσουν εξωτερικά την κατοικία τους με έναν απλοϊκό στο όρια του παιδικού τρόπο τόσο αθώο και αυθόρμητο ,ενώ άλλοι αρκέστηκαν στην προσθήκη μιας περίτεχνης πλακέτας με το όνομα του ιδιοκτήτη. Σε άλλες ακόμα περιπτώσεις, η δημιουργία μιας φιλόξενης εισόδου επιτυγχάνεται με την προσθήκη γνώριμων διακοσμητικών μοτίβων και συμβόλων από

πλακάκια ή ψηφίδες ή και ακόμα με την απλή, αλλά έντονη φύτευση καλλωπιστικών φυτών. Σε μία ιδιαίτερη γειτονιά του οικισμού τις όψεις των σπιτιών κοσμούν παρόμοιες ψηφιδωτές πλακέτες με τα ονόματα των μανάδων που κάποτε τα φρόντιζαν, οι οποίες είχαν τοποθετηθεί από τους κατοίκους στα πλαίσια μιας πολιτιστικής εκδήλωσης κατά τον περασμένο χρόνο⁸⁰. Με το πέρας αυτής, δεν αφαιρέθηκαν, διατηρήθηκαν καταφέροντας έτσι μέσω των κοινών διακοσμητικών στοιχείων που επαναλαμβάνονται να χαρακτηρίσουν ολόκληρη την υποπεριοχή.

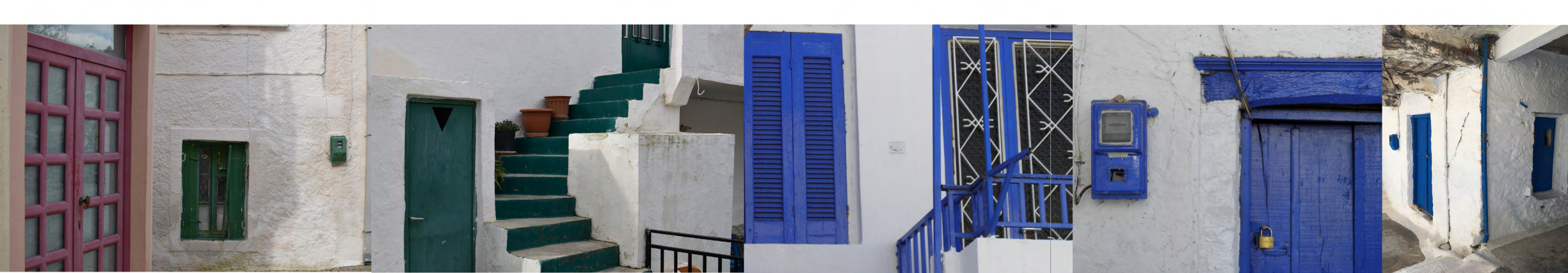
Η διακόσμηση των όψεων, η χρήση του χρώματος και των λοιπών διακοσμητικών στοιχείων, μπορεί εκ πρώτης όψεως, να αναγνωριστεί ως τυχαιότητα ή επιπολαιότητα, αλλά στην ουσία της ως αποτέλεσμα του αυθορμητισμού των ατόμων, εκφράζει μια βαθύτερη ειλικρίνεια, καθώς πηγάζει από πρωτογενή ένστικτα και αποτυπώνει συναισθήματα. Μέσω αυτής το άτομο καταφέρνει να εκφράσει και να προβάλλει χαρακτηριστικά του εαυτού του στον κοινωνικό κόσμο, να δημιουργήσει τη φιλόξενη ατμόσφαιρα που επιθυμεί για να τον υποδεχτεί ή και να συμμετέχει σ' αυτόν ως μέρος μιας γενικότερης ομάδας. Η φυσική αυτή διακοσμητική διάθεση του ανθρώπου μας λέει η Αγγελική Χατζημιχάλη δεν είναι ίση σε όλους τους λαούς και ανθρώπους, σε κάποιους μόλις διαφαίνεται και σε άλλους φανερώνεται εντόνως. Η κατοικία λοιπόν και εν γένει η αρχιτεκτονική πρέπει να λειτουργεί υποστηρικτικά, επιτρέποντας στα άτομα να ζουν και να εκφράζονται στο βαθμό και με τον τρόπο που αυτός επιθυμεί. Το σπίτι γίνεται έτσι ο χώρος που αισθάνεται οικειότητα και ασφάλεια, καθώς βρίσκει απαντήσεις σε όλες τις ανάγκες που φέρει μαζί του στον κόσμο βιοτικές και μη, γίνεται πραγματικός χώρος ζωής.

80. Κατά τον εορτασμό των Υακινθίων το 2019, που διοργανώθηκαν προς τιμήν «της Μάνας που γέννησε και της Μάνας που δε γέννησε» κρεμάστηκαν στις όψεις των σπιτιών δημιουργίες από τα χέρια γυναικών μιας άλλης εποχής έργα τέχνης, υφαντά περασμένων χρόνων αλλά και φωτογραφίες μνήμης και ψηφιδωτές επιγραφές που υπενθυμίζουν έξω από τα σπίτια το όνομα της γυναίκας-μάνας που το φρόντισε.

78. Γεωργιάδης (2005), σελ.100

79. Παπαϊωάννου (2005) σελ. 49

_Συμπεράσματα

Ο οικισμός των Ανωγείων είναι ένας τόπος που συσσωρεύει ιστορίες και βιώματα πολλών χρόνων, ένας τόπος δράσεων, σχέσεων και κοινωνικής δυναμικής. Τόπος ανθρώπινος, οικείος, φιλόξενος και ευέλικτος που φέρει τη μνήμη του παρελθόντος και υπαίνει με νέες εμπειρίες και προσαρμογές τη συλλογική ταυτότητα του μέλλοντος. Παρά τα νεωτερικά στοιχεία που έχουν υιοθετηθεί στον ιστό και στα κτίσματα, ο οικισμός καταφέρνει να διατηρεί όρους και ποιότητες ζωής μιας άλλης εποχής. Ο κάτοικος είναι μέλος της κοινωνίας, αποκτά ταυτότητα και μπορεί να συμμετέχει σ' αυτή. Οικεί τον τόπο που νοεί ως προέκταση του σπιτιού του, ως μέρος του Είναι του.

Στον οικισμό αναπτύσσονται διαπλεκόμενοι δεσμοί ανάμεσα στην αρχιτεκτονική δομή και τις κοινωνικές σχέσεις των κατοίκων, στο ατομικό και το συλλογικό, το ιδιωτικό και το δημόσιο και εμφανίζονται νέες εκφάνσεις της έννοιας του κοινόχρηστου χώρου και βίου. Το χωριό αντικατοπτρίζει τη σπουδαιότητα και τον πρωταρχικό ρόλο που ασκούν οι κοινωνικοπολιτισμικοί παράγοντες στη χωρική δομή και αποτυπώνει τη φιλοσοφία ενός λαού που δρα ως σύνολο και ζει συμμετέχοντας στον συλλογικό κόσμο. Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος συνομιλούν και εμπλέκονται συνεχώς σε μία αλληλένδετη οργανική σχέση, έτσι που τα όρια μεταξύ τους να μοιάζουν αδιάφορα. Ο δρόμος, ο κοινόχρηστος χώρος, το κατώφλι, η αυλή ανάγονται σε σημαντικούς τύπους της καθημερινότητας των κατοίκων, γίνονται χώροι ζωής και κοινωνικής συναναστροφής δημιουργώντας έτσι τις προϋποθέσεις για μια κοινωνία με υψηλή κοινωνικότητα και συνεχής επικοινωνία μεταξύ των μελών της.

Ο δρόμος, ως το κατεξοχήν χαρακτηριστικό στοιχείο του δημόσιου χώρου υποστηρίζει τις καθημερινές επαφές και συναντήσεις των κατοίκων, τους προσκαλεί να κατοικήσουν σε αυτόν, να τον χρησιμοποιήσουν, να τον βιώσουν. Βασικές καθημερινές δραστηριότητες διαδραματίζονται στο επίπεδο αυτού, διατηρώντας τη φύση του ως δημόσιου χώρου ή μέσω της οικειοποίησης του μετατρέποντας τον σε δρόμο-καθιστικό, σε προέκταση-προαύλιο της εκάστοτε κατοικίας, μεταφέροντας την ευθύνη για τη συντήρηση του στους ίδιους τους κατοίκους. Στο μέγιστο βαθμό της οικειοποίησης αυτής, εμφανίζονται αυθόρμητες πλατείες, οι κοινοί χώροι, ως η έξαρση του κοινοτικού πνεύματος, όπου ίδιοι οι κάτοικοι συλλογικά διαμορφώνουν και καθορίζουν το χαρακτήρα της γειτονιά με βάση τις δικές τους ανάγκες και καθημερινές απαιτήσεις, δημιουργώντας παράλληλα τα θεμέλια μιας δημόσιας ζωής που διαρκώς αυτοσχεδιάζεται.

Η ίδια αυτή μέριμνα και στοργή για τον κοινόχρηστο χώρο του δρόμου επεκτείνεται και στις προσόψεις των κατοικιών, στις αυλές και στα κατώφλια. Οι κάτοικοι μέσω της διακόσμησης και τους χρώματος δημιουργούν φιλόξενα σκηνικά, για να καλωσορίσουν και να αποχαιρετήσουν τους επισκέπτες τους αλλά και για να

νιώσουν ζεστό και οικείο τον προσωπικό τους χώρο. Ο ενδιαμέσος, σκηνοθετημένος αυτός χώρος της αυλής και του κατωφλιού έχει ιδιαίτερη αξία για την κοινωνική ζωή των κατοίκων, καθώς αποτελεί το κέντρο του μικρότοπού τους. Εκεί αυλίζονται, γειτονεύουν, βεγγερίζουν, φιλοξενούν. Η συνθήκη της κοινής, δημόσιας ζωής που επικρατεί στον οικισμό έχει εξαλείψει το αίσθημα της προστασίας της ιδιωτικότητας και χωρικά υποδηλώνεται με την έλλειψη αυστηρών ορίων προς το δημόσιο. Το κατώφλι είναι χώρος οικείος, φιλόξενος και ανοιχτός προς τον δημόσιο κόσμο δημιουργώντας όλες τις χωρικές προϋποθέσεις για κοινωνική επαφή και επικοινωνία.

Το δομημένο περιβάλλον του οικισμού προωθεί μια ζωή κοινότητας, συμμετοχικής και συλλογικής, όχι βέβαια ορμώμενης από κάποιον προσυμφωνημένο σχεδιασμό, αλλά με αφετηρία παράγοντες και κοινωνικές ανάγκες της καθημερινότητας. Αντίθετα με το μοντέλο που πρεσβεύει η παραδοσιακή κοινωνία, η δομή της σύγχρονης πόλης υπολείπεται συνδετικών στοιχείων, συμβόλων και εκδηλώσεων που να μπορέσουν να ενοποιήσουν το ετερόκλητο πλήθος των κατοίκων της. Η μελέτη του παραδοσιακού χώρου μας διδάσκει ότι αρχιτεκτονική είναι ικανή να αποτελέσει το συνδετήριο αυτό μέσο, που μπορεί να προτρέψει και να προκαλέσει την ανάπτυξη δεσμών γειτονιάς και γενικότερα τοπικής κοινωνικότητας. Ιδιαίτερα ο σχεδιασμός των νέων αστικών περιφερειών θα πρέπει να βασίζεται σε ιδέες, τύπους και γενικότερα μοντέλα σχεδιασμού που προάγουν την αίσθηση του συν-ανήκειν. Για το σκοπό αυτό, σημαντικό ρόλο έχει τόσο ο σχεδιασμός των κατοικιών που πλαισιώνουν τον δρόμο και το δημόσιο χώρο όσο και η ίδια η διάταξη αυτών. Με την επιλογή των κατάλληλων αρχιτεκτονικών μέσων ο ιδιωτικός χώρος μπορεί να γίνει λιγότερο οχυρωμένος και πιο προσπελάσιμος, ενώ ο δημόσιος χώρος ριζικά πιο φιλόξενος και οικείος.

Στο κέντρο της προβληματικής για τον δρόμο και σε γενικότερο πλαίσιο για τον δημόσιο χώρο, τίθεται η αναζήτηση μιας ενεργητικής, δυναμικής σχέσης του χρήστη με αυτόν. Ο δημόσιος χώρος της πόλης πρέπει να είναι υπόθεση πρώτα απ' όλα των κατοίκων της. Το ουσιώδες δίδαγμα του παραδοσιακού χώρου είναι ότι ενσωματώνει στη δομή την ελευθερία για προσωπικές πρωτοβουλίες, παροτρύνει την αυτενέργεια των χρηστών και προσφέρει πολύ περισσότερες ευκαιρίες στους ανθρώπους να αφήνουν τα προσωπικά τους σημάδια και σημεία αναγνώρισης. Η διαμόρφωση των δημόσιων χώρων πρέπει να γίνεται έτσι, ώστε η τοπική κοινότητα να αισθάνεται προσωπικά υπεύθυνη για αυτούς, προκειμένου κάθε μέλος της να συνεισφέρει με τον τρόπο του σε ένα περιβάλλον με το οποίο θα μπορεί να ταυτιστεί. Το οικείο αίσθημα γεννά και τη διάθεση για φροντίδα και κατά συνέπεια αυτής, το αίσθημα της ευθύνης, μετατρέποντας τα άτομα από «καταναλωτές» σε δημιουργούς, από χρήστες σε «κάτοικους», που θα ενεργοποιούνται «μέσα» στην πόλη και «για» τη πόλη. Η ταύτιση των ατόμων με τον δημόσιο χώρο έχει άμεση σχέση με την ταύτιση του ιδιωτικού συμφέροντος με το συμφέρον του συνόλου, αναπτύσσοντας το ζητούμενο αίσθημα αλληλεγγύης μεταξύ των κατοίκων.⁸¹ Μεταφράζοντας σε σύγχρονες πρακτικές αυτά που παρατηρούμε

στον οικισμό των Ανωγείων, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι έννοιες της ευελιξίας, της πολλαπλότητας, της αοριστίας, του ημιτελούς χώρου αλλά και σε πρώιμο στάδιο ο συμμετοχικός σχεδιασμός αποτελούν κάποια από τα αρχιτεκτονικά εργαλεία που μπορούν να εξασφαλίσουν τη συνεχή αλληλεπίδραση των κατοίκων με τον δημόσιο χώρο και μέσω αυτού με την ίδια την κοινωνία. Βέβαια πέραν αυτών, σημαντική προϋπόθεση αποτελεί η εξασφάλιση του μέτρου και της ανθρώπινης κλίμακας, έναντι των μεγάλων και хаοτικών δημόσιων χώρων, γι' αυτό και οι παραπάνω πρακτικές εφαρμόζονται καλύτερα σε μικρότερες κοινότητες.

Δεδομένου ότι η ισορροπία μεταξύ εξωστρέφειας και εσωστρέφειας αντανakλά μια ανοιχτή κοινωνία, ζητούμενο αποτελεί, κατά τον σχεδιασμό των σύγχρονων κατοικιών, η εύρεση της κατάλληλης αυτής σχέσης που θα παρέχει τη δυνατότητα στους κατοίκους να απομονώνονται όταν το θέλουν, αλλά και να επιζητούν την επαφή με τους άλλους. Ο ενδιάμεσος μεταβατικός χώρος του κατωφλιού παρέχει αυτή την ευκαιρία συμφιλίωσης μεταξύ του ιδιωτικού και δημόσιου κόσμου, της κατοικίας και του δρόμου. «Το κατώφλι ως μέρος του κτιρίου είναι τόσο σημαντικό για την κοινωνική επαφή όσο και οι χοντροί τοίχοι για την ιδιωτικότητα», λέει χαρακτηριστικά ο Herman Hertzberger.⁸² Η σημασία του κατωφλιού δεν αφορά βέβαια μόνο τις ισόγειες κατοικίες, καθώς σε μια πολυκατοικία, ως δρόμο και δημόσιο κόσμο πρέπει να αντιλαμβανόμαστε το κλιμακοστάσιο, τον διάδρομο, τον κοινόχρηστο χώρο. Επομένως και πάλι η χωρική διάταξη της εισόδου μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των διαφόρων ενοίκων ενός κτιρίου. Αλλά ακόμα και το κατώφλι με τη μορφή της αυλής που συναντήσαμε στον παραδοσιακό χώρο, μπορεί να μεταφραστεί ως το μπαλκόνι των πολυώροφων κτισμάτων. Το μπαλκόνι, αν νοηθεί ως ο εν δυνάμει τόπος συνάντησης των γειτόνων, με τις κατάλληλες χωρικές διατάξεις μπορεί να δημιουργήσει μια υπερυψωμένη γειτονιά, έναν χώρο κοινωνικής συναναστροφής που επιτρέπει και ενθαρρύνει την επικοινωνία των κατοίκων. Σε όλες τις περιπτώσεις βέβαια, είναι και πάλι εξίσου σημαντική η ελευθερία του εκάστοτε χρήστη να επιλέξει τον τρόπο και το βαθμό, τα όρια δηλαδή, που θα θέσει στον δημόσιο κόσμο.

Τέλος, εάν αναλογιστούμε το κατώφλι σε συνδυασμό με το πρόσωπο της κατοικίας ως την εικόνα που θέτει το άτομο στον δημόσιο χώρο, και το μέσο επικοινωνίας με το εξωτερικό περιβάλλον, κατανοούμε και τη σημασία της ελευθερίας της ατομικής έκφρασης σε αυτά. Ο σύγχρονος άνθρωπος δεν χτίζει ο ίδιος την κατοίκηση του, απλά καλείται να ενοικιάσει προκατασκευασμένα, παγωμένα στο χρόνο κελύφη, που έχουν ήδη διαμορφώσει τη δημόσια εικόνα του για εκείνον, χωρίς εκείνον. Η αρχιτεκτονική πρέπει να προσφέρει κίνητρο στους χρήστες της να την επηρεάσουν, όπου είναι δυνατόν, όχι για να ενισχύσει την ταυτότητα της, αλλά για να επαυξήσει, να επιβεβαιώσει και να προβάλει την ταυτότητα των χρηστών της. Ο χώρος, η δομή, η

μορφή δεν πρέπει να είναι παγιωμένα και ακλόνητα παράγωγα του σχεδιασμού, αλλά να αποκτούν την ταυτότητα τους μέσω της χρήσης τους, να ενσωματώνουν άναρχες συμπεριφορές, τη διαφορετικότητα και τη δημιουργική αταξία⁸³. Η δυσκολία αυτού έγκειται στα χαρακτηριστικά της σύγχρονης κατοίκησης, του αστικού νομαδισμού, της παροδικότητας και του εφήμερου του χαρακτήρα της. Εισάγεται έτσι και η έννοια της μεταβλητότητας που θα επιτρέψει τις πολλαπλές ερμηνείες κατά την πάροδο του χρόνου και των χρηστών. Το εύρος της συγκεκριμένης έννοιας είναι αρκετά μεγάλο δίνοντας πολλαπλές επιλογές και εργαλεία σχεδιασμού και μπορεί να υλοποιηθεί είτε μέσω μεταβαλλόμενων στοιχείων, είτε μέσω σταθερών στοιχείων που επιτρέπουν τη μεταβολή της χρήσης τους, διαφορετικές ερμηνείες από διαφορετικούς χρήστες (πολλαπλότητα).

Εν κατακλείδι, η μελέτη και η διερεύνηση του παραδοσιακού χώρου και κόσμου, που αναδεικνύει και ενισχύει την κοινωνική συμβίωση και εκφράζει τον κοινό και συλλογικό τρόπο ζωής, μας αποκαλύπτει σχέσεις, στοιχεία και πρακτικές που μπορούν να εμπλουτίσουν τις συνθετικές επιλογές και τα σχεδιαστικά εργαλεία του παρόντος. Η κριτική και ουσιαστική προσέγγιση της παράδοσης μπορεί να δώσει λύσεις σε κοινωνικά προβλήματα και περιόδους κρίσης. Όπως υποστήριζε και ο Δοξιάδης, είναι «ανάγκη να επιστρέψει η αρχιτεκτονική στον τρόπο λειτουργίας του ανώνυμου πρωτομάστορα της παράδοσης»⁸⁴, να βασίζεται και να υπηρετεί τις ουσιαστικές ανάγκες των ανθρώπων, να μην είναι αυτοσκοπός του αρχιτέκτονα ή εικόνα εντυπωσιασμού, αλλά αγαθό στην υπηρεσία της κοινωνίας.

82. Hertzberger (2002), σελ.35

83. Όροι που χρησιμοποιούσε ήδη από το 1970 ο Richard Sennet, ασκώντας κριτική από την πλευρά της κοινωνιολογίας, στις υπερβολικά οργανωμένες και απόλυτα διαμορφωμένες δομές και πόλεις.

84. Φιλίππιδης (2019), σελ.44

ευελιξία

ανθρώπινη κλίμακα

προσωπική πρωτοβουλία

υπερυψωμένες γειτονιές

αίσθηση του μέτρου

μεταβλητότητα

ευθύνη

αοριστία

ημιτελείς χώροι

συμμετοχικός σχεδιασμός

ατομική έκφραση

ελευθερία

πολλαπλότητα

αυτενέργεια

_Βιβλιογραφία

Βιβλία

Βασιλειάδης, Δ. (1983), *Το κρητικό σπίτι: αυτό το καταφύγιο κι αυτό το ορμητήριο*, Αθήνα: Εστία

Γεωργιάδης, Σ. (επιμ.) (2005), *Gottfried Semper (1803-1879) = η Ελλάδα και η ζωντανή αρχιτεκτονική*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press Koln

Δεκαβάλλας, Κ. (2015), *Η αρχιτεκτονική του χώρου των πεζών- Περπατώντας στην πόλη*, Αθήνα: Μέλισσα

Δεσποτόπουλος, Ι. (1997), *Η ιδεολογική δομή των πόλεων*, (Σερράος, Κ. μτφρ, Θεολόγου, Κ. επιμ.), Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ

Δουμάνης, Ο.Β. (Επιμ.) (1979). *Οικισμοί στην Ελλάδα*, 2^η εκδ., Αθήνα : Αρχιτεκτονικά θέματα

Ζαγορησίου, Μ. (1996), *Λαϊκή αρχιτεκτονική στην Κρήτη*, Αθήνα: Εκδόσεις Μπενάκη

Ιωάννου, Β., & Σερράος, Κ. (2006), «Μετασχηματισμοί της Ελληνικής Πόλης. Επιπτώσεις στην εικόνα του αστικού τοπίου», (Γοσποδίνη, Α., & Μπεριάτος, Η. (επιμ.), *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*, (σελ. 128-147), Αθήνα: Κριτική

Κονταράτος, Σ. (1986), *Αρχιτεκτονική κληρονομιά και παράδοση : Ιδεολογίες, πρακτικές και προβλήματα στη χρήση του αρχιτεκτονικού παρελθόντος*, Αθήνα : Εκδόσεις Καστανιώτη

Κωτσάκη, Α. (2014), *Κρήτη 1913-2013, Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία μετά την Ένωση*, Χανιά: Πνευματικό Κέντρο Χανίων

Λάββας, Γ. (1988), *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, Μακεδονία*. Αθήνα: Μέλισσα

Λέφας, Π. (2008), *Αρχιτεκτονική και Κατοίκηση, από τον Heidegger στον Koolhaas*, Αθήνα: Πλέθρον

Λέφας, Π. (επιμ.), & Siebel, W., & Binde, J. (2003), *Αύριο, οι πόλεις*, Αθήνα: Πλέθρον

Μπαμπινιώτης, Γ. (2002), *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα : Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.

Μπούρας, Χ. (επιμ.), & Φιλίππιδης, Δ. (επιμ.) (2013), *Αρχιτεκτονική*, Αθήνα: Μέλισσα

Μποζινέκη-Διδώνη, Π. (1985), *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, Κρήτη*, Αθήνα : Μέλισσα

Νικολαΐδου, Σ. (1993), *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

Παπαϊωάννου, Τ. (2005), *Η αρχιτεκτονική του καθημερινού*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη

Πικιώνης, Δ. (2014), *Δημήτρη Πικιώνη κείμενα*, Αθήνα: Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής τραπεζής

Φιλίππιδης, Δ. (1984), *Νεολληνική αρχιτεκτονική*, Αθήνα: Μέλισσα

Φιλίππιδης, Δ. (1998), *Διακοσμητικές τέχνες. Τρεις αιώνες τέχνης στην ελληνική αρχιτεκτονική*, Αθήνα: Μέλισσα

Χατζημιχάλη, Α. (1984), *Υποδείγματα ελληνικής διακοσμητικής τέχνης*, 3^η εκδ., Αθήνα: Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ

Bachelard, G. (1982), *Η ποιητική του χώρου*, (Βέλτσου Ε.-Χατζηνικολή Ι, μτφρ), 6^η εκδ., Αθήνα: εκδόσεις Χατζηνικολή

Bookchin, M. (1979), *Τα όρια της πόλης, η διαλεκτική της ιστορικής ανάπτυξης των πόλεων*, (Νταλιάνης, Γ. μτφρ), Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος

Buber, M. (1937), *I and Thou*, (Ronald Gregor Smit, μτφρ), Εδιμβούργο: T&T. Clark

Gross, D., (2003), *Τα ερείπια του παρελθόντος, Παράδοση και κριτική της νεοτερικότητας*, (Γεώργας, Κ. μτφρ), Αθήνα: Πατάκη

Heidegger, M. (2009), *Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι*, (Ξηραπαΐδης, Γ., μτφρ), Αθήνα: Πλέθρον

Hertzberger, H. (2002), *Μαθήματα για σπουδαστές της αρχιτεκτονικής*, (Τ. Τσοχανάρη, μτφρ) Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π.

Lefebvre, H. (2007), *Το Δικαίωμα στην Πόλη, Χώρος και Πολιτική*, (Τουρνικιώτης, Π. μτφρ), Αθήνα : Κουκκίδα

Norberg-Schulz, C. (2009), *Genius Loci: Το πνεύμα του τόπου. Για μια φαινομενολογία της αρχιτεκτονικής*, (Α. Πεχλιβανίδου-Λιακάτα, μτφρ) Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π.

Rapoport, A., & Φιλίππιδης, Δ. (2010). *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, Αθήνα : Μέλισσα

Sennett, R. (1999), *Η Τυραννία της Οικειότητας*, (Μερτίκας, Γ. μτφρ), Αθήνα: Νεφέλη

Simmel, G. (2009), *Πόλη και Ψυχή*, (Λυκιαρδόπουλος, Γ. μτφρ), 3^η εκδ., Αθήνα: Έρασμος

Smithson, A. (1968), *Team 10 Primer*, Λονδίνο: Studio Vista

Walter, B. (1994), *Σαρλ Μπωντλαίρ: Ένας λυρικός στην ακμή του καπιταλισμού*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Άρθρα

Δραγώνας, Π. (2011), Μετά (την) ιδιωτικότητα: Βασικές έννοιες για τη σύγχρονη αστική κατοίκηση, Ανακτήθηκε από www.archisearch.gr

Καπετάνιος, Α. (2016, Ιανουάριος 28), Το κατοικείν κατά το πνεύμα του τόπου, Ανακτήθηκε από: www.greekarchitects.gr

Λάββας, Γ.Π., (1972), Ανώνυμη και μοντέρνα αρχιτεκτονική, *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 6, σελ. 49-52.

Μαυρίδης, Σ. (2014), Το ανθρώπινο δικαίωμα στην πόλη, *Multilingual Academic Journal of Education and Social Sciences*, Vol. 2, No. 2, σελ. 114-133 Ανακτήθηκε από: www.hrmaris.com

Παπαϊωάννου, Τ. (2006, Ιανουάριος 26), Το σπίτι ως «δοχείο ζωής», *Ελευθεροτυπία*, Ανακτήθηκε από: www.greekarchitects.gr

Παπαϊωάννου, Τ. (2009), Η αρχιτεκτονική της ματαιοδοξίας, Ανακτήθηκε από: www.greekarchitects.gr

Σαρηνγιάννης, Γ. (1999), Πλατείες: ο δημόσιος χώρος στα χρόνια της παρακμής, *Αρχιτέκτονες, τεύχος 13- περίοδος Β'*, (σελ. 25-26), Αθήνα: Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων Ανωτάτων Σχολών -Πανελλήνιας Ένωσης Αρχιτεκτόνων

Σταυρίδης, Στ. (1999), Προς μια ανθρωπολογία του κατωφλιού, *Ουτοπία: διμηνιαία έκδοση θεωρίας και πολιτισμού* 33, σελ.107-121.

Σταυρίδης, Στ. (2015), Common spaces as Threshold Space: urban commoning in struggles to Re-appropriate public space, *Footprint*, 6, σελ.9-20, Ανακτήθηκε από: <https://journals.open.tudelft.nl/footprint/index>

Τερζόγλου, Ν., (2008), Η έννοια της κατοικίας: Οίκος και Οικία, *Αρχιτέκτονες, τεύχος 68- περίοδος Β'*, (σελ. 65-66), Αθήνα: Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων Ανωτάτων Σχολών -Πανελλήνιας Ένωσης Αρχιτεκτόνων

Φιλιππίδης, Δ. (1972), Αναζητώντας την ανώνυμη αρχιτεκτονική, *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 6, σελ.63-70.

Ψυλλίδης, Α. (2006), Το δίπολο δημόσιο - ιδιωτικό: οι κλασσικές προσεγγίσεις, Ανακτήθηκε από: www.greekarchitects.gr

Levy, D. (1978). *City Signs: Towards a Definition of Urban Literature. In Modern Fiction Studies*, Vol.24, No. 1 (Spring), Ανακτήθηκε από:www.jstor.org

Πρακτικά συνεδρίων-εκθέσεων | Εισηγήσεις

Αγγελίδου, Ι. (2011), *Ε9 Γραμμή στο χρόνο: Ενεργοποίηση του αστικού ενδιαμέσου*, από τον τόμο του συνεδρίου με θέμα: Public Space, Δημόσιος χώρος... αναζητείται, ΤΕΕ/ΤΚΜ, Θεσσαλονίκη: Cannot Not Design Publications

Αντωννάκης, Σ. (2008), *Κατώφλια Χώρου & Χρόνου, Μετάβαση και Διαδοχή*, Συνέδριο με θέμα: Παραδοσιακοί Οικισμοί, Υπάρχει Μέλλον;, ΤΕΕ/ΤΑΚ. Άγιος Νικόλαος, Ανακτήθηκε από: <http://atelier66.blogspot.com>

Αντωννάκης, Δ. (2008), *Η Παράβαση: Υπευθυνότητες & Νομιμοποιήσεις*, Συνέδριο με θέμα: Παραδοσιακοί Οικισμοί, Υπάρχει Μέλλον;, ΤΕΕ/ΤΑΚ. Άγιος Νικόλαος, Ανακτήθηκε από: <http://atelier66.blogspot.com>

Μπάμπαλου, Μπ. (2008), *Μνήμη και παράδοση*, Συνέδριο με θέμα: Παραδοσιακοί Οικισμοί, Υπάρχει Μέλλον;, ΤΕΕ/ΤΑΚ. Άγιος Νικόλαος, Ανακτήθηκε από: www.teetak.gr

Ερευνητικές – Διδακτορικές εργασίες

Κατραμαδάκη Αρετή,(2015), *Σύγχρονες μεταφράσεις της ανώνυμης αρχιτεκτονικής στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Ερευνητική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης

Λιακοπούλου Ευσταθία - Ταμπουράκη Ελευθερία-Μαρία,(2014), *Η διαπλοκή του ιδιωτικού- δημόσιου χώρου/ βίου:Η περίπτωση του Βλατερού της Πάτρας*, Ερευνητική εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Πατρών

Μπουμπουλάκη Κωνσταντίνα, (2017), *Αναγνώσεις του τοπίου μέσα από τη φωτογραφία. Ικνηλατώντας το Οροπέδιο Λασιθίου*, Ερευνητική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης

Παππά Ανδρονίκη, (2015), *Ενδιάμεσος χώρος, από τη θεωρία στη σύγχρονη πρακτική*, Ερευνητική εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Πατρών

Χρυσού Ελένη, (2011), *Κοινωνική κατάσταση και σχέδια ζωής νέων : η περίπτωση των νέων στα Ανώγεια της Κρήτης*, Μεταπτυχιακή εργασία ειδίκευσης, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Βιβλιογραφία για τα Ανώγεια

Καλομοίρης, Γ. (2017), *Από τα Ανώγεια στον Ψηλορείτη*

Καρέλλης, Μ. (2005), *Ιστορικά σημειώματα για την Κρήτη : από την Επανάσταση του 1866 ως την Κατοχή*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

Μανούσος, Ο. (2007), *Οι παλαιοί Ανωγειανοί*, Αθήνα: Anubis

Σκουλάς, Γ. (2016), *Τα Ανώγεια και η ιστορία τους, Τόμος Α, Ιστορικά στοιχεία και καταγραφές*, Ηράκλειο: ΜΥΣΤΙΣ

Σμπώκος, Γ. (2006), *Ανωγειανά: Στοιχεία από την υλική και πνευματική ζωή των Ανωγειανών*, Αθήνα : Καλέντης-Γεώργιος Σμπώκος

Σμπώκος, Γ. (2015), *Η ποιμενική ζωή των Ανωγειανών*, Ανώγεια: Καλέντης-Γεώργιος Σμπώκος

Πηγές εικόνων

- 1: <http://www.androidus.gr/>
- 2: <https://aristotle.photography/works>
- 3: <https://www.photologio.gr/megaloi-fotografoi/andre-kertesz/>
- 4: <https://www.atgetphotography.com/The-Photographers/Andre-Kertesz.html>
- 5: Smithson, A. (1968), *Team 10 Primer*, Λονδίνο: Studio Vista
- 6,7,8: https://www.benaki.org/index.php?option=com_collections&view=creator&collectionId=20&id=102&Itemid=510&lang=el
- 9: <https://www.rivellis.gr/photographs/item/926-parousiasi-21-06-2018>
- 10: <http://www.androidus.gr/>
- 11: <http://www.anogeia.gr/hospitality/photographers/alvado.html>
- 12: Δημιουργία Νικηφόρου Νύκταρη
- 13: <https://www.cretans.gr/2016/05/15/ideo-antro-tis-kritis/>
- 14: <https://www.archaiologia.gr/blog/2015/07/06/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%AF%CE%B1-%CE%B6%CF%8E%CE%BC%CE%B9%CE%BD%CE%B8%CE%BF%CF%82-%CE%BE%CE%B5%CE%BA%CE%AF%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B5-%CE%B5%CE%BA-%CE%BD%CE%AD%CE%BF%CF%85-%CE%B7-%CE%B1%CE%BD%CE%B1/>
- 15: https://www.kritipoliskaihorio.gr/2017/10/blog-post_763.html
- 16-17: <http://www.anogeia.gr/civilization/holocaust/holocaust-anogia.html>
- 18: <https://www.candiadoc.gr/2019/08/13/is-tas-agkalas-tou-ethesan-meta-tin-ektelesin-dexia-ke-aristera-ta-ptomata-dyo-chiron-pros-chlevasmon-2-2/#.XqjUWgzaUk>
- 19-20-21: Προσωπικό αρχείο
- 22-23: <https://gis.ktimanet.gr/wms/ktbasemap/default.aspx>
- 24: Προσωπική δημιουργία
- 25: <https://www.lifo.gr/team/omorfia/34448>
- 26-27: Ζαγορησίου, Μ. (1996), *Λαϊκή αρχιτεκτονική στην Κρήτη*, Αθήνα: Εκδόσεις Μπενάκη σελ.135
- 28-29: <https://www.lifo.gr/team/omorfia/34448>
- 30-31: Ζαγορησίου, Μ. (1996), *Λαϊκή αρχιτεκτονική στην Κρήτη*, Αθήνα: Εκδόσεις Μπενάκη, σελ.137

- 32-37: Προσωπικό αρχείο
- 38-39-40: <http://www.anogeia.gr/photo-gallery>
- 41: <http://www.victorbezrukov.com/folio/beautiful-people-anogia/>
- 42: <http://www.anogeia.gr/photo-gallery>
- 43: <https://www.patris.gr/2020/02/15/i-fotografia-tis-imeras-101/>
- 44: Προσωπικό αρχείο
- 45: Rapoport, A., & Φιλιππίδης, Δ. (2010). *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, Αθήνα : Μέλισσα σελ.102
- 46-47-48: <http://www.anogeia.gr/circle-of-life/life-circle.html>
- 49: <http://www.anogeia.gr/civilization/meet-anogia/a-walk-anogia.html>
- 50: <http://www.anogeia.gr/photo-gallery>
- 51: <http://www.anogi.gr/p21999/anogia-19>
- 52: <https://archiveofaffinities.tumblr.com/post/1197416998/aldo-van-eyck>
- 53: Hertzberger, H. (2002), *Μαθήματα για σπουδαστές της αρχιτεκτονικής*, (Τ.Τσοχαντάρη, μτφρ) Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π. σελ.51
- 54: Κολλάζ φωτογραφιών προσωπικού αρχείου
- 55: <https://miesarch.com/work/1507>
- 56: Hertzberger, H. (2002), *Μαθήματα για σπουδαστές της αρχιτεκτονικής*, (Τ.Τσοχαντάρη, μτφρ) Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π. σελ.51
- 57: Hertzberger, H. (2002), *Μαθήματα για σπουδαστές της αρχιτεκτονικής*, (Τ.Τσοχαντάρη, μτφρ) Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π. σελ. 32
- 58: Κολλάζ φωτογραφιών προσωπικού αρχείου
- 59: <https://www.flickr.com/photos/ioannisdg/45947177652>
- 60: Κολλάζ φωτογραφιών προσωπικού αρχείου
- 61-62-63: Κολλάζ φωτογραφιών προσωπικού αρχείου
- 64: Κολλάζ φωτογραφιών προσωπικού αρχείου και παραδείγματα: Κατοικίες Diaaoun, Οικιστικό συγκρότημα Haarlemmer Houttuinen, Συγκρότημα κατοικιών Documenta Urbana, Οικιστικό συγκρότημα Lima, Hertzberger, H. (2002), *Μαθήματα για σπουδαστές της αρχιτεκτονικής*, (Τ.Τσοχαντάρη, μτφρ) Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π.

Τα σκίτσα και οι χάρτες της ερευνητικής εργασίας είναι αποτέλεσμα προσωπικής καταγραφής και αποτύπωσης του οικισμού.

